Київський національний університет імені Тараса Шевченка

О.Г.Ганюшкін, О.О.Безущак

ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З АЛГЕБРИ І ТЕОРІЇ ЧИСЕЛ (***ТЕОРІЯ ГРУП***)

видання третє,
виправлене

для студентів механіко – математичного факультету

Київ
Видавничо–поліграфічний центр
"Київський університет"
2007

О.Г.Ганюшкін, О.О.Безущак. Завдання до практичних занять з алгебри і теорії чисел (теорія груп). – 3-є видання, виправлене: для студентів механіко – математичного факультету. – К.: Видавничо–поліграфічний центр "Київський університет", 2007. – 103 с.

Рецензенти: д-р фіз.-мат. наук, проф. В.В.Кириченко
д-р фіз.-мат. наук, проф. М.П.Моклячук

Наведено завдання для практичних занять з алгебри і теорії чисел у третьому семестрі в обсязі, передбаченому навчальними планами механіко – математичного факультету. Посібник містить завдання для аудиторної роботи і задачі для домашніх завдань. Наявність великої кількості задач різної складності дозволяє використовувати посібник як збірник задач.

Рекомендовано до друку вченою радою механіко – математичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 3 від 25 жовтня 2006 року)

Зміст

Передмова

Навчальні завдання повністю охоплюють теми практичних занять, що проводяться у третьому семестрі при вивченні на механіко–математичному факультеті нормативного курсу алгебри й теорії чисел.

Кожне завдання складається з чотирьох частин. Спочатку наводяться приклади розв'язання типових задач. Друга й третя частини містять задачі, що розглядаються на практичних заняттях (задачі другої частини є обов'язковими, третьої — розраховані на сильніших студентів), а четверта — задачі для домашнього завдання. Важчі задачі позначено зірочками, причому кількість зірочок є мірою складності задачі. До задач наведено відповіді, а для багатьох з них — і вказівки до розв'язання.

При посиланні на задачу використовується подвійна нумерація: перша цифра — номер заняття, а друга — номер задачі.

Після кожного заняття наведено посилання на найбільш доступні підручники, у яких можна знайти необхідний теоретичний матеріал.

Позначення

НСД(a, b) — найбільший спільний дільник чисел a та b;
НСК(a, b) — найменше спільне кратне чисел a та b;
$|A|$ — потужність множини A; $|a|$ — порядок елемента a;
$[a, b]$ — комутатор $a^{-1}b^{-1}ab$ елементів a і b;
$\langle a, b, \ldots, c\rangle$ — група, породжена елементами $a, b, \ldots, c$;
A_n — знакозмінна група всіх парних підстановок степеня n;
$\operatorname{Aut} G$ — група всіх автоморфізмів групи G;
$\mathbb{C}$ — множина, або адитивна група, або поле комплексних чисел;
$\mathbb{C}_n$ — група за множенням усіх комплексних коренів степеня n з 1;
$\mathbb{C}^*$ — мультиплікативна група поля комплексних чисел;
$\mathbb{C}_\infty$ — група за множенням усіх комплексних коренів з 1 усіх можливих натуральних степенів;
$\mathbb{C}_{p^\infty}$ — група за множенням усіх комплексних коренів із 1 степеня p^n, де просте число p — фіксоване, а натуральне число n — довільне;
$C(a)$ — клас спряженості елемента a;
C_n — абстрактна циклічна група порядку n;
$D_2(\mathbb{R})$ — група невироджених діагональних матриць порядку 2 з дійсними коефіцієнтами;
D_n — група всіх рухів правильного n–кутника;
$\operatorname{diag}(d_1, \ldots, d_n)$ — діагональна матриця з елементами $d_1, \ldots, d_n$ по діагоналі;
$GL_n(P)$ — повна лінійна група — група за множенням усіх невироджених матриць порядку n з коефіцієнтами з поля P;
$GL_n(\mathbb{Z})$ — група за множенням усіх цілочисельних матриць порядку n, обернені до яких також є цілочисельними;
G/H — факторгрупа групи G за нормальною підгрупою H;
$H \lhd G$ — H є нормальною підгрупою групи G;
$\operatorname{Inn} G$ — група всіх внутрішніх автоморфізмів групи G;
$\operatorname{Im} \varphi$ — образ гомоморфізму φ;
$\operatorname{Ker} \varphi$ — ядро гомоморфізму φ;
K_4 — четверна група Кляйна — група підстановок $\{\varepsilon, (12)(34), (13)(24), (14)(23)\}$;
$M_n(P)$ — адитивна група матриць порядку n з коефіцієнтами з поля P;
$\mathbb{Q}^*$ — мультиплікативна група поля раціональних чисел;
$\mathbb{Q}^+$ — мультиплікативна група всіх додатних раціональних чисел;

Q_8 — група кватерніонів;

$\mathbb{R}^*$ — мультиплікативна група поля дійсних чисел;

$\mathbb{R}^+$ — мультиплікативна група всіх додатних дійсних чисел;

$SL_n(P)$ — спеціальна лінійна група — підгрупа матриць із $GL_n(P)$, визначник яких дорівнює 1;

S_n — симетрична група всіх підстановок степеня n;

T — мультиплікативна група комплексних чисел, модуль яких дорівнює 1;

$T_n(P)$ — група за множенням усіх невироджених верхніх трикутних матриць порядку n з коефіцієнтами з поля P;

$UT_n(P)$ — унітрикутна група — група за множенням усіх верхніх трикутних матриць порядку n з коефіцієнтами з поля P і з одиницями на головній діагоналі;

$UT_n(\mathbb{Z})$ — група за множенням усіх унітрикутних матриць порядку n з коефіцієнтами з кільця $\mathbb{Z}$;

$\mathbb{Z}_n$— множина, або адитивна група, або кільце класів лишків за модулем числа n;

$\mathbb{Z}_n^*$ — мультиплікативна група оборотних класів лишків за модулем числа n;

$Z_G(a)$ (або $Z(a)$) — централізатор елемента a в групі G;

$Z(G)$ — центр групи G;

$\varphi \circ \psi$ — композиція відображень φ і ψ (тобто $(\varphi \circ \psi)(x) = \psi(\varphi(x))$).

Заняття 1. Множини з діями, напівгрупи та їх ізоморфізми

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Скільки є різних поворотів простору, які переводять у себе правильний тетраедр?*

Розв'язання. Тетраедр має 4 осі симетрії, які проходять через його вершини і центри протилежних граней. Навколо кожної осі крім тотожного повороту можливі ще два повороти на кути $120°$ та $240°$. До того ж, є три осі симетрії, що проходять через середини мимобіжних ребер, навколо яких можливі нетривіальні повороти на $180°$. Тим самим одержуємо, що всього різних поворотів простору, разом із тривіальним перетворенням, які переводять в себе правильний тетраедр, буде 12. □

Задача 2. *Скільки є невироджених квадратних матриць порядку n над полем $\mathbb{Z}_p$?*

Розв'язання. Скористаємося одним із критеріїв невиродженості матриці, а саме: квадратна матриця є невиродженою тоді й тільки тоді, коли її вектор–рядки є лінійно незалежними. Тому підрахуємо, скількома способами можна вибрати рядки невиродженої квадратної матриці порядку n над полем $\mathbb{Z}_p$ так, щоб кожен наступний не був лінійною комбінацією попередніх. Кожен елемент першого рядка можна вибрати p способами, але перший рядок не має бути нульовим, оскільки він повинен утворювати лінійно незалежну систему. Тому його можна вибрати $p^n - 1$ способом. Другий рядок також можна вибрати p^n способами, але для того, щоб одержати невироджену матрицю, необхідно відкинути всі рядки, які були б пропорційними першому. Коефіцієнтів пропорційності може бути p, оскільки поле $\mathbb{Z}_p$ складається з p елементів. Отже, другий рядок невиродженої матриці можна вибрати $p^n - p$ способами. У свою чергу, третій рядок можна вибрати $p^n - p^2$ способами, оскільки він не має бути лінійною комбінацією двох попередніх. Продовжуючи аналогічні міркування, одержимо таку кількість невироджених квадратних матриць порядку n над полем $\mathbb{Z}_p$: $(p^n - 1)(p^n - p)\dots(p^n - p^{n-1})$. □

Задача 3. *Побудувати таблицю множення для множини рухів прямокутника.*

Розв'язання. Множина рухів прямокутника складається з поворотів на кути $0°$ та $180°$ навколо центра прямокутника і двох симетрій відносно прямих s_1, s_2, що проходять через середини протилежних сторін прямокутника. На цій множині задана природна операція суперпозиції $\circ$, і легко бачити, що таблиця множення для цієї множини буде наступною:

$\circ$	$0°$	$180°$	s_1	s_2
$0°$	$0°$	$180°$	s_1	s_2
$180°$	$180°$	$0°$	s_2	s_1
s_1	s_1	s_2	$0°$	$180°$
s_2	s_2	s_1	$180°$	$0°$

$\square$

Задача 4. *Для яких значень параметрів* $a, b, c \in \mathbb{R}$ *дія* $x * y = ax + by + c$ *на множині* $\mathbb{R}$ *буде асоціативною?*

Розв'язання. Асоціативність дії означає, що для довільних x, y, $z \in \mathbb{R}$ $(x * y) * z = x * (y * z)$. У нашому випадку $(x * y) * z = (ax + by + c) * z = a(ax + by + c) + bz + c$, $x * (y * z) = x * (ay + bz + c) = ax + b(ay + bz + c) + c$. Звідси $a^2x + ac + bz = ax + b^2z + bc$. Однак останнє співвідношення має виконуватися для довільних дійсних чисел x, y та z, зокрема для $x = 0$, $z = 0$. Тому $c(a - b) = 0$. Якщо $x \neq 0$, $z = 0$, то або $a = 0$, або $a = 1$. Якщо $x = 0$, $z \neq 0$, то або $b = 0$, або $b = 1$. При $a = 0$, $b = 1$ матимемо, що $c = 0$; якщо $a = 1$, $b = 0$, то матимемо знову $c = 0$; при $a = 0 = b$ або $a = 1 = b$ число c може бути довільним. Отже, указана дія буде асоціативною на $\mathbb{R}$ при $a, b \in \{0, 1\}$ і або $a = b$, або $c = 0$. $\square$

Задача 5. *Які серед даних напівгруп*: a) $((0, 1), \cdot)$; b) $((0, 1], \cdot)$; c) $((1, \infty), \cdot)$; d) $((2, \infty), \cdot)$ *є ізоморфними?*

Розв'язання. Напівгрупи a) та b) неізоморфні, оскільки друга містить нейтральний елемент для дії множення, а перша не містить. Легко перевірити, що відображення $\varphi : x \mapsto \frac{1}{x}$ задає ізоморфізм напівгруп a) та c). Припустимо, що існує ізоморфізм $\varphi : (0, 1) \to (2, \infty)$. Оскільки кожен елемент $\alpha \in (0, 1)$ розкладається в добуток $\alpha = \sqrt{\alpha}\sqrt{\alpha}$ елементів з $(0, 1)$, то й кожен елемент $\beta \in (2, \infty)$ ($\beta = \varphi(\alpha)$ унаслідок бієктивності відображення φ) розкладається в добуток $\beta = \varphi(\sqrt{\alpha}\sqrt{\alpha}) = \varphi(\sqrt{\alpha})\varphi(\sqrt{\alpha})$. Однак $\varphi(\sqrt{\alpha}) > 2$, тому $\varphi(\alpha) > 4$ і відображення φ не є сюр'єктивним. Отже, напівгрупи a) та d) неізоморфні. Напівгрупи b) і d) також неізоморфні, оскільки b) містить нейтральний елемент, а d) не містить. $\square$

Задача 6. *Доведіть, що коли для елемента a з напівгрупи S лівий $x \mapsto ax$ та правий $x \mapsto xa$ зсуви за допомогою елемента a є сюр'єктивними, то S містить одиницю й елемент a є оборотним.*

Розв'язання. Оскільки зсуви є сюр'єктивними, то існують $e_1, e_2 \in S$ такі, що $ae_1 = a$, $e_2a = a$. Легко бачити, що e_1 є правою одиницею, тому що для довільного $b \in S$ існує $y \in S$ таке, що $b = ya$. Тому $be_1 = (ya)e_1 = y(ae_1) = ya = b$. Аналогічно e_2 є лівою одиницею. Звідси $e_1 = e_2e_1 = e_2$, тобто одиниця в напівгрупі S існує й дорівнює e_1. Оборотність елемента a випливає з того, що внаслідок сюр'єктивності зсувів існують такі a_1, a_2, що $e_1 = aa_1$, $e_1 = a_2a$. Крім того, $a_1 = e_1a_1 = (a_2a)a_1 = a_2(aa_1) = a_2e_1 = a_2$. □

Основні задачі

7. Скількома способами можна визначити бінарну дію на n–елементній множині? Скільки серед цих дій: a) будуть комутативними; b) матимуть нейтральний елемент?

8. Скільки є різних поворотів простору, які переводять у себе: a) куб; b) правильну n–кутну призму?

9. Скільки є різних рухів простору, які переводять у себе різносторонній прямокутний паралелепіпед?

10. Побудувати таблицю множення для множини рухів правильного трикутника.

11. Як за таблицею Келі для дії $*$ на множині M з'ясувати: a) чи буде дія $*$ комутативною; b) чи є в M ліві (праві) нулі; c) чи є в M ліві (праві) одиниці; d) чи є даний елемент a оборотним зліва (справа)?

12. У кожній із клітинок таблиці

	$\cup$	$\cap$	$\setminus$	$\triangle$
асоціативність				
комутативність				
існування нейтрального елемента				
існування обернених елементів				

поставте знак $+$ або $-$ залежно від того, має місце чи ні дана властивість для даної дії на множині $\Omega(M)$ усіх підмножин непорожньої множини M (знаком $\triangle$ позначається симетрична різниця підмножин).

13. З'ясуйте, чи буде асоціативною на множині $\mathbb{N}$ дія $m*n = \max(m, n)$.

14. З'ясуйте, чи буде асоціативною на множині $\mathbb{R}$ дія $x*y = \ln(e^x + e^y)$.

15. Чи будуть ізоморфними напівгрупи $(\mathbb{N}, +)$ і $(-\mathbb{N}, +)$?

16. На множині M^2 визначено такі дії:
a) $(a,b) \circ_1 (c,d) = (a,c)$; b) $(a,b) \circ_2 (c,d) = (a,d)$;
c) $(a,b) \circ_3 (c,d) = (b,c)$; d) $(a,b) \circ_4 (c,d) = (b,d)$.
Які з множин з діями $(M^2, \circ_i), i = 1,2,3,4$, є ізоморфними? Чи є серед цих множин напівгрупи?

17. Які серед даних напівгруп: a) $((0,1),\cdot)$; b) $((0,1],\cdot)$; c) $([0,1),\cdot)$; d) $([0,1],\cdot)$; e) $((1,\infty),\cdot)$; f) $([1,\infty),\cdot)$; g) $((2,\infty),\cdot)$; h) $((3,\infty),\cdot)$ є ізоморфними?

18. Доведіть, що коли в напівгрупі M для довільних $a, b \in M$ рівняння $ax = b$ (відповідно $ya = b$) має єдиний розв'язок, то M містить ліві (праві) одиниці.

Додаткові задачі

19. Нехай у множині M з дією $*$ для довільних $a, b \in M$ кожне з рівнянь $a * x = b$ і $y * a = b$ має єдиний розв'язок. Тоді відображення $(a,b) \mapsto x$ (відповідно $(a,b) \mapsto y$) називається правою (лівою) оберненою до $*$ дією на M.
a) Опишіть ліву й праву обернені дії до дії $a * b = a^b$ на множині $\mathbb{R}^+$.
b) Доведіть, що коли права й ліва обернені до дії $*$ збігаються, то дія $*$ є комутативною.
c) Доведіть, що коли права й ліва обернені до $*$ дії існують, то вони, у свою чергу, також мають обернені. Чим є ці чотири обернені до обернених дії? Чи можуть усі вони збігатися?

20. Знайдіть кількість тих перетворень $\tau \in T_7$, які комутують з перетворенням $\left(\begin{smallmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 & 7 \\ 1 & 1 & 2 & 2 & 3 & 3 & 3 \end{smallmatrix}\right)$.

21. Які серед даних напівгруп: a) $(\mathbb{N},\cdot)$; b) $(2\mathbb{N},\cdot)$; c) $(\mathbb{N}\setminus 2\mathbb{N},\cdot)$; d) $(3\mathbb{N},\cdot)$; e) $(\mathbb{N}\setminus 3\mathbb{N},\cdot)$; f) $(4\mathbb{N},\cdot)$ є ізоморфними?

22. Чи є ізоморфні серед напівгруп $N_k = (\mathbb{N} \setminus \{1, 2, \dots k\}, +)$, $k = 0, 1, 2, \dots$?

23. Скількома способами можна визначити асоціативну дію на двоелементній множині?

24. Скільки існує неізоморфних між собою напівгруп порядку 2?

Домашнє завдання

25. Скільки є різних поворотів простору, які переводять у себе правильний октаедр?

26. Побудувати таблицю множення для множини рухів різностороннього прямокутного паралелепіпеда.

27. З'ясуйте, які з дій на множині $\mathbb{N}$ є асоціативними:
a) $m*n = m^n$; b) $m*n = \text{НСК}(m,n)$; c) $m*n = 2mn$; d) $m*n = m^2+n^2$.

28. З'ясуйте, які з дій на множині $\mathbb{R}$ є асоціативними:
a) $x*y = \sqrt[3]{x^3+y^3}$; b) $x*y = e^x e^y$; c) $m*n = m\cdot n^{m/|m|}$.

29. Для яких значень параметрів $a,b,c \in \mathbb{R}$ дія $x*y = ax+by+c$ на множині $\mathbb{R}$ матиме нейтральний елемент? Для яких значень параметрів усі елементи будуть оборотними?

30. Як за таблицею Келі для дії $*$ на множині M з'ясувати, чи є даний елемент a: a) скоротним зліва (справа); b) ідемпотентом?

31. На множині M визначена операція $\diamond$ за правилом $x\diamond y = x$. Довести, що $(M,\diamond)$ – напівгрупа. Що можна сказати про нейтральні та оборотні елементи цієї напівгрупи?

32. На множині M^2, де M – деяка множина, визначена операція $\diamond$ за правилом $(x,y)\diamond(z,t) = (x,t)$. Чи є M^2 напівгрупою відносно цієї операції? Чи існує в M^2 нейтральний елемент?

33. Довести, що напівгрупи $(2^M,\cup)$ та $(2^M,\cap)$ ізоморфні.

Література. [1, c. 11–21], [4, c. 133–138], [7, c. 242–243], [2, c. 280–284], [5, c. 134–138].

Заняття 2. Поняття групи

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Доведіть, що моноїд M, у якому для довільних елементів a,b або рівняння* a) $ax=b$, *або* b) $ya=b$ *має принаймні один розв'язок, є групою.*

Розв'язання. а) Нехай a_1, a_2, e_1 – розв'язки рівнянь $ax = 1$, $a_1x = 1$, $a_2x = a$ відповідно. Тоді $a_2 = (aa_1)a_2 = ((a_2e_1)a_1)a_2 = (a_2e_1)(a_1a_2) = a_2e_1$ і для довільного елемента $c \in M$ матимемо $c = (a_1a_2)c = a_1(a_2e_1)c = (a_1a_2)(e_1c) = e_1c$, $c = c(a_1a_2) = ca_1(a_2e_1) = c(a_1a_2)e_1 = ce_1$, тобто $e_1 = 1$ і $a_2 = a$. b) Аналогічно. □

Задача 2. *Які умови мають задовольняти елементи a і b з напівгрупи T_M усіх перетворень множини M, щоб у цій напівгрупі рівняння $ax = b$ мало хоча б один розв'язок?*

Розв'язання. Якщо елемент a "склеює" дві різні точки λ і μ із M, тобто $a(\lambda) = a(\mu)$, то для довільного елемента $x \in T_M$ $(ax)(\lambda) = x(a(\lambda)) = x(a(\mu)) = (ax)(\mu)$. Тому для існування розв'язку рівняння $ax = b$ необхідно, щоб виконувалась умова

$$a(\lambda) = a(\mu) \;\Rightarrow\; b(\lambda) = b(\mu)\ . \tag{1}$$

Доведемо, що умова (1) також є достатньою. Для цього для кожного μ з області значень $\operatorname{Im} a$ елемента a виберемо довільно таку точку $\lambda \in M$, що $a(\lambda) = \mu$, і покладемо $x(\mu) = \gamma$, де $\gamma = b(\lambda)$. З умови (1) випливає, що значення x у точці μ визначається однозначно. На точках із $M \diagdown \operatorname{Im} a$ значення елемента x можна визначити довільно. Тоді для довільної точки $\lambda \in M$

$$(ax)(\lambda) = x(a(\lambda)) = x(\mu) = \gamma = b(\lambda),$$

тобто x є розв'язком рівняння $ax = b$. □

Задача 3. *Чи утворює напівгрупу, моноїд або групу відносно композиції множина всіх осьових симетрій площини?*

Розв'язання. Композиція двох осьових симетрій є поворотом площини навколо точки перетину осей, якщо ці осі перетинаються, і паралельним переносом у протилежному випадку. Отже, множина всіх осьових симетрій площини не є замкненою відносно композиції, а тому жодної з указаних алгебричних структур не утворює. □

Задача 4. *Чи утворює групу множина симетричних (кососиметричних) матриць відносно множення?*

Розв'язання. Не утворює, оскільки добуток двох симетричних матриць не завжди є симетричною матрицею, наприклад, $\left(\begin{smallmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{smallmatrix}\right) \cdot \left(\begin{smallmatrix} 1 & 1 \\ 1 & 0 \end{smallmatrix}\right) = \left(\begin{smallmatrix} 1 & 0 \\ 1 & 1 \end{smallmatrix}\right)$. Аналогічно — для кососиметричних матриць. □

Основні задачі

5. Доведіть, що множина T_M усіх перетворень множини M (якщо $M = \{1, 2, \cdots, n\}$, то вживають також позначення T_n) утворює напівгрупу з одиницею відносно композиції перетворень, і знайдіть усі ліві й праві нулі цієї напівгрупи.

6. Які умови мають задовольняти елементи a і b з напівгрупи T_M, $|M| < \infty$, щоб у цій напівгрупі: a) рівняння $ax = b$ мало рівно один розв'язок; b) рівняння $ya = b$ мало хоча б один розв'язок; c) рівняння $ya = b$ мало рівно один розв'язок?

7. Знайдіть необхідні й достатні умови, за яких елемент τ напівгрупи T_M буде ідемпотентом.

8. Чи утворює напівгрупу, моноїд або групу відносно якоїсь із дій:
1) додавання; 2) множення; 3) суперпозиція, така множина скрізь визначених дійсних функцій: a) множина всіх поліномів; b) множина всіх поліномів, які не містять непарних степенів змінної; c) множина всіх поліномів степеня 5; d) множина всіх періодичних функцій; e) множина всіх неперервних функцій; f) множина всіх функцій, диференційовних щонайменше k разів; g) множина всіх обмежених функцій?

9. Чи утворює напівгрупу, моноїд або групу відносно композиції перетворень така множина перетворень площини: a) усі паралельні переноси; b) усі повороти навколо даної точки; c) усі повороти навколо довільних точок; d) усі центральні симетрії; e) усі паралельні переноси й осьові симетрії; f) усі паралельні переноси й повороти навколо довільних точок?

10. Чи утворює групу множина: a) симетричних матриць відносно додавання; b) кососиметричних матриць відносно додавання; c) невироджених матриць відносно додавання; d) невироджених матриць відносно множення; e) матриць із фіксованим визначником d відносно множення; f) діагональних матриць відносно додавання; g) діагональних матриць відносно множення; h) верхніх трикутних матриць відносно множення; i) верхніх нільтрикутних матриць відносно множення; j) верхніх нільтрикутних матриць відносно додавання; k) верхніх унітрикутних матриць відносно множення; l) усіх ортогональних матриць відносно множення; m) верхніх нільтрикутних матриць відносно операції $X \circ Y = X + Y - XY$?

11. Чи утворює групу відносно множення підстановок множина всіх підстановок із S_n, які: a) парні; b) непарні; c) мають принаймні 1 нерухому точку; d) мають не більше k інверсій (число $k > 0$ — фіксоване)?

12. Для яких натуральних n множина $\mathbb{R}$ з дією $x * y = \sqrt[n]{x^n + y^n}$ буде групою?

13. Побудуйте таблицю Келі для групи K_4.

14. Доведіть, що множина функцій $\{x, 1-x, \frac{1}{x}, \frac{1}{1-x}\ \frac{x-1}{x}, \frac{x}{x-1}\}$ утворює групу відносно суперпозиції функцій і побудуйте для цієї групи таблицю Келі.

15. Доведіть, що: a) множина $G = \{x \in \mathbb{R} : x > 1\}$ з дією $a * b = ab - a - b + 2$; b) множина $G = [0, 1)$ з дією $*$, де $a * b$ дорівнює дробовій частині числа $a + b$; c) множина $G = \{(x, y) \in \mathbb{R}^2 : x^2 + y^2 = 1\}$ з дією $(x_1, y_1) * (x_2, y_2) = (x_1x_2 - y_1y_2, x_1y_2 + x_2y_1)$ утворює групу.

Додаткові задачі

16. Доведіть, що порядок групи поворотів правильного багатогранника дорівнює подвоєній кількості його ребер.

17. Полюсом правильного багатогранника T називається точка його поверхні, яка лишається нерухомою при деякому нетривіальному повороті з групи G поворотів цього багатогранника. Доведіть, що кількість полюсів правильного багатогранника T дорівнює $|G| + 2$.

18. Підрахуйте кількість ідемпотентів у напівгрупі T_n.

19. Доведіть, що довільна скінченна напівгрупа M містить ідемпотент.

Домашнє завдання

20. Нехай $(M, \cdot)$ — напівгрупа і елемент $a \in M$ — фіксований. Визначимо на M нову дію: $x * y = xay$. a) Доведіть, що $(M, *)$ також є напівгрупою. b) Чи буде напівгрупа $(M, *)$ моноїдом, якщо $(M, \cdot)$ — моноїд?

21. Нехай a – фіксований елемент напівгрупи S. Укажіть усі можливі набори властивостей зі списку: a) a – лівий нуль; b) a – ліва одиниця; c) a – правий нуль; d) a – права одиниця, які можуть виконуватись для елемента a одночасно.

22. Підрахуйте кількість ідемпотентів у напівгрупі: a) T_4; b) T_5.

23. Доведіть, що множина $\mathfrak{B}(M)$ усіх бінарних відношень на множині M утворює напівгрупу з одиницею відносно дії $\varphi * \psi = \{(x,z) \ : \ \exists\, y \ (x,y) \in \varphi \ i \ (y,z) \in \psi\}$. Скільки оборотних елементів має ця напівгрупа, якщо $|M| = n$?

24. Чи утворює групу відносно множення підстановок множина тих підстановок із S_n, які: a) рухають не більше k елементів (число $k > 0$ — фіксоване); b) є транспозиціями?

25. Побудуйте таблицю Келі для груп: a) $GL_2(\mathbb{Z}_2)$; b) D_4.

26. Доведіть, що: a) множина $\mathbb{R} \setminus \{-1\}$ з дією $x * y = x + y + xy$; b) множина $\mathbb{Z}$ з дією $m * n = m + n + 2007$; c) множина $\mathbb{Z}$ з дією $m \circ n = m + (-1)^m n$ утворює групу.

27. Доведіть, що 2^M є групою відносно операції симетричної різниці $\triangle$.

Література. [1, с. 21–25], [3, с. 101–105, 109–112], [4, с. 139–141], [7, с. 243–244], [2, с. 272–278, 309–320], [5, с. 139–141].

Заняття 3. Підгрупи

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Знайдіть усі підгрупи групи $GL_2(\mathbb{Z}_2)$.*

Розв'язання. Кожна група містить лише одну підгрупу порядку 1 — одиничну. У нашому випадку це підгрупа $E = \left\{\left(\begin{smallmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}\right)\right\}$. Далі скористаємось таблицею Келі для групи $GL_2(\mathbb{Z}_2)$ (див. зад. 2.19 a)). Для зручності позначимо $G = GL_2(\mathbb{Z}_2)$, $e = \left(\begin{smallmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}\right)$, $x = \left(\begin{smallmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{smallmatrix}\right)$, $y = \left(\begin{smallmatrix} 1 & 0 \\ 1 & 1 \end{smallmatrix}\right)$, $z = \left(\begin{smallmatrix} 1 & 1 \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}\right)$, $u = \left(\begin{smallmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 1 \end{smallmatrix}\right)$, $v = \left(\begin{smallmatrix} 1 & 1 \\ 1 & 0 \end{smallmatrix}\right)$.

Підгрупа порядку 2 має вигляд $H = \{e, a\}$, де елемент a задовольняє умову $a^2 = e$. З таблиці Келі видно, що в групі G таких елементів 3. Тому G містить 3 підгрупи порядку 2: $H_1 = \{e, x\}$, $H_2 = \{e, y\}$, $H_3 = \{e, z\}$. З тієї самої таблиці видно, що G містить підгрупу $H_4 = \{e, u, v\}$ порядку 3.

Доведемо тепер, що коли підгрупа H містить якусь відмінну від u, v пару неодиничних елементів, то вона збігається з групою G. Справді, з рівностей $xy = v$, $v^2 = u$, $xu = z$ випливає, що $\langle x, y\rangle = G$. З рівностей

$xv = y$ і $vy = x$ випливає, що $\langle x, v\rangle = \langle y, v\rangle = \langle x, y\rangle = G$. Оскільки $u^2 = v$, то $\langle x, u\rangle = \langle x, v\rangle$ і $\langle y, u\rangle = \langle y, v\rangle$. З рівностей $x = zu^2$, $u = xz$ отримуємо, що $\langle z, u\rangle = \langle z, x\rangle = \langle x, u\rangle = G$. Нарешті, з рівностей $yz = v$ і $zv = x$ випливає, що $\langle y, z\rangle = \langle y, v\rangle$ і $\langle z, v\rangle = \langle v, x\rangle$. Таким чином, група $GL_2(\mathbb{Z}_2)$ містить 6 підгруп: E, H_1, H_2, H_3, H_4 і саму $GL_2(\mathbb{Z}_2)$. □

Задача 2. *Доведіть, що група $\mathbb{C}_{p^\infty}$ не має власних нескінченних підгруп.*

Розв'язання. Зауважимо, що коли $m < k$, то $\mathbb{C}_{p^m} < \mathbb{C}_{p^k}$ і для довільного $a \in \mathbb{C}_{p^k} \diagdown \mathbb{C}_{p^{k-1}}$ степенями елемента a вичерпується вся група $\mathbb{C}_{p^k}$, тобто $\mathbb{C}_{p^k} \diagdown \mathbb{C}_{p^{k-1}}$ складається з первісних коренів степеня p^k з 1.

Нехай тепер $H \le \mathbb{C}_{p^\infty}$. Розглянемо множину

$$M = \{k : H \cap (\mathbb{C}_{p^k} \diagdown \mathbb{C}_{p^{k-1}}) \neq \emptyset\} .$$

Можливі два випадки.

1) Множина M — скінченна. Тоді серед її елементів є найбільший. Нехай це m. З означення M випливає, що $H \le \mathbb{C}_{p^m}$. Отже, у цьому випадку підгрупа H є скінченною.

2) Множина M — нескінченна. Тоді для довільного натурального числа k знайдеться таке $m \in M$, що $k < m$. Оскільки $H \cap (\mathbb{C}_{p^m} \diagdown \mathbb{C}_{p^{m-1}}) \neq \emptyset$, то із зауваження на початку розв'язання випливає, що $\mathbb{C}_{p^m} \le H$. Однак тоді і $\mathbb{C}_{p^k} \le H$. Отже, у цьому випадку всі групи $\mathbb{C}_{p^k}$ містяться в H, звідки

$$\mathbb{C}_{p^\infty} = \bigcup_k \mathbb{C}_{p^k} \le H.$$

Тому $H = \mathbb{C}_{p^\infty}$, тобто підгрупа H не є власною. □

Задача 3. *Для полінома f від змінних x_1, x_2, x_3, x_4 позначимо символом G_f множину тих підстановок, які не змінюють f, а саме $G_f = \{\sigma \in S_4 : f(x_{\sigma(1)}, x_{\sigma(2)}, x_{\sigma(3)}, x_{\sigma(4)}) = f(x_1, x_2, x_3, x_4)\}$. Доведіть, що G_f – підгрупа в S_4, і знайдіть цю підгрупу для полінома $f = x_1x_2 + x_2x_3 + x_3x_4$.*

Розв'язання. Нехай підстановка π не змінює полінома f. Оскільки $\pi \cdot \pi^{-1} = \varepsilon$ і очевидно, що ε не змінює f, то π^{-1} також не може змінювати f. Крім того, якщо кожна з підстановок π і τ не змінює f, то їх послідовне виконання — добуток $\pi\tau$ — також не змінює f. Отже, множина G_f замкнена відносно взяття оберненого елемента та множення, а тому є підгрупою групи S_4.

Зауважимо, що змінні x_1 і x_4 зустрічаються в даному поліномі f по одному разу, а x_2 і x_3 — по два рази. Тому довільна підстановка з G_f або лишає 1 і 4 на місці, або переставляє ці числа між собою. Аналогічне зауваження стосується й чисел 2 і 3. Отже, кандидатами в групу G_f можуть бути лише 4 підстановки: ε, (14), (23) і (14)(23). Безпосередньо перевіряється, що поліном f не змінюють лише ε і (14)(23). $\square$

Основні задачі

4. Доведіть, що коли скінченна підмножина H групи G замкнена відносно дії, що задана на G, то H — підгрупа групи G.

5. Знайдіть кількість тих підстановок із групи S_9, які комутують із підстановкою π: a) $\pi = (123456789)$; b) $\pi = (123)(456789)$.

6. Доведіть, що підмножина $G \subseteq \mathbb{Z}$ буде підгрупою групи $\mathbb{Z}$ тоді й лише тоді, коли G замкнена відносно віднімання.

7. У кожній із множин укажіть найменше додатне число і з'ясуйте, чи утворює ця множина підгрупу групи $\mathbb{Z}$: a) усі цілі числа, певний степінь яких ділиться на 32; b) усі цілі числа, взаємно прості з числом 5; c) усі цілі числа, на які ділиться число 24; d) усі цілі числа, які діляться на 10 і квадрат яких ділиться на 40; e) усі такі цілі числа m, що $10m$ ділиться на 8.

8. Чи буде підгрупою в групі $\mathbb{Q}^*$ підмножина всіх тих додатних раціональних чисел, у нескоротному записі яких знаменник є степенем числа 3?

9. Знайдіть усі підгрупи груп: a) S_3; b) Q_8.

10. Доведіть, що група $\mathbb{Z}$ не має власних неодиничних скінченних підгруп.

11. Знайдіть у групі S_4 підгрупу G_f тих підстановок, які не змінюють поліном f, якщо: a) $f = x_1^2 + x_2x_3x_4$; b) $f = x_1x_2 + x_2x_3 + x_3x_4 + x_4x_1$.

12. Сформулюйте необхідну й достатню умову для того, щоб об'єднання $A \cup B$ підгруп A, B групи G також було підгрупою групи G.

13. Доведіть, що для скінченних підгруп A і B групи G виконується рівність $|A| \cdot |B| = |A \cap B| \cdot |AB|$.

Додаткові задачі

14. Чи буде підгрупою групи $S_{\mathbb{N}}$ усіх взаємно однозначних перетворень множини $\mathbb{N}$ множина всіх тих перетворень σ, які задовольняють умову: $\sigma(k) = k$ майже для всіх натуральних чисел k (тобто для всіх $k \in \mathbb{N}$, крім, можливо, скінченного їх числа)?

15. Доведіть, що коли для підгруп A, B, A_1, B_1 групи G виконуються включення $A \leq A_1, B \leq B_1$, то має місце рівність $(A \cdot B) \cap A_1 \cap B_1 = (A \cap B_1) \cdot (A_1 \cap B)$.

16. Доведіть, що коли для підгруп A, B, C групи C виконуються включення $A \leq C \subseteq A \cdot B$, то мають місце рівності $C = (A \cdot B) \cap C = A \cdot (B \cap C)$.

17. Знайдіть кількість тих підстановок із групи S_9, які комутують із підстановкою π: a) $\pi = (123)(456)(789)$; b) $\pi = (1234)(5678)$.

Домашнє завдання

18. Чи буде підгрупою групи $S_{\mathbb{N}}$ усіх взаємно однозначних перетворень множини $\mathbb{N}$ множина всіх тих перетворень σ, для яких $\sigma(k) \geq k$ для всіх $k \in \mathbb{N}$?

19. Знайдіть усі підгрупи групи D_4.

20. Доведіть, що ортогональні матриці з групи $GL_n(\mathbb{Z})$ утворюють скінченну підгрупу і знайдіть порядок цієї підгрупи.

21. Доведіть, що в довільній групі: a) перетин довільного набору підгруп є підгрупою; b) якщо підгрупа G міститься в об'єднанні двох підгруп A та B, то або $C \subseteq A$, або $C \subseteq B$.

22. Доведіть, що скінченна піднапівгрупа довільної групи є підгрупою. Чи вірне це твердження, якщо піднапівгрупа нескінченна?

23. Знайдіть усі елементи групи $SL_2(\mathbb{R})$, що комутують з даним елементом $g = \left(\begin{smallmatrix} a & 0 \\ 0 & b \end{smallmatrix}\right) \in SL_2(\mathbb{R})$ (централізатор елемента g).

24. Знайдіть у групі S_4 підгрупу G_f тих підстановок, які не змінюють поліном f, якщо: a) $f = x_1x_2 + x_3x_4$; b) $f = x_1x_2x_3x_4$.

Література. [1, с. 25–27], [3, с. 105–106], [7, с. 244–245], [2, с. 278–280].

Заняття 4. Системи твірних та циклічні групи

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Доведіть, що кожна з наведених множин є системою твірних групи* A_n: a) *множина всіх циклів довжиною* 3 $(n \geq 3)$; b) $\{(123)$, (124), (125), $\ldots$, $(12n)\}$ $(n \geq 5)$.

Розв'язання. a) Оскільки кожну парну підстановку можна розкласти в добуток парної кількості транспозицій, то досить показати, що добуток двох транспозицій $(ab)(cd)$ можна записати у вигляді добутку циклів довжиною 3. Якщо a, b, c, d – попарно різні, то $(ab)(cd) = (abc)(adc)$; якщо ж транспозиції (ab) та (cd) мають спільну точку (не обмежуючи загальності, можна вважати, що $a = c$), то $(ab)(ad) = (abd)$.

b) Згідно з п. a) множина всіх циклів довжиною 3 є системою твірних групи A_n. Тому покажемо, що довільний цикл довжиною 3 розкладається в добуток циклів із множини $\{(123), (124), (125), \ldots, (12n)\}$. Нехай елементи i, j, k — попарно різні й відмінні від 1 та 2. Очевидно, що цикли вигляду $(12i)$ та $(21i)$ розкладаються в добуток циклів з даної множини. Крім того, $(12i)(12j)(12j) = (2ij)$. Аналогічно одержується розклад для циклу $(1ij)$. Нарешті, $(12i)(12j)(12j)(12k)(12i)(12i) = (ijk)$. □

Задача 2. *Доведіть, що група* $\mathbb{Q}^*$ *не має скінченних систем твірних. Укажіть яку–небудь незвідну систему твірних цієї групи.*

Розв'язання. Яку б скінченну систему $\{a_1, \ldots, a_k\}$ раціональних чисел ми не взяли, у нескоротних записах $a_1 = \frac{n_1}{m_1}, \ldots, a_k = \frac{n_k}{m_k}$ цих чисел буде зустрічатися лише скінченна кількість $p_1, \ldots, p_r$ простих чисел. Оскільки простих чисел нескінченно багато, то існує відмінне від $p_1, \ldots, p_r$ просте число p. Очевидно, що $p \in \mathbb{Q}^*$ і що записати p у вигляді добутку чисел із множини $\{a_1, \ldots, a_k, a_1^{-1}, \ldots, a_k^{-1}\}$ не можна.

Доведемо, що поповнена числом -1 множина простих чисел $S = \{-1, 2, 3, 5, 7, 11, \ldots\}$ є незвідною системою твірних групи $\mathbb{Q}^*$. Справді, з існування розкладу натурального числа в добуток простих випливає, що кожне число $\frac{n}{m} \in \mathbb{Q}^*$ можна подати у вигляді

$$\frac{n}{m} = (-1)^{\varepsilon} p_{l_1}^{k_1} \ldots p_{l_t}^{k_t} p_{r_1}^{-h_1} \ldots p_{r_j}^{-h_j},$$

де $(-1)^{\varepsilon} p_{l_1}^{k_1} \ldots p_{l_t}^{k_t}$ і $p_{r_1}^{h_1} \ldots p_{r_j}^{h_j}$ — канонічні розклади чисельника n і знаменника m відповідно. Отже, множина S є системою твірних групи $\mathbb{Q}^*$.

Очевидно, що $S\diagdown\{-1\}$ не є системою твірних групи $\mathbb{Q}^*$. Крім того, з єдності розкладу натурального числа в добуток простих випливає, що жодне просте число p не можна подати у вигляді добутку елементів з $S\diagdown\{p\}$ або їх обернених, тобто що $S\diagdown\{p\}$ також не є системою твірних. Це доводить незвідність системи S. $\square$

Задача 3. *Нехай a — твірний елемент циклічної групи C_n. Доведіть, що a^k буде твірним елементом групи C_n тоді й лише тоді, коли числа k і n — взаємно прості.*

Розв'язання. Без обмеження загальності можна вважати, що циклічна група C_n — це $\mathbb{C}_n$. Тоді наше твердження безпосередньо випливатиме з теореми про вигляд та кількість первісних коренів n–го степеня з 1. $\square$

Задача 4. *Яким може бути порядок циклічної групи, якщо твірний елемент у ній можна вибрати рівно*: a) 6; b) 7; c) 8 *способами*?

Розв'язання. З попередньої задачі випливає, що кількість твірних елементів у циклічній групі порядку n дорівнює $\varphi(n)$, де $\varphi(n)$ – функція Ойлера. Те, що твірний елемент можна вибрати k способами, означає, що $\varphi(n) = k$. Якщо $n = p_1^{k_1} \dots p_t^{k_t}$ – канонічний розклад числа n у добуток попарно різних простих чисел, то $\varphi(n) = p_1^{k_1-1} \dots p_t^{k_t-1}(p_1 - 1) \dots (p_t - 1)$.

a) $\varphi(n) = 6 = 2 \cdot 3$. Тоді можливі такі випадки: $6 = 7 - 1$ і $n = 7$, $6 = 3 \cdot (3 - 1)$ і $n = 3^2$, $6 = (2 - 1)(7 - 1)$ і $n = 2 \cdot 7$, $6 = 3 \cdot (2 - 1) \cdot (3 - 1)$ і $n = 2 \cdot 3^2$. Отже, порядок циклічної групи може бути або 7, або 9, або 14, або 18.

b) $\varphi(n) = 7$. З формули для $\varphi(n)$ легко бачити, що жодне натуральне n таку умову не задовольняє.

c) $\varphi(n) = 8 = 2 \cdot 4$. Оскільки $8 + 1 = 9$ не є простим числом, то простими дільниками числа n можуть бути лише 2, $2+1 = 3$ і $4+1 = 5$. Отже, $n = 2^k 3^l 5^m$. Легко зрозуміти, що $k \leq 4$, $m \leq 1$, $l \leq 1$. Далі нескладним перебиранням переконуємося, що є лише такі можливості для n: 15, 16, 20, 24 або 30. $\square$

Задача 5. *Скільки різних циклічних підгруп містить група D_4?*

Розв'язання. Поворот на 0° породжує циклічну підгрупу $\{0^\circ\}$ порядку 1. Кожна з осьових симетрій і поворот на 180° породжують циклічну підгрупу порядку 2, причому ці 5 підгруп будуть попарно різними. Кожен з поворотів на 90° і на 270° породжує одну і ту ж циклічну підгрупу $\{0°, 90°, 180°, 270°\}$ порядку 4. Інших елементів група D_4 не містить. Таким чином, D_4 має 7 різних циклічних підгруп. $\square$

Задача 6. *Доведіть, що для кожного натурального числа k група $\mathbb{Z}$ містить k–елементну незвідну систему твірних. Чи існують у групі $\mathbb{Z}$ нескінченні незвідні системи твірних?*

Розв'язання. Нехай $p_1, \ldots, p_k$ – попарно різні прості числа і для $i \in \{1, \ldots, k\}$ позначимо

$$n_i = \frac{p_1 \cdots p_k}{p_i} .$$

Покажемо, що множина $S = \{n_1, \ldots, n_k\}$ є незвідною системою твірних групи $\mathbb{Z}$. Легко бачити, що НСД$(n_1, \ldots, n_k) = 1$. Тоді з алгоритму Евкліда випливає, що число 1 можна зобразити у вигляді $1 = l_1 \cdot n_1 + \ldots + l_k \cdot n_k$, де $l_1, \ldots, l_k$ – цілі числа, тобто 1 виражається через елементи системи S та протилежні їм. Однак $\mathbb{Z} = \langle 1 \rangle$. Тому S є системою твірних. Якщо з цієї системи викинути елемент n_i, то числа, що залишаться, будуть ділитися на p_i. Однак тоді кожне число вигляду $m_1 n_1 + \cdots + m_{i-1} n_{i-1} + m_{i+1} n_{i+1} + \cdots + m_k n_k$ також буде ділитися на p_i, а тому число 1 через систему $\{n_1, \ldots, n_{i-1}, n_{i+1}, \ldots, n_k\}$ не виражатиметься.

Нескінченних незвідних систем твірних для групи $\mathbb{Z}$ не існує. Справді, нехай S — нескінченна система твірних групи $\mathbb{Z}$. Оскільки число 1 має через цю систему виражатись, то існують такі $a_1, \ldots, a_k \in S$ і цілі числа $l_1, \ldots, l_k$, що $1 = l_1 a_1 + \cdots + l_k a_k$. Однак тоді системою твірних групи $\mathbb{Z}$ буде і скінченна множина $\{a_1, \ldots, a_k\} \subset S$. $\square$

Основні задачі

7. Які з множин є системами твірних групи S_n: a) множина всіх транспозицій; b) множина всіх циклів довжиною 3 ($n \geq 3$); c) множина всіх циклів довжиною 4 ($n \geq 4$)?

8. Доведіть, що множина всіх осьових симетрій площини є системою твірних групи всіх рухів площини.

9. Доведіть, що група $\mathbb{Q}$ не має скінченних систем твірних.

10. Укажіть серед даних груп циклічні: a) $\mathbb{Z}_{10}^*$; b) $\mathbb{Z}_{11}^*$; c) $\mathbb{Z}_{12}^*$; d) $\mathbb{Z}_{14}^*$.

11. Скількома способами можна вибрати твірний елемент у циклічній групі порядку: a) 6120; b) 8700; c) 2820?

12. Скільки різних підгруп має циклічна група порядку: a) 6120; b) 8700; c) 2820?

13. Опишіть усі 2–елементні незвідні системи твірних групи $\mathbb{Z}$.

14. Скількома способами можна вибрати незвідну 2–елементну систему твірних у циклічній групі порядку: a) 15; b) 18; c) 25?

15. Опишіть ґратку підгруп груп: a) C_4; b) C_6; c) C_{12}; d) C_{16}.

16. Опишіть усі групи, які мають найбільшу власну підгрупу.

17. Опишіть усі групи, які мають рівно: a) 3; b) 4 підгрупи.

Додаткові задачі

18. Скільки різних 2–елементних систем твірних має група: a) S_3; b) D_5; c) Q_8?

19. a) Доведіть, що в групі S_5 кожний неодиничний елемент можна доповнити до 2–елементної системи твірних. b) Доведіть, що жодна 2–елементна система твірних групи S_4 не містить підстановок вигляду $(ab)(cd)$.

20. Знайдіть необхідну й достатню умову того, що повний цикл $(a_1a_2\dots a_n)$ і транспозиція (ij) породжують усю групу S_n.

21. Доведіть, що для кожного $n > 2$ у групі S_n існує система твірних із трьох інволюцій.

22.** Доведіть, що група $\mathbb{Q}$ не має незвідних систем твірних.

23. Скільки різних 2–елементних систем твірних має група A_4?

24. Множина всіх підгруп групи G утворює ланцюг, якщо для довільних двох її підгруп одна міститься в іншій. a) Доведіть, що підгрупи циклічної групи порядку p^n, де p — просте число, утворюють ланцюг. b) Знайдіть усі скінченні групи, у яких підгрупи утворюють ланцюг. c) Знайдіть усі групи, у яких підгрупи утворюють ланцюг.

Домашнє завдання

25. Які з множин є системами твірних групи S_n:
a) $\{(12), (23), (34), \dots, (n-1, n)\}$; b) $\{(12), (123\dots n)\}$?

26. Доведіть, що в групі $\mathbb{Q}$ кожна скінченно–породжена підгрупа є циклічною.

27. Скільки різних 2–елементних систем твірних має група D_4?

28. Доведіть, що в групі $\mathbb{C}_{p^\infty}$: a) кожна скінченно–породжена підгрупа є скінченною циклічною групою; b) кожна власна підгрупа є скінченною циклічною групою.

29. Яким може бути порядок циклічної групи, якщо твірний елемент у ній можна вибрати рівно: a) 10; b) 12 способами?

30. Опишіть ґратку підгруп груп: a) C_{pq}; b) C_{pqr}; c) C_{p^2q}, де p, q, r — різні прості числа.

31. Скільки різних циклічних підгруп містить група S_4?

32. Скількома способами можна вибрати незвідну 2-елементну систему твірних у циклічній групі порядку: a) 20; b) 27?

33. Зобразіть групу $\mathbb{Q}$ у вигляді об'єднання зростаючого ланцюга циклічних підгруп.

34. Доведіть, що довільна скінченна підгрупа H групи $\mathbb{C}^*$– циклічна.

Література. [1, с. 28–31], [3, с. 107–109, 431], [4, с. 142–146], [7, с. 246–247, 254–255, 277], [2, с. 278–280], [6, с. 22–23].

Заняття 5. Порядок елемента

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Знайдіть порядки всіх елементів групи* $\mathbb{Z}_{11}^*$ *і з'ясуйте, які з елементів будуть її твірними.*

Розв'язання. Порядком елемента a є таке найменше натуральне число k (якщо воно існує), що $a^k = e$, де e — нейтральний елемент групи. Обчислимо послідовні степені елемента $\bar{2}$: $\bar{2}^1 = \bar{2}$, $\bar{2}^2 = \bar{4}$, $\bar{2}^3 = \bar{8}$, $\bar{2}^4 = \bar{5}$, $\bar{2}^5 = \overline{10}$, $\bar{2}^6 = \bar{9}$, $\bar{2}^7 = \bar{7}$, $\bar{2}^8 = \bar{3}$, $\bar{2}^9 = \bar{6}$, $\bar{2}^{10} = \bar{1}$. Звідси випливає, що елементи $\bar{2} = \bar{2}^1$, $\bar{8} = \bar{2}^3$, $\bar{7} = \bar{2}^7$ і $\bar{6} = \bar{2}^9$ мають порядок 10, елементи $\bar{4} = \bar{2}^2$, $\bar{5} = \bar{2}^4$, $\bar{9} = \bar{2}^6$ і $\bar{3} = \bar{2}^8$ — порядок 5, елемент $\overline{10} = \bar{2}^5$ — порядок 2 і елемент $\bar{1}$ — порядок 1. $\square$

Задача 2. *Знайдіть кількість елементів кожного можливого порядку в групі A_6.*

Розв'язання. Можливими цикловими типами елементів симетричної групи S_6 є: $(abcdef)$, $(abcde)(f)$, $(abcd)(ef)$, $(abcd)(e)(f)$, $(abc)(def)$, $(abc)(de)(f)$, $(abc)(d)(e)(f)$, $(ab)(cd)(ef)$, $(ab)(cd)(e)(f)$, $(ab)(c)(d)(e)(f)$, $(a)(b)(c)(d)(e)(f)$. Оскільки підстановка є парною тоді й лише тоді, коли вона містить парну кількість циклів парної довжини, то парним підстановкам (тобто елементам з A_6) відповідають типи $(abcde)(f)$, $(abcd)(ef)$, $(abc)(def)$, $(abc)(d)(e)(f)$, $(ab)(cd)(e)(f)$ і $(a)(b)(c)(d)(e)(f)$. Крім того, порядок підстановки є найменшим спільним кратним довжин її незалежних циклів. Тому підстановки циклового типу $(abcde)(f)$ мають порядок 5 і їх буде $6 \cdot 5 \cdot 4 \cdot 3 \cdot 2/5 = 144$. Аналогічно $6 \cdot 5 \cdot 4 \cdot 3 \cdot 2/(4 \cdot 2) = 90$ підстановок циклового типу $(abcd)(ef)$ мають порядок $\text{НСК}(4,2) = 4$; $6 \cdot 5 \cdot 4 \cdot 3 \cdot 2/(3 \cdot 3 \cdot 2!) = 40$ підстановок циклового типу $(abc)(def)$ мають порядок $\text{НСК}(3,3) = 3$; $6 \cdot 5 \cdot 4/3 = 40$ підстановок циклового типу $(abc)(d)(e)(f)$ мають порядок 3; $6 \cdot 5 \cdot 4 \cdot 3/(2 \cdot 2 \cdot 2!) = 45$ підстановок циклового типу $(ab)(cd)(e)(f)$ мають порядок $\text{НСК}(2,2) = 2$. Єдина підстановка циклового типу $(a)(b)(c)(d)(e)(f)$ — тотожна — має порядок 1. Таким чином, A_6 містить 1 елемент порядку 1; 45 елементів порядку 2; 80 елементів порядку 3; 90 елементів порядку 4 і 144 елементи порядку 5. □

Задача 3. *Доведіть, що коли кожний елемент групи G задовольняє рівність $x^2 = e$, то: a) група G — комутативна; b) якщо G — скінченна, то її порядок дорівнює 2^n для деякого натурального числа n.*

Розв'язання. a) Оскільки для $a, b \in G$ $(ab)^2 = abab = e$, і $a = a^{-1}$, $b = b^{-1}$, то домноживши перше співвідношення справа на $b^{-1}a^{-1}$, одержимо $ab = ba$.

b) Оскільки група G — скінченна, то можна вибрати незвідну систему твірних $a_1, \ldots, a_n \in G$. З комутативності G і того, що всі елементи мають порядок 2, випливає, що довільний елемент групи G можна записати у вигляді $a = a_1^{\alpha_1} \cdots a_n^{\alpha_n}$, де $\alpha_1, \ldots, \alpha_n \in \{0, 1\}$. Покажемо тепер, що кожен елемент із G записується у такому вигляді однозначно. Справді, нехай

$$a_1^{\alpha_1} \cdots a_{k-1}^{\alpha_{k-1}} a_k^{\alpha_k} \cdots a_n^{\alpha_n} = a_1^{\beta_1} \cdots a_{k-1}^{\beta_{k-1}} a_k^{\beta_k} \cdots a_n^{\beta_n}, \tag{2}$$

де $\alpha_1 = \beta_1, \ldots, \alpha_{k-1} = \beta_{k-1}$, а $\alpha_k \neq \beta_k$. Можна вважати, що $\alpha_k = 1$, $\beta_k = 0$. Тоді з (2) одержуємо: $a_k = a_{k+1}^{\beta_{k+1}} \cdots a_n^{\beta_n} a_{k+1}^{-\alpha_{k+1}} \cdots a_n^{-\alpha_n}$, що суперечить незвідності системи $a_1, \ldots, a_n$. З того, що кількість записів $a_1^{\alpha_1} \cdots a_n^{\alpha_n}$, де $\alpha_1, \ldots, \alpha_n \in \{0, 1\}$, дорівнює 2^n, випливає, що $|G| = 2^n$. $\square$

Задача 4. *Знайдіть усі розв'язки рівняння* $x^6 = e$ *і всі елементи порядку* 6 *в циклічній групі* $C_{120} = \langle a \rangle$.

Розв'язання. Елемент a^k буде розв'язком рівняння $x^6 = e$ тоді й лише тоді, коли $6k$ ділиться на 120, тобто коли k ділиться на 20. Отже, маємо 6 розв'язків a^{20}, a^{40}, a^{60}, a^{80}, a^{100} і $a^{120} = e$, серед яких шукаємо елементи порядку 6. Ними будуть a^{20} і a^{100}. $\square$

Задача 5.* *Нехай* G *— скінченна група,* n *— найменше спільне кратне порядків елементів групи* G, *а число* k *взаємно просте з* n. *Доведіть, що з рівності* $x^k = y^k$ *випливає рівність* $x = y$.

Розв'язання. Досить довести, що відображення $x \mapsto x^k$ групи G у себе є сюр'єктивним. Нехай елемент $a \in G$ — довільний. Із взаємної простоти n і k випливає існування таких цілих чисел m і l, що $1 = mn + lk$. Однак тоді з того, що n ділиться на порядок елемента a, випливає, що $a = a^{mn+lk} = (a^n)^m \cdot (a^l)^k = (a^l)^k$. $\square$

Основні задачі

6. Який порядок має елемент a^k, якщо a має порядок n?

7. Знайдіть порядки всіх елементів даної групи і з'ясуйте, які з елементів будуть її твірними: a) група поворотів правильного 12–кутника; b) $\mathbb{Z}_{16}$; c) $\mathbb{Z}_{13}^*$.

8. Знайдіть порядки таких елементів групи $GL_2(\mathbb{C})$:

$$a)\begin{pmatrix} 0 & 1 \\ -1 & 0 \end{pmatrix}; \quad b)\begin{pmatrix} 0 & -1 \\ i & 0 \end{pmatrix}; \quad c)\begin{pmatrix} 1 & 1 \\ 1 & 2 \end{pmatrix}; \quad d)\begin{pmatrix} 1 & -1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}.$$

9. Чи завжди 4 елементи $a + bi$, $a - bi$, $-a + bi$ та $-a - bi$ групи $\mathbb{C}^*$ мають однаковий порядок?

10. Скільки елементів порядку k містить циклічна група C_n?

11. Знайдіть кількість елементів кожного можливого порядку в групах: a) D_4; b) Q_8; c) S_4.

12. Який порядок можуть мати елементи групи S_6?

13. Чи може добуток двох елементів: a) скінченного порядку мати нескінченний порядок; b) порядку 2 мати нескінченний порядок; c) нескінченного порядку мати скінченний порядок?

14. Доведіть, що кожна група G парного порядку містить елемент порядку 2.

15. Чи правильно, що в довільній групі елементи: a) ab і ba; b)abc і bca; c) abc і cba; d) bab^{-1} і $b^{-1}ab$ завжди мають однаковий порядок?

16. Знайдіть усі розв'язки рівняння $x^k = e$ і всі елементи порядку k у циклічній групі $C_{120} = \langle a \rangle$, якщо: a) $k = 5$; b) $k = 8$.

17. Доведіть, що підстановка непарного порядку завжди є парною.

Додаткові задачі

18. Чи правда, що найменше спільне кратне порядків елементів a і b завжди ділиться на порядок елемента ab?

19. Нехай елемент a має порядок n, b — порядок m і $ab = ba$. a) Доведіть, що коли числа m і n — взаємно прості, то порядок елемента ab дорівнює mn, і що порядок елемента ab завжди є дільником числа НСК(m, n). b) Наведіть приклад, коли порядок елемента ab не дорівнює НСК(m, n). c)* Доведіть, що існують такі показники k і l, що порядок елемента $a^k b^l$ дорівнює НСК(m, n).

20. Доведіть, що коли $n = p^k$, де p — просте число, то елементами порядку n у групі S_n будуть лише цикли довжиною n. Чи залишиться твердження правильним для чисел n іншого вигляду?

21.* Знайдіть усі елементи скінченного порядку в групі $T_2(\mathbb{R})$ верхніх трикутних матриць порядку 2.

22.* Нехай G — скінченна група, n — найменше спільне кратне порядків елементів групи G, а число k взаємно просте з n . Доведіть, що для довільного $a \in G$ рівняння $x^k = a$ має єдиний розв'язок.

Домашнє завдання

23. Знайдіть порядок елемента групи:

$$a) \begin{pmatrix} 0 & i \\ 1 & 0 \end{pmatrix} \in GL_2(\mathbb{C}) \; ; \quad b) \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 & 7 & 8 \\ 2 & 5 & 7 & 1 & 8 & 4 & 3 & 6 \end{pmatrix} \in S_8 \; .$$

24.** Доведіть, що елемент $\frac{3}{5}+\frac{4}{5}i$ групи $\mathbb{C}^*$ має нескінченний порядок.

25. Знайдіть кількість елементів кожного можливого порядку в групах: a) D_6; b) A_5.

26. Знайдіть максимальний порядок елемента в кожній із груп A_n, S_n для $8 \le n \le 12$.

27. Знайдіть кількість елементів порядку p^m у циклічній групі порядку p^n, якщо число p — просте і $0 < m \le n$.

28. Доведіть, що в комутативній групі множина всіх елементів скінченного порядку утворює підгрупу. Чи залишиться це твердження правильним для некомутативних груп?

29. Доведіть, що коли в комутативній групі G є елементи нескінченного порядку й підгрупа H містить усі такі елементи, то $G = H$.

Література. [1, с. 30–31], [3, с. 107], [2, с. 278–280].

Заняття 6. Ізоморфізм груп та теорема Келі

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Доведіть, що коли групи $(G, \circ)$ і $(H, *)$ ізоморфні, то рівняння $x \circ x = e_G$ і $y * y = e_H$ мають однакову кількість розв'язків у групах G і H відповідно.*

Розв'язання. Нехай $\varphi : G \to H$ — ізоморфізм. Тоді кожному розв'язку x першого рівняння відповідає розв'язок $y = \varphi(x)$ другого, і навпаки, кожному розв'язку y другого рівняння відповідає розв'язок $x = \varphi^{-1}(y)$ першого. Отже, φ встановлює бієкцію між множинами розв'язків цих рівнянь. $\square$

Задача 2. *Доведіть, що група $(\mathbb{R}^+, \cdot)$ і група $G = \{x \in \mathbb{R} | x > 1\}$ з дією $x * y = xy - x - y + 2$ — ізоморфні.*

Розв'язання. Розглянемо відображення $\varphi : \mathbb{R}^+ \to G$, $x \mapsto x + 1$. Воно бієктивне і зберігає дію: $\varphi(x) * \varphi(y) = (x+1)*(y+1) = (x+1)(y+1) - (x+1) - (y+1) + 2 = xy + 1 = \varphi(xy)$. Тому φ є ізоморфізмом. $\square$

Задача 3. *З'ясуйте, чи будуть ізоморфними групи S_3 і $GL_2(\mathbb{Z}_2)$?*

Розв'язання. Якщо позначити елементи групи S_3 як $a_1 = e$, $a_2 = (12)$, $a_3 = (13)$, $a_4 = (23)$, $a_5 = (123)$, $a_6 = (132)$, а елементи групи $GL_2(\mathbb{Z}_2)$ як $b_1 = \left(\begin{smallmatrix}1&0\\0&1\end{smallmatrix}\right)$, $b_2 = \left(\begin{smallmatrix}1&1\\0&1\end{smallmatrix}\right)$, $b_3 = \left(\begin{smallmatrix}1&0\\1&1\end{smallmatrix}\right)$, $b_4 = \left(\begin{smallmatrix}0&1\\1&0\end{smallmatrix}\right)$, $b_5 = \left(\begin{smallmatrix}0&1\\1&1\end{smallmatrix}\right)$, $b_6 = \left(\begin{smallmatrix}1&1\\1&0\end{smallmatrix}\right)$, то таблиці Келі матимуть вигляд

	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6
a_1	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6
a_2	a_2	a_1	a_5	a_6	a_3	a_4
a_3	a_3	a_6	a_1	a_5	a_4	a_2
a_4	a_4	a_5	a_6	a_1	a_2	a_3
a_5	a_5	a_4	a_2	a_3	a_6	a_1
a_6	a_6	a_3	a_4	a_2	a_1	a_5

і

	b_1	b_2	b_3	b_4	b_5	b_6
b_1	b_1	b_2	b_3	b_4	b_5	b_6
b_2	b_2	b_1	b_5	b_6	b_3	b_4
b_3	b_3	b_6	b_1	b_5	b_4	b_2
b_4	b_4	b_5	b_6	b_1	b_2	b_3
b_5	b_5	b_4	b_2	b_3	b_6	b_1
b_6	b_6	b_3	b_4	b_2	b_1	b_5

відповідно. Звідси видно, що відображення $a_i \mapsto b_i$, $i = 1, \ldots, 6$, є ізоморфізмом. □

Задача 4. *Доведіть, що групи не ізоморфні*: a) D_6 *і* A_4;
b) $(\mathbb{R}, +)$ *і* $(\mathbb{R} \setminus \{0\}, \cdot)$.

Розв'язання. a) В ізоморфних групах кількість елементів даного порядку однакова. Однак D_6 має сім елементів порядку 2: шість осьових симетрій і поворот на 180°, а A_4 — лише три: $(12)(34)$, $(13)(24)$ і $(14)(23)$.

b) У першій групі всі відмінні від нейтрального елементи мають нескінченний порядок, а в другій є елемент порядку 2 — число -1. □

Задача 5. *Розбийте групи* C_6, $\mathbb{C}_6$, D_3, S_3, $\mathbb{Z}_6$, $\mathbb{Z}_7^*$ *і* $\mathbb{Z}_9^*$ *на класи попарно ізоморфних.*

Розв'язання. Усі ці групи мають порядок 6, крім того, групи C_6, $\mathbb{C}_6$, $\mathbb{Z}_6$, $\mathbb{Z}_7^*$, $\mathbb{Z}_9^*$ — абелеві, а D_3 і S_3 — ні. Групи C_6, $\mathbb{C}_6$ і $\mathbb{Z}_6$ — циклічні. Підраховуючи порядки елементів груп $\mathbb{Z}_7^*$ і $\mathbb{Z}_9^*$, знаходимо, що $\mathbb{Z}_7^* = \langle \overline{3} \rangle$ і $\mathbb{Z}_9^* = \langle \overline{2} \rangle$, тобто ці групи теж циклічні. Однак циклічні групи однакових порядків ізоморфні. Далі, якщо занумерувати вершини правильного трикутника числами 1, 2, 3, то кожному рухові з D_3 природно зіставляється підстановка із S_3. Оскільки композиції рухів при цьому відповідає добуток підстановок, то це відображення з D_3 у S_3 є ізоморфізмом. Таким чином, $C_6 \simeq \mathbb{C}_6 \simeq \mathbb{Z}_6 \simeq \mathbb{Z}_7^* \simeq \mathbb{Z}_9^*$ і $D_3 \simeq S_3$. □

Задача 6. *Побудуйте зображення Келі групи* $GL_2(\mathbb{Z}_2)$.

Розв'язання. Занумеруємо елементи групи $GL_2(\mathbb{Z}_2)$ так, як при розв'язанні зад. 6.3. Зі стовпчиків побудованої там таблиці Келі цієї групи одразу знаходимо підстановки, що відповідають елементам групи при зображенні Келі (нижній рядок підстановки утворюється індексами елементів відповідного стовпчика): $\left(\begin{smallmatrix}1&0\\0&1\end{smallmatrix}\right) = b_1 \mapsto \left(\begin{smallmatrix}1&2&3&4&5&6\\1&2&3&4&5&6\end{smallmatrix}\right)$, $\left(\begin{smallmatrix}1&1\\0&1\end{smallmatrix}\right) = b_2 \mapsto \left(\begin{smallmatrix}1&2&3&4&5&6\\2&1&6&5&4&3\end{smallmatrix}\right)$, $\left(\begin{smallmatrix}1&0\\1&1\end{smallmatrix}\right) = b_3 \mapsto \left(\begin{smallmatrix}1&2&3&4&5&6\\3&5&1&6&2&4\end{smallmatrix}\right)$, $\left(\begin{smallmatrix}0&1\\1&0\end{smallmatrix}\right) = b_4 \mapsto \left(\begin{smallmatrix}1&2&3&4&5&6\\4&6&5&1&3&2\end{smallmatrix}\right)$, $\left(\begin{smallmatrix}0&1\\1&1\end{smallmatrix}\right) = b_5 \mapsto \left(\begin{smallmatrix}1&2&3&4&5&6\\5&3&4&2&6&1\end{smallmatrix}\right)$, $\left(\begin{smallmatrix}1&1\\1&0\end{smallmatrix}\right) = b_6 \mapsto \left(\begin{smallmatrix}1&2&3&4&5&6\\6&4&2&3&1&5\end{smallmatrix}\right)$. $\square$

Основні задачі

7. Доведіть, що якщо групи $(G, \circ)$ і $(H, *)$ ізоморфні, то рівняння $x \circ x = g$ має розв'язки в G для довільного $g \in G$ тоді й лише тоді, коли рівняння $y * y = h$ має розв'язки в H для довільного $h \in H$.

8. Чи можуть дві різні підгрупи циклічної групи бути ізоморфними?

9. Доведіть, що група $\mathbb{R}^*$ і група $G = \mathbb{R} \smallsetminus \{-1\}$ з дією $x * y = x + y + xy$ є ізоморфними.

10. Доведіть, що групи $(\mathbb{Q}, +)$ і $(\mathbb{Q}^+, \cdot)$ не ізоморфні.

11. Доведіть, що: a) група поворотів правильного тетраедра і група A_4 ізоморфні; b) групи симетрій правильного тетраедра, поворотів куба і поворотів правильного октаедра ізоморфні; c) групи симетрій куба і правильного октаедра ізоморфні; d) група поворотів куба і група S_4 ізоморфні; e) групи поворотів правильних додекаедра та ікосаедра ізоморфні; f) групи симетрій правильних додекаедра та ікосаедра ізоморфні.

12. Наведіть приклад геометричного тіла, група рухів якого ізоморфна: a) $\mathbb{Z}_2$; b) S_3; c) K_4; d) D_4.

13. З'ясуйте, чи будуть ізоморфними: a) група S_3 і група лінійних перетворень $x \mapsto ax + b, a \neq \bar{0}$, поля $\mathbb{Z}_3$; b) група S_4 і група D_{12}?

14. Доведіть, що групи не ізоморфні: a) $(\mathbb{Z}, +)$ і $(\mathbb{Q}, +)$; b) $(\mathbb{Q}, +)$ і $(\mathbb{Q} \setminus \{0\}, \cdot)$.

15. З'ясуйте, чи є серед груп S_3, A_4, D_6, S_4, D_{12}, A_5, D_{30}, S_5, D_{60}, $SL_2(\mathbb{Z}_2)$, $GL_2(\mathbb{Z}_3)$, $SL_3(\mathbb{Z}_2)$ ізоморфні.

16.* Розбийте дані групи на класи попарно ізоморфних: a) $\mathbb{Z}$; b) $7\mathbb{Z}$; c) $\mathbb{R}$; d) $\mathbb{Q}$; e) $\mathbb{C}$; f) $\mathbb{Q}^*$; g) $\mathbb{R}^*$; h) $\mathbb{C}^*$; i) $(\mathbb{R}^+, \cdot)$; j) $UT_2(\mathbb{Z})$; k) $UT_2(\mathbb{Q})$; l) $UT_2(\mathbb{R})$; m) $UT_2(\mathbb{C})$; n) група матриць $\{\left(\begin{smallmatrix}x&y\\-y&x\end{smallmatrix}\right) | x, y \in \mathbb{R}\}$ відносно додавання; o) група матриць $\{\left(\begin{smallmatrix}x&y\\-y&x\end{smallmatrix}\right) | x, y \in \mathbb{R}, x^2 + y^2 \neq 0\}$ відносно множення; p)$(\{2^x | x \in \mathbb{Z}\}, \cdot)$; q) $(\{2^x | x \in \mathbb{Q}\}, \cdot)$; r) $(\{2^x | x \in \mathbb{R}\}, \cdot)$.

17. Побудуйте зображення Келі для груп a) C_4; b) S_3.

18. Скільки є різних ізоморфізмів: a) між групами $\mathbb{Z}$ і $UT_2(\mathbb{Z})$; b) між групами $(\mathbb{Z}_4, +)$ і $(\mathbb{Z}_5^*, \cdot)$; c) між групами $(\mathbb{Z}_6, +)$ і $(\mathbb{Z}_7^*, \cdot)$?

Додаткові задачі

19. Нехай a — фіксований елемент групи $(G, \cdot)$. Визначимо на G дії $x * y = yx$ і $x \circ y = xay$. Доведіть, що $(G, *)$ і $(G, \circ)$ — групи, причому ізоморфні початковій групі $(G, \cdot)$.

20.** Доведіть, що група поворотів правильного додекаедра і група A_5 ізоморфні.

21.** Доведіть, що групи S_4 і $SL_2(\mathbb{Z}_3)$ не ізоморфні.

22.* Доведіть, що кожна скінченна група ізоморфна певній підгрупі деякої 2-породженої скінченної групи.

23.* Для кожного $n > 2$ наведіть приклад геометричного тіла, група рухів якого ізоморфна $\mathbb{Z}_n$.

24. Опишіть з точністю до ізоморфізму всі групи, у кожній з яких усі неодиничні підгрупи ізоморфні.

Домашнє завдання

25. Опишіть з точністю до ізоморфізму всі групи порядку 4. Побудуйте їх таблиці Келі. Зобразіть ці групи як групи підстановок.

26. Побудуйте зображення Келі: a) групи Q_8; b) групи рухів прямокутника.

27. Доведіть, що група D_4 і група $G = \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2$ з дією $(x_1, x_2, x_3) * (y_1, y_2, y_3) = (x_1 + y_1 + x_2 y_3, x_2 + y_2, x_3 + y_3)$ — ізоморфні.

28. З'ясуйте, чи ізоморфні група $(\mathbb{Z}, *)$, де $m * n = m + n + 2007$, і група $(\mathbb{Z}, \circ)$, де $m \circ n = m + (-1)^m n$.

29. Наведіть приклад плоскої геометричної фігури, група рухів якої ізоморфна: a) $\mathbb{Z}_2$; b) $\mathbb{Z}_3$; c) $\mathbb{Z}_4$; d) K_4.

30. Розбийте дані групи на класи попарно ізоморфних: a) C_4; b) $\mathbb{C}_4$; c) K_4; d) $\mathbb{Z}_4$; e) група симетрій прямокутника; f) група симетрій ромба; g) група підстановок $\{e, (12), (34), (12)(34)\}$; h) група підстановок $\{e, (1234), (13)(24), (1432)\}$; i) $\mathbb{Z}_5^*$; j) $\mathbb{Z}_8^*$; k) $\mathbb{Z}_{10}^*$; l) $\mathbb{Z}_{12}^*$; m) група поворотів квадрата.

31. Розбийте дані групи на класи попарно ізоморфних: a) $\mathbb{R}$; b) $\mathbb{R}^*$; c) $(\mathbb{R}^+, \cdot)$; d) множина $\mathbb{R}$ з дією $x * y = \sqrt[3]{x^3 + y^3}$; e) множина $\mathbb{R}$ з дією $x * y = \sqrt[5]{x^5 + y^5}$; f) множина $\mathbb{R}$ з дією $x * y = x + y + \pi\sqrt{12345}$; g) множина $\mathbb{R} \setminus \{0\}$ з дією $x * y = xy/\sqrt{13}$.

Література. [1, с. 32–36], [3, с. 112–117], [4, с. 156–160], [2, с. 284–287], [5, с. 143–147].

Заняття 7. Нормальні підгрупи. Теорема Лагранжа

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Доведіть, що в групі D_6 для кожного дільника k порядку групи існує підгрупа порядку k.*

Розв'язання. $|D_6| = 12$, тому дільниками є числа 1,2,3,4,6 і 12. Порядки 1, 2, 3 і 6 мають відповідно підгрупи $E = \{0°\}$, $\{0°, 180°\}$, $\{0°, 120°, 240°\}$ і $\{0°, 60°, 120°, 180°, 240°, 300°\}$. Порядок 12 має сама група D_6. Нарешті, порядок 4 має підгрупа $\{0°, 180°, s_1, s_2\}$, де s_1 і s_2 — будь–які дві осьові симетрії з D_6 із взаємно перпендикулярними осями. □

Задача 2. *З'ясуйте, чи буде нормальною в групі G усіх лінійних перетворень $x \mapsto ax+b, a \neq 0$, поля P :* a) *підгрупа H_1 усіх зсувів $x \mapsto x+b$;* b) *підгрупа H_2 усіх гомотетій $x \mapsto ax, a \neq 0$.*

Розв'язання. Нейтральним елементом групи G є перетворення $\varepsilon : x \mapsto x$. Для перетворень $\varphi : x \mapsto ax + b$ і $\psi : x \mapsto cx + d$ маємо: $(\varphi \cdot \psi) : x \mapsto c(ax + b) + d = cax + (cb + d)$. Тому $\psi = \varphi^{-1}$ тоді й тільки тоді, коли $ca = 1$ і $cb + d = 0$, тобто коли $c = a^{-1}$ і $d = -a^{-1}b$.

a) Розглянемо довільні $\varphi : x \mapsto ax + b$ з G і $\psi : x \mapsto x + d$ з H_1. Оскільки елемент $(\varphi^{-1} \cdot \psi \cdot \varphi) : x \mapsto a\big((a^{-1}x - a^{-1}b) + d\big) + b = x + ad$ також є зсувом, то підгрупа H_1 є нормальною.

b) Розглянемо довільні $\varphi : x \mapsto ax + b$ з G і $\psi : x \mapsto cx$ з H_2. Якщо $c \neq 1$, то елемент $(\varphi^{-1}\cdot\psi\cdot\varphi) : x \mapsto a\big(c(a^{-1}x - a^{-1}b)\big) + b = cx + (b - cb)$ не є гомотетією. Отже, якщо поле P має більше ніж 2 елементи (щоб можна було вибрати елемент $c \neq 0, 1$), то підгрупа H_2 не є нормальною. □

Задача 3. *Опишіть усі нормальні підгрупи групи S_3 і доведіть, що в цій групі властивість "бути нормальною підгрупою" є транзитивною.*

Розв'язання. Оскільки $|S_3| = 6$, то за наслідком з теореми Лагранжа порядок підгрупи може дорівнювати 1, 2, 3 або 6. Числа 2 і 3 є простими, тому кожна власна неодинична підгрупа групи S_3 є циклічною. Група S_3 містить три елементи (12), (23), (13) порядку 2 і два елементи (123), (132) порядку 3. Тому група S_3 має рівно шість різних підгруп: $E = \{\varepsilon\}$, $H_1 = \{\varepsilon, (12)\}$, $H_2 = \{\varepsilon, (23)\}$, $H_3 = \{\varepsilon, (13)\}$, $A_3 = \{\varepsilon, (123), (132)\}$ і S_3. Підгрупи E і S_3 є нормальними. Підгрупа A_3 має індекс 2, а тому теж є нормальною. Лівий клас суміжності $(123) \cdot H_1 = \{(123), (23)\}$ не збігається з правим класом $H_1 \cdot (123) = \{(123), (13)\}$, тому підгрупа H_1 нормальною не є. Аналогічно перевіряється, що H_2 і H_3 також не є нормальними. Таким чином, нормальними підгрупами групи S_3 є E, A_3 і S_3.

Припустимо тепер, що в групі S_3 властивість "бути нормальною підгрупою" не є транзитивною. Тоді в S_3 існують три такі підгрупи A, B, C, що $A \lhd B, B \lhd C$, але $A \ntriangleleft C$. Якщо $A = B$, то маємо одночасно $A \lhd C$ і $A \ntriangleleft C$, що неможливо. Отже, $A \neq B$. Аналогічно доводиться, що $B \neq C$. Тому ланцюг $A \subset B \subset C$ є строго зростаючим і $A = E$, $C = S_3$. Але це суперечить припущенню, що $A \ntriangleleft C$, бо $E \lhd S_3$. Таким чином, припущення про нетранзитивність властивості "бути нормальною підгрупою" приводить до протиріччя, тому є хибним. □

Задача 4. *Доведіть, що кожна група G порядку 6 або є циклічною, або ізоморфна групі S_3.*

Розв'язання. Припустимо, що група G — не циклічна. За наслідком з теореми Лагранжа порядки її елементів можуть дорівнювати лише 2 або 3. Із зад. 5.3 b) випливає, що G не може містити лише елементи порядку 2. Припустимо тепер, що G містить лише елементи порядку 3. Нехай a і b — такі два елементи порядку 3 із G, що жоден з них не є степенем іншого. Тоді легко перевіряється, що 7 елементів: e, a, a^2, b, b^2, ab, ab^2 є попарно різними (для перших 5 елементів це очевидно, а припущення, що ab або ab^2 збігається з якимось з попередніх елементів, одразу приводить до рівності двох елементів з першої п'ятірки). Однак група G має лише 6 різних елементів. Тому вона має містити якийсь елемент a порядку 3 і якийсь елемент b порядку 2. Аналогічно попередньому перевіряємо, що елементи e, a, a^2, b, ba, ba^2 є попарно різними. Отже, $G = \{e, a, a^2, b, ba, ba^2\}$. Спробуємо побудувати таблицю Келі для

G. Частина таблиці заповнюється одразу:

	e	a	a^2	b	ba	ba^2
e	e	a	a^2	b	ba	ba^2
a	a	a^2	e	$*$		
a^2	a^2	e	a			
b	b	ba	ba^2	e	a	a^2
ba	ba	ba^2	b			
ba^2	ba^2	b	ba			

Із властивостей таблиці Келі випливає, що на місці зірочки може стояти лише ba або ba^2. У першому випадку елементи a і b переставні, тому $(ba)^2 = ba \cdot ba = b^2 \cdot a^2 = a^2 \neq e$ і $(ba)^3 = ba \cdot ba \cdot ba = b^3 \cdot a^3 = b^3 = b \neq e$. Отже $|ba| \neq 2, 3$, що суперечить вибору групи G. Таким чином, на місці зірочки може стояти лише ba^2, тобто $ab = ba^2$. З урахуванням цього співвідношення вільні місця в таблиці заповнюються вже однозначно:

	e	a	a^2	b	ba	ba^2
e	e	a	a^2	b	ba	ba^2
a	a	a^2	e	ba^2	b	ba
a^2	a^2	e	a	ba	ba^2	b
b	b	ba	ba^2	e	a	a^2
ba	ba	ba^2	b	a^2	e	a
ba^2	ba^2	b	ba	a	a^2	e

Якщо тепер позначити $\varepsilon = e$, $(12) = b$, $(13) = ba$, $(23) = ba^2$, $(123) = a$, $(132) = a^2$, то одержимо таблицю Келі для групи S_3. Отже, групи G і S_3 — ізоморфні. $\square$

Задача 5. a) *З'ясуйте, які порядки можуть мати підгрупи групи A_4, і знайдіть усі підгрупи кожного можливого порядку.* b) *З'ясуйте, які з цих підгруп є нормальними.* c) *Доведіть, що в групі A_4 властивість бути нормальною підгрупою не є транзитивною.*

Розв'язання. a) $|A_4| = 12$, тому за теоремою Лагранжа підгрупа може мати порядок 1, 2, 3, 4, 6 або 12. Маємо по одній підгрупі порядку 1 (це лише одинична підгрупа E) і порядку 12 (це сама група A_4). A_4 містить 3 елементи: (12)(34), (13)(24), (14)(23) порядку 2 і 8 елементів: (123), (132), (124), (142), (134), (143), (234), (243) порядку 3. Підгрупи порядків 2 і 3 можуть бути лише циклічними. Тому маємо 3 підгрупи: $H_1 =$

$\{\varepsilon,(12)(34)\}$, $H_2=\{\varepsilon,(13)(24)\}$, $H_3=\{\varepsilon,(14)(23)\}$ порядку 2 і 4 підгрупи: $T_1=\{\varepsilon,(123),(132)\}$, $T_2=\{\varepsilon,(124),(142)\}$, $T_3=\{\varepsilon,(134),(143)\}$, $T_4=\{\varepsilon,(234),(243)\}$ порядку 3. Підгрупа порядку 4 може містити лише елементи порядку 2 і 4. Тому єдиним кандидатом на таку підгрупу є підмножина $K_4=\{\varepsilon,(12)(34),(13)(24),(14)(23)\}$. Легко перевіряється, що ця підмножина замкнена відносно множення, а тому справді є підгрупою. Елементів порядку 6 в A_4 немає. Тому, якщо A_4 містить підгрупу H порядку 6, то із зад. 7.4 випливає, що $H\simeq S_3$. Оскільки S_3 містить 3 елементи порядку 2, то $H\supset K_4=\{\varepsilon,(12)(34),(13)(24),(14)(23)\}$. Однак K_4 є підгрупою, а за теоремою Лагранжа група порядку 6 не може містити підгрупу порядку 4. Отже, підгруп порядку 6 в A_4 немає.

b) Підгрупи E і A_4 є нормальними в A_4. Ліві й праві класи суміжності за підгрупою K_4 збігаються: $\varepsilon\cdot K_4=K_4=K_4\cdot\varepsilon$, $(123)\cdot K_4=\{(123),(243),(142),(134)\}=K_4\cdot(123)$, $(132)\cdot K_4=\{(132),(143),(234),(124)\}=K_4\cdot(132)$, тому ця підгрупа — нормальна. Для підгрупи H_1 маємо: $(123)\cdot H_1=\{(123),(243)\}\neq\{(123),(134)\}=H_1\cdot(123)$, тому вона не є нормальною. Аналогічно доводиться, що H_2 і H_3 також не є нормальними. Для підгрупи T_1 маємо: $(12)(34)\cdot T_1=\{(12)(34),(134),(234)\}\neq\{(12)(34),(243),(143)\}=T_1\cdot(12)(34)$, тому вона теж не є нормальною. Аналогічно доводиться, що і T_2, T_3, T_4 не є нормальними.

c) Підгрупа H_1 міститься в K_4 і є в ній нормальною як підгрупа індексу 2. У свою чергу, K_4 є нормальною підгрупою групи A_4. Однак ми пересвідчилися, що H_1 не є нормальною в A_4. Отже, у групі A_4 властивість бути нормальною підгрупою не є транзитивною. $\square$

Задача 6. *Доведіть, що будь–які дві нормальні підгрупи A і B групи комутують (тобто $AB=BA$), а якщо ще й $A\cap B=E$, то вони поелементно комутують (тобто $ab=ba$ для довільних $a\in A$, $b\in B$).*

Розв'язання. Доведемо спочатку, що $AB\subseteq BA$. Справді, для довільного елемента ab з AB маємо: $ab=b\cdot b^{-1}ab$. З нормальності A випливає, що $b^{-1}ab\in A$. Однак тоді $ab=b\cdot b^{-1}ab\in BA$. Зворотне включення $BA\subseteq AB$ доводиться аналогічно.

Нехай тепер $a\in A$, $b\in B$. Рівність $ab=ba$ рівносильна рівності $a^{-1}b^{-1}ab=e$. Однак з нормальності A і B випливає, що $a^{-1}b^{-1}a\in B$ і $b^{-1}ab\in A$. Тому $a^{-1}b^{-1}ab=a^{-1}\cdot(b^{-1}ab)=(a^{-1}b^{-1}a)\cdot b\in A\cap B$. Якщо $A\cap B=E$, то $a^{-1}b^{-1}ab=e$, що й вимагалось довести. $\square$

Основні задачі

7. Опишіть класи суміжності групи G за підгрупою H, якщо: a) $G = \mathbb{R}$, $H = \mathbb{Z}$; b) $G = \mathbb{C}$, $H = \mathbb{R}$; c) $G = \mathbb{C}^*$, $H = \mathbb{R}^*$; d) $G = GL_n(\mathbb{R})$, $H = SL_n(\mathbb{R})$; e) $G = \mathbb{C}^*$, $H = \mathbb{R}^+$; f) $G = \mathbb{C}^*$, $H = \{z \in \mathbb{C} : |z| = 1\}$.

8. Опишіть ліві й праві класи суміжності: a) циклічної групи $\langle a \rangle$ порядку 24 за підгрупою $\langle a^4 \rangle$; b) групи кватерніонів Q_8 за підгрупою $\{1, -1\}$.

9. Доведіть такі твердження: a) будь–які дві підгрупи групи G взаємно простих порядків перетинаються по одиничній підгрупі; b) якщо порядок групи G є добутком двох простих чисел, то будь-які дві різні власні підгрупи групи G перетинаються по одиничній підгрупі.

10. Доведіть, що в групі S_4 для кожного дільника k порядку групи існує підгрупа порядку k.

11. Наведіть приклад скінченної групи, у якій індекси всіх власних неодиничних підгруп: a) попарно різні; b) однакові.

12. Наведіть приклад нескінченної групи, у якій індекси власних неодиничних підгруп: a) попарно різні; b) однакові.

13. Наведіть приклад таких групи G і підгрупи H, що: a) $|H| = \infty$, $|G : H| < \infty$; b) $1 < |H| < \infty, |G : H| = \infty$; c) $|H| = \infty, |G : H| = \infty$.

14. Чи буде нормальною підгрупою групи $GL_n(\mathbb{R})$ підгрупа: a) усіх невироджених матриць з раціональними коефіцієнтами; b) усіх скалярних матриць; c) усіх діагональних матриць; d) усіх верхніх трикутних матриць; e) усіх матриць з додатними визначниками; f) усіх ортогональних матриць?

15. a) Опишіть усі нормальні підгрупи групи D_4. b) Укажіть у групі D_4 такі три підгрупи A, B, C, що $A \lhd B, B \lhd C$, але $A \ntriangleleft C$.

16. Доведіть, що добуток NH нормальної підгрупи $N \lhd G$ на довільну підгрупу $H \leq G$ теж буде підгрупою групи G.

Додаткові задачі

17.* З'ясуйте, які порядки можуть мати підгрупи групи A_5.

18. Для кожного натурального числа n опишіть у групі $\mathbb{C}^*$ усі підгрупи порядку n.

19. Нехай p, q — прості числа і $p < q$. Доведіть, що кожна група порядку pq містить підгрупу порядку p.

20.** Використовуючи лише розклад на класи суміжності, доведіть, що група $\mathbb{Q}$ не має власних підгруп скінченного індексу.

21.* Доведіть, що для довільних підгруп A, B групи G виконується нерівність $|A : A \cap B| \le |G : B|$.

22.** Доведіть, що перетин скінченної кількості підгруп скінченного індексу теж є підгрупою скінченного індексу.

23.* Нехай порядок $|N|$ нормальної підгрупи N скінченної групи G є взаємно простим з її індексом $|G : N|$. Доведіть, що: a) кожна підгрупа $H \le G$, порядок $|H|$ якої є дільником числа $|N|$, міститься в N; b) N є єдиною підгрупою в G порядку $|N|$.

24. Нехай M — така підмножина групи G, що для довільних $x, y, z \in M$ елемент $xy^{-1}z$ також належить M. Доведіть, що M є класом суміжності групи G за певною підгрупою.

25.** Нехай A і B — підгрупи скінченних індексів групи G. Доведіть, що група G розкладається в добуток $G = AB$ своїх підгруп A і B тоді й лише тоді, коли $|A : A \cap B| = |G : B|$.

Домашнє завдання

26. Опишіть ліві й праві класи суміжності групи D_4 за підгрупою H, породженою: a) поворотом на 180° навколо центра квадрата; b) осьовою симетрією, що проходить через протилежні вершини квадрата; c) осьовою симетрією, що проходить через середини двох протилежних сторін квадрата.

27. Доведіть, що в групі D_{12} для кожного дільника k порядку групи існує підгрупа порядку k.

28. З'ясуйте, скільки підгруп індексу 2 має група: a) D_5; b) D_6.

29. Чи буде нормальною підгрупою групи $GL_n(\mathbb{C})$ підгрупа: a) $GL_n(\mathbb{R})$; b) усіх матриць з дійсними визначниками; c) усіх матриць, визначники яких є коренями 13–го степеня з 1; d) усіх унітарних матриць?

30. Опишіть усі нормальні підгрупи групи D_5.

31. Доведіть, що в групі Q_8 кожна підгрупа є нормальною.

Література. [1, с. 39–45], [3, с. 117–120, 423–424], [4, с. 164–168, 319], [7, с. 245–246, 248–249], [2, с. 287–293], [6, с. 19–22, 50].

Заняття 8. Гомоморфізми й факторгрупи

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Опишіть усі гомоморфізми* $\varphi : \mathbb{Z}_9 \to \mathbb{Z}_{12}$ *і для кожного з них укажіть ядро та образ.*

Розв'язання. Зрозуміло, що гомоморфізм циклічної групи повністю визначається образом її твірного елемента. Нехай $\varphi(\overline{1}) = \overline{m}$. Тоді для довільного $\overline{k} \in \mathbb{Z}_9$ має бути $\varphi(\overline{k}) = \varphi(k \cdot \overline{1}) = k \cdot \varphi(\overline{1}) = k \cdot \overline{m} = \overline{km}$. Оскільки у групі $\mathbb{Z}_9$ $\quad 9 \cdot \overline{1} = \overline{9} = \overline{0}$, то $\overline{9m} = \varphi(\overline{9}) = \varphi(\overline{0}) = \overline{0}$, звідки $12|9m$, тобто $4|m$ і $m = 0, 4, 8$. Таким чином, маємо 3 гомоморфізми: $\varphi_1 : \overline{k} \mapsto \overline{0k} = \overline{0}$; $\varphi_2 : \overline{k} \mapsto \overline{4k}$ і $\varphi_3 : \overline{k} \mapsto \overline{8k}$. Безпосередньо знаходимо, що $\mathrm{Ker}(\varphi_1) = \mathbb{Z}_9$, $\mathrm{Im}(\varphi_1) = \{\overline{0}\}$, $\mathrm{Ker}(\varphi_2) = \mathrm{Ker}(\varphi_3) = \{\overline{0}, \overline{3}, \overline{6}\}$, $\mathrm{Im}(\varphi_2) = \mathrm{Im}(\varphi_3) = \{\overline{0}, \overline{4}, \overline{8}\}$. □

Задача 2. *Які умови має задовольняти група* G, *щоб відображення* $x \mapsto x^2$ *було ендоморфізмом*?

Розв'язання. Нехай $\varphi : x \mapsto x^2$ є ендоморфізмом. З означення гомоморфізму випливає, що для довільних x і $y \in G$ виконується: $xyxy = (xy)^2 = \varphi(xy) = \varphi(x)\varphi(y) = x^2y^2 = xxyy$. Звідки, після скорочення зліва на x і справа на y, одержуємо $yx = xy$. Таким чином, група G — абелева. З наших рівностей також випливає, що для довільної абелевої групи G відображення φ справді є ендоморфізмом. □

Задача 3. *З'ясуйте, чи існує епіморфізм вигляду*: a) $S_3 \to C_2$; b) $S_3 \to C_3$.

Розв'язання. a) Нехай $C_2 = \{e, a\}$. Визначимо відображення $\varphi : S_3 \to C_2$ правилом: $\varphi(\pi) = e$ тоді й лише тоді, коли π — парна підстановка. З властивостей парності підстановки випливає, що φ — епіморфізм.

b) Якби такий епіморфізм існував, то його ядро було б нормальною підгрупою індексу 3. Однак група S_3 не містить нормальних підгруп індексу 3. □

Задача 4. *Доведіть, що* K_4 *— нормальна підгрупа групи* A_4, *опишіть класи суміжності групи* A_4 *за підгрупою* K_4 *та побудуйте таблицю Келі для факторгрупи* A_4/K_4.

Розв'язання. Нормальність підгрупи K_4 доведено при розв'язанні зад. 7.5. Там само знайдено класи суміжності A_4 за підгрупою K_4: $\varepsilon \cdot K_4 = K_4$,

$(123)\cdot K_4=\{(123),\ (243),\ (142),\ (134)\}$, $(132)\cdot K_4=\{(132),\ (143),\ (234),\ (124)\}$. Таблицю Келі для факторгрупи A_4/K_4 знаходимо безпосереднім обчисленням:

	$\varepsilon\cdot K_4$	$(123)\cdot K_4$	$(132)\cdot K_4$
$\varepsilon\cdot K_4$	$\varepsilon\cdot K_4$	$(123)\cdot K_4$	$(132)\cdot K_4$
$(123)\cdot K_4$	$(123)\cdot K_4$	$(132)\cdot K_4$	$\varepsilon\cdot K_4$
$(132)\cdot K_4$	$(132)\cdot K_4$	$\varepsilon\cdot K_4$	$(123)\cdot K_4$

Задача 5. *Доведіть, що фактор–група G/H групи G усіх лінійних перетворень $\varphi_{a,b}: x\mapsto ax+b$, $a,b\in\mathbb{R}, a\neq 0$, дійсної прямої за підгрупою H усіх зсувів $x\mapsto x+b$ ізоморфна підгрупі A всіх гомотетій $h_a: x\mapsto ax$, $a\neq 0$.*

Розв'язання. Нормальність підгрупи H доведена при розв'язанні зад. 7.2. Там же показано, що оберненим до перетворення $\varphi_{a,b}$ є перетворення $\varphi^{-1}_{a,b}=\varphi_{a^{-1},-a^{-1}b}$. Два елементи $\varphi_{a,b}$ і $\varphi_{c,d}$ належать до одного класу суміжності за підгрупою H тоді й лише тоді, коли $\varphi_{a,b}\circ\varphi^{-1}_{c,d}\in H$. Але

$$(\varphi_{a,b}\circ\varphi^{-1}_{c,d})(x)=c^{-1}(ax+b)-c^{-1}d=c^{-1}ax+(c^{-1}b-c^{-1}d)\ .$$

Тому елементи $\varphi_{a,b}$ і $\varphi_{c,d}$ належать до одного класу суміжності за підгрупою H тоді й лише тоді, коли $c^{-1}a=1$, тобто коли $a=c$. Звідси випливає, що клас суміжності $\varphi_{a,b}\circ H$ групи G за підгрупою H містить єдину гомотетію $h_a=\varphi_{a,0}$, яку можна взяти представником цього класу. Отже, кожен елемент фактор–групи G/H однозначно записується у вигляді $h_a\circ H$, і можна коректно визначити відображення $\mu: G/H\to A$, $h_a\circ H\mapsto h_a$. Легко бачити, що це відображення є бієктивним. Крім того,

$$\mu\big((h_a\circ H)\circ(h_c\circ H)\big)=\mu\big(h_c(h_a\circ H)\big)=\mu\big((h_a\circ h_c)\circ H\big)=$$
$$=h_a\circ h_c=\mu(h_a\circ H)\circ\mu(h_c\circ H)\ .$$

Отже, μ є ізоморфізмом фактор–групи G/H та підгрупи A всіх гомотетій. $\square$

Задача 6. *За допомогою основної теореми про гомоморфізм доведіть, що $\mathbb{Q}^*/H\simeq\mathbb{Z}$, де H — підгрупа тих раціональних чисел, у яких чисельник і знаменник непарні.*

Розв'язання. Кожне ціле число однозначно записується у вигляді $m \cdot 2^n$, де число m — непарне, а n — невід'ємне ціле. Тому кожне число з $\mathbb{Q}^*$ можна однозначно записати у вигляді $\dfrac{m}{n} \cdot 2^k$, де m і n — непарні, а k — ціле. Розглянемо відображення $\varphi : \mathbb{Q}^* \to \mathbb{Z}$, $\dfrac{m}{n} \cdot 2^k \mapsto k$. Воно є сюр'єктивним. Крім того, φ є гомоморфізмом, тому що

$$\varphi\Big(\frac{m}{n}2^k \cdot \frac{p}{q}2^r\Big) = \varphi\Big(\frac{mp}{nq}2^{k+r}\Big) = k + r = \varphi\Big(\frac{m}{n}2^k\Big) + \varphi\Big(\frac{p}{q}2^r\Big)\,.$$

Тоді за основною теоремою про гомоморфізм $\mathbb{Q}^*\big/\operatorname{Ker}\varphi \simeq \mathbb{Z}$. Однак $\operatorname{Ker}\varphi = \{\frac{m}{n}2^k \in \mathbb{Q}^* : k = 0\} = H$. Тому $\mathbb{Q}^*/H \simeq \mathbb{Z}$. □

Задача 7. *Доведіть, що для кожної власної підгрупи H групи $\mathbb{C}_{p^\infty}$ факторгрупа $\mathbb{C}_{p^\infty}/H$ ізоморфна самій групі $\mathbb{C}_{p^\infty}$.*

Розв'язання. Група $\mathbb{C}_{p^\infty}$ є об'єднанням $\bigcup_{n=0}^{\infty}\mathbb{C}_{p^n}$ строго зростаючого ланцюга підгруп $E = \{1\} \subset \mathbb{C}_{p^1} \subset \mathbb{C}_{p^2} \subset \cdots \subset \mathbb{C}_{p^n} \subset \cdots$. Зауважимо, що для довільного $n \in \mathbb{N}$ кожний елемент із $\mathbb{C}_{p^n} \setminus \mathbb{C}_{p^{n-1}}$ є твірним елементом групи $\mathbb{C}_{p^n}$. Тому, коли підгрупа $H \le \mathbb{C}_{p^\infty}$ має непорожній перетин із множиною $A_n = \mathbb{C}_{p^n} \setminus \mathbb{C}_{p^{n-1}}$, то H містить $\mathbb{C}_{p^n}$, а тим самим і всі $\mathbb{C}_{p^k}$ для $k < n$.

Нехай H — довільна підгрупа із $\mathbb{C}_{p^\infty}$. Якщо множина $B_H = \{n | H \cap A_n \neq \varnothing\}$ нескінченна, то H містить усі підгрупи $\mathbb{C}_{p^n}$ і збігається з $\mathbb{C}_{p^\infty}$. Тому для власної підгрупи H множина B_H має бути скінченною й містити найбільший елемент n. Однак тоді $H = \mathbb{C}_{p^n}$. Отже, підгрупами $\mathbb{C}_{p^n}$ вичерпуються всі власні підгрупи групи $\mathbb{C}_{p^\infty}$.

Візьмемо тепер довільну власну підгрупу $H = \mathbb{C}_{p^n}$ і розглянемо відображення $\varphi : \mathbb{C}_{p^\infty} \to \mathbb{C}_{p^\infty}$, $x \mapsto x^{p^n}$. Оскільки $(xy)^{p^n} = x^{p^n}y^{p^n}$, то φ є гомоморфізмом. Крім того, для кожного елемента $a \in \mathbb{C}_{p^\infty}$ корінь p^n–го степеня з a також належить $\mathbb{C}_{p^\infty}$, а тому відображення φ є сюр'єктивним. За основною теоремою про гомоморфізм $\mathbb{C}_{p^\infty}\big/\operatorname{Ker}\varphi \simeq \mathbb{C}_{p^\infty}$. Однак $\operatorname{Ker}\varphi = \{x \in \mathbb{C}_{p^\infty} | x^{p^n} = 1\} = H$. Тому $\mathbb{C}_{p^\infty}/H \simeq \mathbb{C}_{p^\infty}$. □

Основні задачі

8. Чи буде гомоморфізмом групи $\mathbb{Z}$ у себе відображення: a) $n \mapsto 3n$; b) $n \mapsto 5n + 1$; c) $n \mapsto n^2$; d) $n \mapsto 1$? Знайдіть усі гомоморфізми групи $\mathbb{Z}$ у себе. Які з них будуть ізоморфізмами?

9. Знайдіть ядро й образ гомоморфізму: a) $\varphi : \mathbb{R} \to \mathbb{R}^*$, $x \mapsto e^x$; b) $\varphi : \mathbb{R} \to \mathbb{C}^*$, $x \mapsto \cos x + i \sin x$.

10. Опишіть усі гомоморфізми $\varphi : \mathbb{Z}_6 \to \mathbb{Z}_{18}$ і для кожного з них укажіть ядро та образ.

11. Нехай C_n — циклічна група порядку n, k — фіксоване натуральне число, $d =$ НСД(n, k). Доведіть, що: а) відображення $\varphi_k : x \mapsto x^k$ є ендоморфізмом групи C_n; b) Ker $\varphi_k \simeq C_d$; c) $\varphi_k(C_n) \simeq C_{n/d}$.

12. Які умови має задовольняти група G, щоб відображення $x \mapsto x^{-1}$ було ендоморфізмом?

13. Нехай $\varphi : A \to B$ — гомоморфізм груп. Які з імплікацій правильні: a) $C \leq A \Rightarrow \varphi(C) \leq B$; b) $C \lhd A \Rightarrow \varphi(C) \lhd B$; c) $D \leq B \Rightarrow \varphi^{-1}(D) \leq A$; d) $D \lhd B \Rightarrow \varphi^{-1}(D) \lhd A$ (тут через $\varphi^{-1}(X)$ позначається повний прообраз множини X)?

14. З'ясуйте, чи існує епіморфізм вигляду: a) $D_4 \to C_2$; b) $D_4 \to C_4$; c) $D_4 \to K_4$.

15. Доведіть, що H — нормальна підгрупа групи G, опишіть класи суміжності групи G за підгрупою H та побудуйте таблицю Келі факторгрупи G/H, якщо: a) $G = 3\mathbb{Z}$, $H = 12\mathbb{Z}$; b) $G = D_4$, $H = \{0°, 180°\}$.

16. Нехай $H_1 \lhd G_1$, $H_2 \lhd G_2$. Доведіть, що жоден з ізоморфізмів $G_1 \simeq G_2$, $H_1 \simeq H_2$, $G_1/H_1 \simeq G_2/H_2$ не випливає з двох інших.

17. Нехай H — нормальна підгрупа групи G і φ — епіморфізм групи G на факторгрупу G/H. Чи випливає звідси, що Ker $\varphi = H$?

18. Нехай H — нормальна підгрупа групи G і φ — епіморфізм групи G на факторгрупу G/H, причому Ker $\varphi = H$. Чи випливає звідси, що φ — канонічний епіморфізм?

19. За допомогою основної теореми про гомоморфізм доведіть, що:
a) $T/\mathbb{C}_n \simeq T$; b) $\mathbb{C}^*/\mathbb{C}_n \simeq \mathbb{C}^*$; c) $GL_n(\mathbb{R})/SL_n(\mathbb{R}) \simeq \mathbb{R}^*$; d) $\mathbb{Z}[1/p]/\mathbb{Z} \simeq \mathbb{C}_{p^\infty}$, де $\mathbb{Z}[1/p]$ — підгрупа тих раціональних чисел, знаменник яких не ділиться на жодне просте число, відмінне від p.

Додаткові задачі

20. Яку умову має задовольняти множина з дією $(M, \cdot)$, щоб для кожної множини з дією $(N, \cdot)$ існував гомоморфізм $(N, \cdot) \to (M, \cdot)$?

21.* З'ясуйте, чи існує епіморфізм вигляду: a) $\mathbb{Z} \to \mathbb{Q}$; b) $\mathbb{Q} \to \mathbb{Q}^*$; c) $\mathbb{Q} \to \mathbb{Q}^+$; d) $\mathbb{Q}^* \to \mathbb{Q}$.

22. Доведіть, що існує нескінченно багато епіморфізмів групи $\mathbb{Q}^*$ на групу $\mathbb{Z}$.

23.** Які циклічні групи можуть бути гомоморфними образами групи $\mathbb{C}_\infty$ усіх комплексних коренів довільних натуральних степенів з 1?

24.* Доведіть, що: a) факторгрупа $\mathbb{Q}/\mathbb{Z}$ — періодична; b) для кожного натурального числа n факторгрупа $\mathbb{Q}/\mathbb{Z}$ містить єдину підгрупу порядку n; c) усі скінченні підгрупи факторгрупи $\mathbb{Q}/\mathbb{Z}$ — циклічні.

25. Доведіть, що кожна підгрупа індексу 2 групи G містить множину $\{x^2 | x \in G\}$.

26. Доведіть, що факторгрупа групи G усіх рухів площини за нормальною підгрупою всіх паралельних переносів ізоморфна групі H тих рухів площини, які лишають нерухомою фіксовану точку.

27.* Доведіть, що група $\mathbb{C}^*$ не має власних підгруп скінченного індексу.

28.* Опишіть усі власні підгрупи скінченного індексу в групі $\mathbb{R}^*$.

29. a) Доведіть, що коли H — нормальна підгрупа групи G, то кожний елемент $g \in G$, порядок якого взаємно простий з індексом підгрупи H, належить цій підгрупі.
b) Чи можна в попередньому пункті опустити слово "нормальна" ?

Домашнє завдання

30. Чи буде гомоморфізмом групи $\mathbb{C}^*$ у себе відображення: a) $z \mapsto z/|z|$; b) $z \mapsto \overline{z}/z$; c) $z \mapsto |z|$?

31. Доведіть, що перетворення φ групи $\mathbb{C}^*$ є ендоморфізмом, і знайдіть його ядро та образ: a) $\varphi(z) = z^n$, $n \in \mathbb{N}$; b) $\varphi(z) = \cos(\arg z) + i\sin(\arg z)$; c) $\varphi(z) = z/|z|$; d) $\varphi(z) = z^{-1}\overline{z}$; e) $\varphi(z) = |z|$.

32. Опишіть усі гомоморфізми $\varphi : \mathbb{Z}_{18} \to \mathbb{Z}_{12}$ і для кожного з них укажіть ядро та образ.

33. З'ясуйте, чи існує епіморфізм вигляду: a) $Q_8 \to C_2$; b) $Q_8 \to C_4$; c) $Q_8 \to K_4$.

34. Доведіть, що H — нормальна підгрупа групи G, опишіть класи суміжності групи G за підгрупою H та побудуйте таблицю Келі для факторгрупи G/H, якщо: a) $G = Q_8$, $H = \{1, -1\}$; b) $G = \mathbb{C}_{16}$, $H = \mathbb{C}_4$.

35. Опишіть факторгрупу групи $\mathbb{C}^*$ за підгрупою $T = \{z \in \mathbb{C}^* : |z| = 1\}$.

36.* Доведіть, що не існує епіморфізму $\varphi : \mathbb{Q} \to \mathbb{Z}$.

37. За допомогою основної теореми про гомоморфізм доведіть, що:
a) $\mathbb{R}/\mathbb{Z} \simeq T$; b) $\mathbb{C}^*/\mathbb{R}^* \simeq T$; c) $\mathbb{C}^*/T \simeq \mathbb{R}^+$.

Література. [1, с. 36–38, 45–53], [3, с. 424–430], [4, с. 160–162, 312–316], [7, с. 249–254], [2, с. 293–295, 301–303], [5, с. 147–149], [6, с. 32–37].

Заняття 9. Спряженість. Автоморфізми

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Знайдіть кількість класів спряжених елементів у групі* S_5.

Розв'язання. У симетричній групі S_n дві підстановки спряжені тоді й лише тоді, коли вони мають однаковий цикловий тип. Тому треба підрахувати кількість різних циклових типів підстановок із S_5, тобто кількість розкладів числа 5 у суму натуральних доданків. Усі такі розклади легко виписуються: $5 = 4+1 = 3+2 = 3+1+1 = 2+2+1 = 2+1+1+1 = 1+1+1+1+1$. Таким чином, група S_5 має 7 класів спряжених елементів. $\square$

Задача 2. *Нехай K — клас спряжених елементів групи G. Доведіть, що для кожного натурального числа n множина $\{g^n : g \in K\}$ також буде класом спряжених елементів групи G.*

Розв'язання. Якщо елементи g і h спряжені за допомогою елемента a, тобто $h = a^{-1}ga$, то $h^n = (a^{-1}ga)^n = a^{-1}ga \cdot a^{-1}ga \cdot \ldots \cdot a^{-1}ga = a^{-1}g^n a$. Тому g^n і h^n також спряжені за допомогою елемента a і для $x \in K$ клас спряженості $C(x^n)$ елемента x^n містить множину $\{g^n | g \in K\}$. З іншого боку, розглянемо довільний $y \in C(x^n)$. Тоді існує такий елемент c, що $y = c^{-1}x^n c = c^{-1}xc \cdot c^{-1}xc \cdot \ldots \cdot c^{-1}xc = (c^{-1}xc)^n$. Однак $c^{-1}xc \in K$, тому $y \in \{g^n | g \in K\}$. Оскільки $y \in C(x^n)$ — довільний, то $C(x^n) \subseteq \{g^n | g \in K\}$. Отже, $C(x^n) = \{g^n | g \in K\}$. $\square$

Задача 3. *Знайдіть усі внутрішні автоморфізми групи* Q_8.

Розв'язання. Легко перевіряється, що в групі $Q_8 = \{\pm 1, \pm i, \pm j, \pm k\}$ елемент -1 комутує з усіма елементами групи. Тому для довільних $x, y \in Q_8$ маємо: $(-x)^{-1} y(-x) = (-x^{-1}) y(-x) = x^{-1} yx$. Отже, елементи, що розрізняються за знаком, визначають один і той самий внутрішній автоморфізм, тому їх не більше 4. З іншого боку, спряження φ_1, φ_i, φ_j, φ_k за допомогою елементів 1, i, j, k відповідно є різними внутрішніми автоморфізмами, як це випливає з рівностей: $\varphi_i(i) = i$, $\varphi_i(j) = -j$, $\varphi_j(j) = j$, $\varphi_j(k) = -k$, $\varphi_k(k) = k$, $\varphi_k(i) = -i$. Таким чином, $\operatorname{Inn} Q_8 = \{\varphi_1, \varphi_i, \varphi_j, \varphi_k\}$. □

Задача 4. *Доведіть, що* $\operatorname{Aut} K_4 \simeq S_3$.

Розв'язання. При автоморфізмі одиничний елемент має переходити в одиничний, а неодиничні — у неодиничні. Зауважимо, що в групі K_4 квадрат кожного елемента дорівнює ε, а добуток будь–яких двох різних неодиничних елементів — третьому з них. Доведемо, що будь–яке бієктивне перетворення φ групи K_4, яке одиничний елемент переводить у себе, є автоморфізмом. Для цього досить показати, що $\varphi(a \cdot b) = \varphi(a) \cdot \varphi(b)$. Можливі три випадки: 1) хоча б один із множників — одиничний (таким можна вважати b), тоді $\varphi(a \cdot \varepsilon) = \varphi(a) = \varphi(a) \cdot \varepsilon = \varphi(a) \cdot \varphi(\varepsilon)$; 2) $a = b$, тоді $\varphi(a \cdot a) = \varphi(\varepsilon) = \varepsilon = \varphi(a) \cdot \varphi(a)$; 3) a і b — різні неодиничні, тоді $c = a \cdot b$ — також неодиничний, $\varphi(a)$, $\varphi(b)$, $\varphi(a \cdot b)$ — різні неодиничні елементи і $\varphi(a \cdot b) = \varphi(a) \cdot \varphi(b)$.

Оскільки кожна підстановка 3–елементної множини неодиничних елементів із K_4 виявляється автоморфізмом, а добуток підстановок відповідає композиції автоморфізмів, то $\operatorname{Aut} K_4 \simeq S_3$. □

Задача 5. *Доведіть, що централізатор класу спряжених елементів є нормальною підгрупою.*

Розв'язання. Нехай M — клас спряжених елементів групи G і $Z(M)$ — його централізатор. Розглянемо довільні $g \in G$, $h \in Z(M)$ і $a \in M$. Тоді $gag^{-1} \in M$ і $h \cdot gag^{-1} = gag^{-1} \cdot h$, звідки $g^{-1}hg \cdot a = a \cdot g^{-1}hg$. Оскільки a — довільний елемент із M, то $g^{-1}hg \in Z(M)$. За критерієм нормальності одержуємо, що $Z(M)$ є нормальною підгрупою G. □

Задача 6. *У групі* $GL_2(\mathbb{R})$ *знайдіть централізатор матриці* $A = \left(\begin{smallmatrix} 1 & 0 \\ 0 & -1 \end{smallmatrix}\right)$.

Розв'язання. Зрозуміло, що матриця $X = \left(\begin{smallmatrix} a & c \\ d & b \end{smallmatrix}\right)$ належить централізатору $Z(A)$ матриці A тоді й лише тоді, коли $\det(A) \neq 0$ і $XA = AX$. І оскільки

$$XA = \begin{pmatrix} a & c \\ d & b \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & -1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} a & -c \\ d & -b \end{pmatrix} \quad \text{і} \quad AX = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & -1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} a & c \\ d & b \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} a & c \\ -d & -b \end{pmatrix},$$

то $c = d = 0$. Крім того, $\begin{vmatrix} a & 0 \\ 0 & b \end{vmatrix} = ab$. Отже, $Z(A) = \left\{ \begin{pmatrix} a & 0 \\ 0 & b \end{pmatrix} | ab \neq 0 \right\}$. $\square$

Задача 7. *Якщо група G містить єдину підгрупу H даного порядку, то підгрупа H є нормальною.*

Розв'язання. Для довільного елемента $g \in G$ спряження $\varphi_g : x \mapsto g^{-1}xg$ є автоморфізмом групи G. При автоморфізмі порядок підгрупи зберігається, тому $\varphi_g(H) = H$. Отже, для довільного $g \in G$ маємо $g^{-1}Hg = H$ і H є нормальною підгрупою G. $\square$

Основні задачі

8. Знайдіть усі класи спряжених елементів у групах: a) Q_8; b) $GL_2(\mathbb{Z}_2)$; c) S_4; d) A_4.

9. Знайдіть кількість класів спряжених елементів у групі S_6.

10. Підрахуйте кількість елементів групи S_6, які спряжені з елементом: a) (123456); b) (123)(456).

11. Знайдіть з точністю до ізоморфізму всі скінченні групи, які містять не більше 3 класів спряжених елементів.

12. Доведіть, що перетин усіх підгруп, спряжених у групі G з даною підгрупою $H < G$, є нормальною підгрупою в G.

13. Доведіть, що для кожної групи множина всіх лівих класів суміжності за всіма можливими підгрупами збігається з множиною всіх правих класів суміжності за всіма можливими підгрупами.

14. Доведіть, що $\operatorname{Aut} S_3 = \operatorname{Inn} S_3$.

15. Знайдіть усі внутрішні автоморфізми групи D_4.

16. Знайдіть порядок групи: a) $\operatorname{Aut} \operatorname{Aut} \operatorname{Aut} S_3$; b) $\operatorname{Aut} \operatorname{Aut} \operatorname{Aut} \mathbb{Z}_9$.

17. Доведіть, що: a) $\operatorname{Aut} \mathbb{Z}_n \simeq \mathbb{Z}_n^*$; b) $\operatorname{Aut} D_4 \simeq D_4$.

18. Доведіть, що централізатор нормальної підгрупи також є нормальною підгрупою.

19. Доведіть, що K_4 є нормальною підгрупою групи S_4 і що фактор-група S_4/K_4 ізоморфна групі S_3.

Додаткові задачі

20. Доведіть, що добуток $K_1 \cdot K_2$ двох класів K_1 і K_2 спряжених елементів групи G є об'єднанням класів спряжених елементів групи G.

21. a) У групі всіх рухів площини опишіть усі елементи, спряжені з поворотом навколо даної точки на кут α. b)** У групі всіх рухів простору опишіть усі елементи, спряжені з поворотом навколо даної осі на кут α.

22.** Доведіть, що коли скінченна група G має автоморфізм φ другого порядку, який рухає всі неодиничні елементи групи G (тобто $\varphi(g) \neq g$ для всіх $g \neq e$), то G — абелева група непарного порядку.

23.* Доведіть, що кожна група порядку більшого ніж 2 має нетривіальний автоморфізм.

24.* Доведіть, що $\operatorname{Inn} Q_8 \simeq K_4$ і $\operatorname{Aut} Q_8/\operatorname{Inn} Q_8 \simeq S_3$.

25.* Доведіть, що для скінченної нормальної підгрупи H групи G індекс її централізатора $Z(H)$ також буде скінченним.

26. Доведіть, що у скінченній групі жодна підгрупа не може бути спряженою зі своєю власною підгрупою.

27.* У групі G знайдіть підгрупу H, яка спряжена з деякою своєю власною підгрупою, якщо: a) $G = \{\left(\begin{smallmatrix} a & b \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}\right) \mid a, b \in \mathbb{Q}, a \neq 0\}$; b) G — група всіх підстановок множини натуральних чисел.

28.** Доведіть, що коли група G має власну підгрупу скінченного індексу, то G має і власну нормальну підгрупу скінченного індексу.

29. Опишіть з точністю до ізоморфізму всі групи G, для яких виконується рівність $|\operatorname{Aut} G| = (|G| - 1)!$.

Домашнє завдання

30. Знайдіть усі класи спряжених елементів у групі D_4.

31. Підрахуйте кількість елементів групи S_6, які спряжені з елементом $(12)(34)(56)$.

32. Доведіть, що група $\operatorname{Aut}(\mathbb{Q}^+, \cdot)$ має континуум багато різних автоморфізмів.

33. Доведіть, що $\operatorname{Aut} \mathbb{Z}_8 \simeq \operatorname{Aut} \mathbb{Z}_{12} \simeq K_4$.

34. Знайдіть порядок групи $\mathrm{Aut\,Aut\,Aut}\,\mathbb{Z}_8$.

35. У групі $GL_2(\mathbb{R})$ знайдіть централізатор матриці $\left(\begin{smallmatrix}1 & 2\\ 3 & 4\end{smallmatrix}\right)$.

36. Знайдіть у групі S_4 нормалізатор підгрупи $\big\langle(12)(34)\big\rangle$.

Література. [1, с. 54–61, 75–78], [7, с. 247–248, 260–261, 265–266, 267–268], [2, с. 297–300].

Заняття 10. Центр. Комутант. p–групи

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Доведіть, що*: a) $|Z(GL_n(\mathbb{Z}_p))| = p-1$; b) $|Z(SL_n(\mathbb{Z}_p))| =$ *НСД*$(n, p-1)$.

Розв'язання. a) Нехай $A = (a_{ij}) \in Z(GL_n(\mathbb{Z}_p))$. Для довільних $k \neq l$ розглянемо матрицю $E_{kl}(1)$, яка відрізняється від одиничної лише тим, що в k–му рядку на l–му місці стоїть 1. Очевидно, що $det\ E_{kl}(1) = 1$. Позначимо $E_{kl}(1)\cdot A = (b_{ij})$, $A \cdot E_{kl}(1) = (c_{ij})$. Тоді $b_{kk} = a_{kk} + a_{lk}$, $b_{kl} = a_{kl} + a_{ll}$, $b_{lk} = a_{lk}$, $b_{ll} = a_{ll}$, $c_{kk} = a_{kk}$, $c_{kl} = a_{kk} + a_{kl}$, $c_{lk} = a_{lk}$, $c_{ll} = a_{lk} + a_{ll}$. З рівності $E_{kl}(1)\cdot A = A\cdot E_{kl}(1)$ одержуємо: $a_{lk} = 0$, $a_{kk} = a_{ll}$. Помноживши A зліва й справа на E_{kl}^T, одержимо також, що $a_{kl} = 0$.

З довільності k і l випливає, що матриця A — скалярна, тобто має вигляд $A = \lambda E$, де $\lambda \in \mathbb{Z}_p \diagdown \{0\}$. З іншого боку, очевидно, що скалярна матриця комутує з довільною матрицею. Тому $Z(GL_n(\mathbb{Z}_p))$ — це множина ненульових скалярних матриць і $|Z(GL_n(\mathbb{Z}_p))| = p-1$.

b) Оскільки $E_{kl}(1) \in SL_n(\mathbb{Z}_p)$, то з розв'язання п. а) випливає, що $Z(SL_n(\mathbb{Z}_p))$ складається з тих і тільки тих скалярних матриць λE, які містяться в $SL_n(\mathbb{Z}_p)$. Так як $\det(\lambda E) = \lambda^n$, то необхідно знайти кількість λ таких, що $\lambda^n = 1$. Однак $\lambda^{p-1} = 1$, тому що $|\mathbb{Z}_p^*| = p-1$. Позначимо $d =$ НСД$(n, p-1)$. Тоді $|Z(SL_n(\mathbb{Z}_p))| = |\{\lambda \in \mathbb{Z}_p^* | \lambda^d = 1\}| = |\{\lambda \in \mathbb{Z}_p^* |$ порядок λ є дільником числа $d\}|$. Отже, $|Z(SL_n(\mathbb{Z}_p))| = d$. $\square$

Задача 2. *Доведіть, що коли група G містить єдиний елемент порядку 2, то цей елемент лежить у центрі групи G.*

Розв'язання. Нехай $a \in G$ – єдиний елемент порядку 2, тобто $a^2 = 1$. Тоді для довільного $g \in G$ матимемо $1 = (g^{-1}ag)(g^{-1}ag) = (g^{-1}ag)^2$. Однак у групі G єдиним елементом порядку 2 є a. Тому $g^{-1}ag = a$ і $ag = ga$. $\square$

Задача 3. *Обчисліть комутант груп S_n $(n \geq 3)$ і A_n $(n \geq 5)$.*

Розв'язання. Покажемо, що в обох випадках комутант збігається з групою A_n. Дійсно, комутатор довільних двох підстановок із S_n є парною підстановкою, оскільки $[a,b] = a^{-1}b^{-1}ab$, а підстановки a^{-1} та a мають однакову парність (аналогічно b^{-1} та b). З іншого боку, $(ijk) = [(ik),(ij)] = [(ikl),(ijm)]$, де i, j, k, l, m — попарно різні елементи. І оскільки A_n породжується циклами довжиною 3 (див. зад. 4.1), то все доведено. □

Задача 4. *Обчисліть комутант груп $GL_n(P)$ $(n > 2)$ і $SL_n(P)$ $(n > 2)$, де P — поле.*

Розв'язання. Покажемо, що в обох випадках комутант збігається з групою $SL_n(P)$. Справді, комутант міститься в $SL_n(P)$, тому що визначник комутатора довільних двох матриць дорівнює 1. З іншого боку, указані групи породжуються елементарними матрицями: $SL_n(P) = \langle E_{ij}(\alpha), \alpha \in P, i \neq j \rangle$, $GL_n(P) = \langle E_{ij}(\alpha), E_i(\alpha), \alpha \in P, i \neq j \rangle$, де $E_{ij}(\alpha) = E + \alpha E_{ij}$, $E_i(\alpha) = E + (\alpha - 1)E_{ii}$. Оскільки для попарно різних i, j, k має місце рівність $[E_{ik}(\alpha), E_{kj}(\beta)] = E_{ij}(\alpha\beta)$, а для діагональної матриці $D = \operatorname{diag}(d_1, \ldots, d_n)$ — рівність $[E_{ij}(\alpha), D] = E_{ij}(\alpha(\frac{d_j}{d_i} - 1))$, то і зворотне включення також має місце. □

Задача 5. *Доведіть, що для кожної нормальної підгрупи H групи G її комутант $[H,H]$ також буде нормальною підгрупою групи G.*

Розв'язання. Для початку зауважимо, що кожен елемент $h \in [H,H]$ є добутком комутаторів, тобто $h = h_1 \ldots h_k$, де $h_i = [a_i, b_i]$. Тому для довільних $h \in [H,H]$ та $g \in G$ матимемо $g^{-1}hg = g^{-1}h_1 \ldots h_k g = g^{-1}h_1 g g^{-1} \ldots g g^{-1} h_k g$. Легко перевіряється, що $g^{-1}h_i g = g^{-1}[a_i, b_i]g = [g^{-1}a_i g, g^{-1}b_i g]$, а для всіх $t \in H$ $g^{-1}tg \in H$, тому що H нормальна в G. Отже, $g^{-1}hg$ є добутком комутаторів елементів з H і тому належить $[H,H]$. □

Задача 6. *Доведіть, що підгрупа H p–групи G порядку p^n буде максимальною в G тоді й лише тоді, коли порядок H дорівнюватиме p^{n-1}.*

Розв'язання. Очевидно, що кожна підгрупа $H < G$ порядку p^{n-1} є максимальною, тому що її індекс $|G : H| = p$ є простим числом. Зворотне твердження доведемо індукцією за n. При $n = 1$ група G є циклічною простого порядку, і єдиною максимальною підгрупою є одинична. Припустимо тепер, що в групах порядку p^n кожна максимальна підгрупа має порядок p^{n-1}, G — група порядку p^{n+1}, а H — її максимальна підгрупа.

Центр неодиничної p–групи також є p–групою, причому неодиничною й абелевою. Крім того, кожна підгрупа центра $Z(G)$ є нормальною в G, а неодинична абелева p–група завжди містить підгрупу порядку p. Тому в G є нормальна підгрупа N порядку p.

Якщо $N \nleq H$, то з нормальності N випливає (див. зад. 7.16), що NH буде підгрупою групи G. Оскільки NH строго містить H, то $NH = G$ і $|NH| = p^{n+1}$. З іншого боку, згідно із зад. 3.12 $|NH| = \frac{|N|\cdot|H|}{|N\cap H|} = |N| \cdot |H| = p \cdot |H|$. Тому $|H| = p^n$. Нехай тепер $N \leq H$. За теоремою про відповідність підгруп факторгрупа $H_1 = H/N$ буде максимальною у факторгрупі $G_1 = G/N$. Оскільки $|G_1| = \frac{|G|}{|N|} = p^n$, то $|H_1| = \frac{|H|}{|N|} = p^{n-1}$, звідки $|H| = |N| \cdot p^{n-1} = p^n$. □

Задача 7. *Доведіть, що кожна нормальна підгрупа H порядку p скінченної p–групи G лежить у центрі $Z(G)$.*

Розв'язання. Оскільки підгрупа H є нормальною в G, то H є об'єднанням класів спряженості, причому потужність кожного з цих класів є дільником порядку групи, тобто степенем числа p. Легко бачити, що серед цих класів є одноелементний, а саме клас спряженості нейтрального елемента e. Тому $|H| = 1 + \sum p^i = p$. Звідси маємо, що потужності всіх інших класів спряженості, що входять до H, також дорівнюють 1, тобто для довільних $h \in H$ та $g \in G$ $g^{-1}hg = h$ і, отже, $h \in Z(G)$. □

Задача 8. *Доведіть, що коли G є групою без центра (тобто її центр $Z(G)$ збігається з одиничною підгрупою E), то і її група автоморфізмів $\operatorname{Aut} G$ є групою без центра.*

Розв'язання. Нехай φ — нетотожний автоморфізм із $Z(\operatorname{Aut} G)$ і нехай a — такий елемент G, що $\varphi(a) = \tilde{a} \neq a$. Тоді для довільних $\psi \in \operatorname{Aut} G$ і $x \in G$ буде $\psi(\varphi(x)) = \varphi(\psi(x))$. Зокрема, φ комутує з індукованим елементом a внутрішнім автоморфізмом $\psi_a(x) := a^{-1}xa$, тобто $a^{-1}\varphi(x)a = \varphi(a^{-1}xa) = \tilde{a}^{-1}\varphi(x)\tilde{a}$. Однак $\varphi(x)$ пробігає всю групу G, тому що φ — автоморфізм G. Тому внутрішні автоморфізми ψ_a та $\psi_{\tilde{a}}$ збігаються, і для всіх $x \in G$ буде $a^{-1}xa = \tilde{a}^{-1}x\tilde{a}$. Звідси, $\tilde{a}a^{-1}x = x\tilde{a}a^{-1}$ і $\tilde{a}a^{-1} \in Z(G)$, тобто, усупереч припущенню, $\tilde{a} = a$. Отже, $\operatorname{Aut} G$ також є групою без центра. □

Основні задачі

9. Обчисліть центр групи: a) S_3; b) D_4; c) D_5; d) A_4; e) $T_3(\mathbb{Z}_2)$.

10. Нехай $\varphi : G \to H$ — гомоморфізм груп. З'ясуйте, які зі співвідношень є правильними: a) $\varphi(Z(G)) \le Z(\varphi(G))$; b) $\varphi(Z(G)) = Z(\varphi(G))$; c) $\varphi(Z(G)) \le Z(H)$.

11. Доведіть, що для комутаторів виконуються такі тотожності:
a) $[a,b]^{-1} = [b,a]$; b) $[a,b^{-1}] = b[b,a]b^{-1}$; c) $[ab,c] = [a,c]\big[[a,c],b\big][b,c]$;
d) $\big[[a,b^{-1}],c\big]^b\big[[b,c^{-1}],a\big]^c\big[[c,a^{-1}],b\big]^a = 1$.

12. Які з рівностей: 1) $[x^2,y^2] = 1$; 2) $\big[[x,y],z\big] = 1$ будуть тотожностями в групах: a) S_3; b) D_4; c) Q_8?

13. Обчисліть комутант групи: a) D_4; b) A_4; c) $GL_2(\mathbb{Z}_2)$; d) $T_3(\mathbb{Z}_2)$.

14. Доведіть, що в групі G порядку p^n існує така послідовність $E = G_0 < G_1 < G_2 < \cdots < G_n = G$ нормальних підгруп групи G, що всі факторгрупи $G_i/G_{i-1}, 0 < i \le n$, — циклічні порядку p.

15. Доведіть, що серед гомоморфних образів скінченної неабелевої p–групи G є нециклічна абелева група.

16. Чи може центр некомутативної групи збігатися з її комутантом?

17. Доведіть, що кожна власна підгрупа скінченної p–групи міститься в якійсь підгрупі індексу p.

18. Доведіть, що група автоморфізмів $\operatorname{Aut} G$ некомутативної групи G не може бути циклічною.

Додаткові задачі

19. Обчисліть центр групи: a) S_n; b) A_n; c) D_n.

20. Обчисліть комутант групи D_n.

21. Доведіть, що кожна нетривіальна нормальна підгрупа H скінченної p–групи G перетинається з центром $Z(G)$ групи G по підгрупі, відмінній від одиничної.

22.** Доведіть, що кожна некомутативна група порядку 8 ізоморфна або групі D_4, або групі Q_8.

23.* Опишіть усі скінченні групи, у яких усі власні підгрупи ізоморфні між собою.

24.** Доведіть, що кожна група порядку p^4 містить абелеву підгрупу порядку p^3.

Домашнє завдання

25. Обчисліть центр і комутант групи: a) Q_8; b) $T_2(\mathbb{Z}_3)$.

26. Доведіть, що елементи a^2 і b комутують тоді й тільки тоді, коли $[a,b]\big[[a,b],a\big][a,b]=1$.

27. Які з рівностей: 1) $[x,y^2]=1$; 2) $[x,y]^2=1$ будуть тотожностями в групах: a) S_3; b) D_4; c) Q_8?

28. Доведіть, що для комутаторів виконуються такі тотожності:
a) $[a,bc]=[a,c][a,b]^c=[a,c][a,b]\big[[a,b],c\big]$; b) $\big[[a,b],b^a\big]=\big[b,[b,a]\big]$.

29. Доведіть, що коли для нормальних підгруп H_1 і H_2 факторгрупи $G/H_1, G/H_2$ — комутативні, то факторгрупа $G/(H_1\cap H_2)$ також комутативна.

30. Доведіть, що для $p>2$ група $UT_3(\mathbb{Z}_p)$ є некомутативною p–групою, усі неодиничні елементи якої мають порядок p.

31. Доведіть, що комутант $[G,G]$ неодиничної скінченної p–групи G завжди відмінний від групи G.

Література. [1, с. 56–57, 72–75], [7, с. 256–257, 266], [6, с. 37–39].

Заняття 11. Прямий добуток груп

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Доведіть, що коли серед неодиничних нормальних підгруп групи G є найменша, то G не можна розкласти в нетривіальний прямий добуток.*

Розв'язання. Нехай N — найменша серед неодиничних нормальних підгруп групи G. Припустимо, що є нетривіальний розклад $G=A\times B$. Оскільки A і B — неодиничні нормальні підгрупи, то $N\le A$, $N\le B$ і $N\le A\cap B$. З іншого боку, з рівності $G=A\times B$ випливає, що $A\cap B=E$. Таким чином, припущення про існування нетривіального розкладу $G=A\times B$ приводить до суперечності. $\square$

Задача 2. *З'ясуйте, чи розкладається група A_4 у прямий добуток своїх неодиничних підгруп.*

Розв'язання. Група A_4 має лише одну власну неодиничну нормальну підгрупу K_4 (див. зад. 7.5). Тому K_4 є найменшою серед неодиничних нормальних підгруп групи A_4 і, згідно із зад. 11.1, A_4 у нетривіальний прямий добуток не розкладається. $\square$

Задача 3. *Доведіть, що групу $\mathbb{C}_{p^\infty}$ не можна розкласти у прямий добуток своїх неодиничних підгруп.*

Розв'язання. Група $\mathbb{C}_{p^\infty}$ — комутативна, тому будь–яка її підгрупа є нормальною. Порядок кожного елемента із $\mathbb{C}_{p^\infty}$ є степенем числа p, тому кожна неодинична підгрупа містить елемент b порядку p. Однак тоді $\langle b\rangle = \mathbb{C}_p$. Отже, $\mathbb{C}_p$ міститься в кожній неодиничній підгрупі, тобто є найменшою серед неодиничних нормальних підгруп. Тому згідно із зад. 11.1 група $\mathbb{C}_{p^\infty}$ у нетривіальний прямий добуток не розкладається. $\square$

Задача 4. *Скільки різних підгруп містить група $D_4 \times C_2$?*

Розв'язання. У задачі 3.18 показано, що група D_4 має 10 підгруп: $A_1 = \{0°\}$; $A_2 = \{0°, s_1\}$; $A_3 = \{0°, s_2\}$; $A_4 = \{0°, s_3\}$; $A_5 = \{0°, s_4\}$; $A_6 = \{0°, 180°\}$; $A_7 = \{0°, 90°, 180°, 270°\}$; $A_8 = \{0°, 180°, s_1, s_3\}$; $A_9 = \{0°, 180°, s_2, s_4\}$; $A_{10} = D_4$, де s_1, s_3 та s_2, s_4 — пари осьових симетрій із взаємно перпендикулярними осями. Група C_2 має 2 підгрупи: $B_1 = E$ і $B_2 = C_2$. Для довільної підгрупи $H \le D_4 \times C_2$ позначимо через A її проекцію на перший множник D_4, а через B — проекцію на другий множник C_2. Очевидно, що A і B є підгрупами груп D_4 і C_2 відповідно. Для підгрупи H можливі 2 випадки: 1) $H = A \times B$; 2) H є власною підгрупою добутку $A \times B$. У першому випадку маємо 20 підгруп вигляду $A_i \times B_j$, $i = 1, 2, \ldots, 10$, $j = 1, 2$.

У другому випадку $B = C_2$, тому що якщо $B = E$, то $H = A \times E$. Нехай $C_2 = \{e, a\}$. Розглянемо тепер множину H_0 елементів із H з одиничною другою координатою і довільний елемент $(x, a) \in H \setminus H_0$. Очевидно, що H_0 є підгрупою групи H індексу 2, причому класами суміжності H за підгрупою H_0 є H_0 і $(x, a)H_0$. Позначимо через P проекцію H_0 на перший множник. Тоді класи суміжності P і xP не перетинаються (у протилежному випадку було б $P = xP$, звідки $P = A$ і $H = A \times C_2$, що суперечить умові другого випадку). Таким чином, P — підгрупа індексу 2 групи A і $H_0 = \{(u, e) | u \in P\}$, $(x, a)H_0 = \{(v, a) | v \in A \setminus P\}$, тобто $H = \{(u, e) | u \in P\} \cup \{(v, a) | v \in A \setminus P\}$.

З іншого боку, з того, що кожна підгрупа індексу 2 є нормальною, випливає, що для кожної пари $P < A$ підгруп групи D_4 такої, що $|A : P| = 2$, множина $H = \{(u, e)|u \in P\} \cup \{(v, a)|v \in A \setminus P\}$ є підгрупою групи $D_4 \times C_2$, причому ця підгрупа задовольняє умову другого випадку. Тому в другому випадку маємо стільки підгруп, скільки є потрібних пар $P < A$. А таких пар маємо 15: $E < A_2$; $E < A_3$; $E < A_4$; $E < A_5$; $E < A_6$; $A_2 < A_8$; $A_3 < A_9$; $A_4 < A_8$; $A_5 < A_9$; $A_6 < A_7$; $A_6 < A_8$; $A_6 < A_9$; $A_7 < D_4$; $A_8 < D_4$; $A_9 < D_4$.

Таким чином, група $D_4 \times C_2$ має $20 + 15 = 35$ різних підгруп. □

Задача 5. *Доведіть, що центр прямого добутку груп дорівнює прямому добутку центрів множників.*

Розв'язання. Нехай $G = H_1 \times \cdots \times H_n$. Тоді для довільних $a = (a_1, \ldots, a_n) \in Z(G)$ та $x = (x_1, \ldots, x_n) \in G$ матимемо $ax = xa$, звідки випливає, що для довільних $i \in \{1, \ldots, n\}$ та $x_i \in H_i$ виконується рівність $a_i x_i = x_i a_i$, тобто $a_i \in Z(H_i)$. Отже, $a \in Z(H_1) \times \cdots \times Z(H_n)$ і $Z(G) \subseteq Z(H_1) \times \cdots \times Z(H_n)$. Навпаки, якщо $a = (a_1, \ldots, a_n) \in Z(H_1) \times \cdots \times Z(H_n)$, то для довільних $i \in \{1, \ldots, n\}$ та $x_i \in H_i$ матимемо $a_i x_i = x_i a_i$, а тому $ax = xa$ де $x = (x_1, \ldots, x_n)$. Отже, $a \in Z(G)$ і $Z(H_1) \times \cdots \times Z(H_n) \subseteq Z(G)$. Таким чином, $Z(G) = Z(H_1) \times \cdots \times Z(H_n)$. □

Задача 6. *Доведіть, що множина $H = \{(g, g)|g \in G\}$ буде нормальною підгрупою групи $G \times G$ тоді й лише тоді, коли група G є абелевою.*

Розв'язання. Очевидно, що H є підгрупою групи G. Тому, якщо група G є абелевою, то H є її нормальною підгрупою. Навпаки, нехай H є нормальною підгрупою групи G. Тоді для довільних $(g, g) \in H$ і $a \in G$ елемент $(a, e)^{-1}(g, g)(a, e) = (a^{-1}ga, g)$ належить H і $a^{-1}ga = g$. Звідки $ga = ag$. Тому група G є абелевою. □

Задача 7. *Доведіть, що* $\mathrm{Aut}\,(\mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_4) \simeq D_4$.

Розв'язання. Група $G = \mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_4$ породжується елементами $g = (1, 0)$ і $h = (0, 1)$, тому кожний автоморфізм групи G повністю визначається образами цих елементів. G має 3 елементи: g; $(0, 2)$; $(1, 2)$ порядку 2 і 4 елементи: h; $(0, 3)$; $(1, 1)$; $(1, 3)$ порядку 4. При автоморфізмі порядок елемента зберігається. Тому для образу елемента h маємо не більше 4 варіантів. Оскільки g не є кратним елемента h, а елемент $(0, 2)$ є кратним кожного з елементів порядку 4, то g може переходити лише в $(1, 0)$

або в $(1,2)$, тобто для образу елемента g маємо не більше 2 варіантів. Тому $|\mathrm{Aut}\,(G)| \le 2 \cdot 4 = 8$.

Бієктивне відображення $\varphi : G \to G$, $(a,b) \mapsto (a+b,b)$, є автоморфізмом групи G, так як $\varphi\big((a,b)+(a',b')\big) = \varphi\big((a+a',b+b')\big) = (a+a'+b+b',b+b') = (a+b,b)+(a'+b',b') = \varphi\big((a,b)\big)+\varphi\big((a',b')\big)$. Аналогічно перевіряється, що відображення $\psi : (a,b) \mapsto (a+b,2a+b)$ також є автоморфізмом. Крім того, відображення $\psi^2 : (a,b) \mapsto (a,3b)$, $\psi^3 : (a,b) \mapsto (a+b,2a+3b)$, $\varphi \circ \psi : (a,b) \mapsto (a,2a+3b)$, $\varphi \circ \psi^2 : (a,b) \mapsto (a+b,3b)$, $\varphi \circ \psi^3 : (a,b) \mapsto (a,2a+b)$ є різними. Разом з тотожним відображенням $\varepsilon : (a,b) \mapsto (a,b)$ це дає нам 8 різних автоморфізмів групи G. Тому $|\mathrm{Aut}\,(G)| = 8$.

Позначимо через x яку–небудь осьову симетрію з групи D_4, а через y — поворот на $90°$. Тоді $D_4 = \{e,y,y^2,y^3,x,xy,xy^2,xy^3\}$. Крім того, $x^2 = e$, $y^4 = e$ і $yx = xy^3$. Оскільки $\varphi^2 = \varepsilon$, $\psi^4 = \varepsilon$ і $\psi \cdot \varphi = \varphi \cdot \psi^3$, то бієктивне відображення $\varphi^i \cdot \psi^j \mapsto x^i y^j$, $i = 0,1$, $j = 0,1,2,3$, буде ізоморфізмом групи $\mathrm{Aut}\,(\mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_4)$ на групу D_4. □

Задача 8. *Доведіть, що коли $G = A \times B$, то для довільних комутативної групи H і гомоморфізмів $\varphi : A \to H$, $\psi : B \to H$ відображення $\mu : (a,b) \mapsto \varphi(a)\psi(b)$ групи G у групу H також буде гомоморфізмом.*

Розв'язання. Твердження задачі випливає з ланцюга рівностей:
$\mu\big((a_1,b_1)(a_2,b_2)\big) = \mu\big((a_1a_2,b_1b_2)\big) = \varphi(a_1a_2)\psi(b_1b_2) =$
$\varphi(a_1)\varphi(a_2)\psi(b_1)\psi(b_2) = \varphi(a_1)\psi(b_1)\varphi(a_2)\psi(b_2) = \mu\big((a_1,b_1)\big)\mu\big((a_2,b_2)\big)$. □

Основні задачі

9. Знайдіть необхідну й достатню умову того, що прямий добуток $G_1 \times \cdots \times G_k$ груп $G_1,\ldots,G_k$ є: a) абелевою групою; b) p–групою; c) періодичною групою.

10. a) Укажіть такі групу G порядку 8 і власні підгрупи A,B групи G, що $A \cap B = E$, $AB = G$, але $G \ne A \times B$.
b) Укажіть такі групу G порядку 8 і неодиничні нормальні підгрупи A,B групи G, що $A \cap B = E$, але $G \ne A \times B$.
c) Укажіть такі групу G порядку 8 і власні нормальні підгрупи A,B групи G, що $AB = G$, але $G \ne A \times B$.

11. З'ясуйте, чи розкладається в нетривіальний прямий добуток своїх підгруп група: a) S_3; b) $T_3(\mathbb{Z}_2)$; c) S_4.

12. Доведіть, що групи a) $\mathbb{Z}$, b) $\mathbb{Q}$ не можна розкласти в пряму суму ненульових підгруп.

13. Доведіть, що група порядку pq, де p і q — різні прості числа, розкладається в прямий добуток своїх власних підгруп тоді й лише тоді, коли вона є абелевою.

14. Доведіть, що кожна група G порядку p^2, де p — просте число, або циклічна, або ізоморфна прямому добутку $C_p \times C_p$ двох циклічних груп порядку p.

15. Скількома способами можна розкласти в прямий добуток власних підгруп циклічну групу $G = \langle a \rangle$ порядку a) 12, b) 60, якщо розклади, які розрізняються лише порядком прямих множників, вважати однаковими? Випишіть усі ці розклади.

16. Знайдіть класи спряженості групи $G \times H$, якщо відомі класи спряженості груп G і H. Скільки класів спряженості має група $G \times H$, якщо G і H мають відповідно m і n класів?

17. Нехай $G = G_1 \times \cdots \times G_n$, $H = H_1 \times \cdots \times H_n$ та $H_i \leq G_i$ для кожного $i = 1, \ldots, n$. Доведіть, що H є нормальною підгрупою групи G тоді й лише тоді, коли для кожного i H_i є нормальною підгрупою групи G_i.

18. Доведіть, що відображення $(g_1, g_2) \mapsto g_1 g_2$ буде гомоморфізмом групи $G \times G$ у групу G тоді й лише тоді, коли група G є абелевою.

19. Доведіть, що: a) $\mathrm{Aut}\,(\mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_2) \simeq S_3$; b) $\mathrm{Aut}\,(\mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_6) \simeq \mathbb{Z}_2 \times S_3$.

Додаткові задачі

20. Чи випливає з ізоморфізму груп $A \times B$ і $A \times C$ ізоморфізм груп B і C?

21.* Чи правильно, що кожну групу порядку: a) 33; b) 55; c) 91; d) 57 можна розкласти в прямий добуток своїх власних підгруп?

22.* Скільки різних підгруп містить група $D_6 \times C_2$?

23. Доведіть, що є континуум багато різних способів розкладу групи $\mathbb{Q}^*$ у прямий добуток двох своїх власних підгруп.

24. Доведіть, що кожна скінченна група ізоморфно занурюється в деяку знакозмінну групу A_n.

25. Доведіть, що існує мономорфізм групи $\mathbb{C}^*$ у прямий добуток $\mathbb{C}^*/\mathbb{C}_{p^\infty} \times \mathbb{C}^*/\mathbb{C}_{q^\infty}$ факторгруп $\mathbb{C}^*/\mathbb{C}_{p^\infty}$ і $\mathbb{C}^*/\mathbb{C}_{q^\infty}$, де p і q — різні прості числа.

26.[*] Доведіть, що існує мономорфізм групи $GL_n(\mathbb{Z})$ у декартовий добуток $\prod\limits_{k \in \mathbb{N}} GL_n(\mathbb{Z}_k)$ скінченних груп $GL_n(\mathbb{Z}_k)$.

Домашнє завдання

27. Доведіть, що прямий добуток $G = H_1 \times \cdots \times H_k$ буде циклічною групою тоді й лише тоді, коли $H_1, \ldots, H_k$ — циклічні групи попарно взаємно простих порядків.

28. З'ясуйте, чи розкладаються в нетривіальний прямий добуток своїх підгруп групи: a) C_8; b) Q_8; c) D_4.

29. Скількома способами можна розкласти в прямий добуток власних підгруп циклічну групу $G = \langle a \rangle$ порядку a) 30, b) 210, якщо розклади, які розрізняються лише порядком прямих множників, вважати однаковими? Випишіть усі ці розклади.

30. Доведіть, що комутант прямого добутку довільної сім'ї груп збігається з прямим добутком комутантів співмножників.

31. Скільки різних підгруп містить група $Q_8 \times C_2$?

32. Доведіть, що відображення $(g_1, g_2) \mapsto g_1 g_2^{-1}$ буде гомоморфізмом групи $G \times G$ у групу G тоді й лише тоді, коли група G є абелевою.

33. Доведіть, що $\mathrm{Aut}\,(\mathbb{Z}_3 \oplus \mathbb{Z}_4) \simeq \mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_2$.

Література. [1, с. 95–102], [3, с. 431–435], [4, с. 321–324], [7, с. 257–259], [2, с. 295–297], [6, с. 39–41].

Заняття 12. Дія групи на множині

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. a) *Доведіть, що кожна дія групи порядку* 9 *на* 13*–елементній множині має принаймні одну нерухому точку.*
b) *Наведіть приклад дії циклічної групи порядку* 12 *на* 13*–елементній множині, яка не має нерухомих точок.*

Розв'язання. a) Потужність орбіти є дільником порядку групи. Тому орбіти групи порядку 9 можуть містити 1, 3 або 9 точок. Якби одноелементних орбіт, тобто нерухомих точок, не було, то потужність кожної орбіти була б кратною 3. Оскільки 13 на 3 не ділиться, то є принаймні одна нерухома точка.

b) Досить указати в групі S_{13} елемент порядку 12 (він і породжуватиме потрібну групу), який не має нерухомих точок. Оскільки порядок елемента є найменшим спільним кратним довжин його незалежних циклів, то 13 треба розкласти в суму неодиничних доданків, найменше спільне кратне яких дорівнює 12. Це можна зробити різними способами, хоча б так: $13 = 6 + 4 + 3$. Таким чином, можна взяти будь–яку підстановку із S_{13} із циклами довжиною 6, 4 і 3 (напр., (1 2 3 4 5 6)(7 8 9 10) (11 12 13)). □

Задача 2. *Для груп*: a) S_n; b) A_n, *що природно діють на множині всіх підмножин множини* $\{1, 2, \ldots, n\}$, *опишіть усі орбіти та підрахуйте їх кількість і потужності.*

Розв'язання. a) Зрозуміло, що підмножини A і B можуть належати до однієї орбіти лише тоді, коли вони мають однакову кількість елементів. З іншого боку, якщо $A = \{a_1, a_2, \ldots, a_k\}$ і $B = \{b_1, b_2, \ldots, b_k\}$ — дві k–елементні підмножини, то будь–яка підстановка із S_n вигляду

$$\pi = \begin{pmatrix} a_1 & a_2 & \cdots & a_k & a_{k+1} & \cdots & a_n \\ b_1 & b_2 & \cdots & b_k & * & \cdots & * \end{pmatrix} \tag{3}$$

переводить A у B. Отже, маємо $n + 1$ орбіту $\Omega_0, \Omega_1, \ldots, \Omega_n$, де орбіта Ω_k складається з усіх k–елементних підмножин множини $\{1, 2, \ldots, n\}$, а тому має потужність $\binom{n}{k}$.

b) Оскільки $|A_1| = |A_2| = 1$, то для $n = 1$ і $n = 2$ усі орбіти групи A_n 1–елементні і їх кількість дорівнює відповідно 2 і 4. Нехай тепер $n > 2$. Тоді в підстановці π вигляду (3) або $k \geq 2$, або кількість зірочок ≥ 2. Якщо π є непарною, то A_n належить добуток $(ij)\pi$, де (ij) або транспозиція двох елементів із $b_1, \ldots, b_k$ при $k \geq 2$, або транспозиція двох елементів, позначених зірочками, при $k < 2$. Оскільки $(ij)\pi(A) = B$, то при $n > 2$ групи S_n і A_n мають однакові орбіти. □

Задача 3. *Знайдіть зображення групи* Q_8 *підстановками на множині правих класів суміжності за підгрупою* $H = \{1, -1\}$.

Розв'язання. Праві класи суміжності групи Q_8 за підгрупою H мають вигляд $H_1 = H1 = H$, $H_2 = Hi = \{\pm i\}$, $H_3 = Hj = \{\pm j\}$, $H_4 = Hk = \{\pm k\}$ (див. зад. 7.8 b)). Безпосередньо перевіряємо, що $H_1 \cdot i = H(1 \cdot i) = Hi = H_2$, $H_2 \cdot i = H(i \cdot i) = H(-1) = H_1$, $H_3 \cdot i = H(j \cdot i) = H(-k) = H_4$, $H_4 \cdot i = H(k \cdot i) = Hj = H_3$. Тому підстановка на множині правих класів суміжності групи Q_8 за підгрупою H, яка відповідає елементу i, має вигляд $\pi_i = \left(\begin{smallmatrix} H_1 & H_2 & H_3 & H_4 \\ H_2 & H_1 & H_4 & H_3 \end{smallmatrix}\right)$. Аналогічно обчислюємо, що $\pi_{-i} = \pi_i$, $\pi_1 = \pi_{-1} = \left(\begin{smallmatrix} H_1 & H_2 & H_3 & H_4 \\ H_1 & H_2 & H_3 & H_4 \end{smallmatrix}\right)$, $\pi_j = \pi_{-j} = \left(\begin{smallmatrix} H_1 & H_2 & H_3 & H_4 \\ H_3 & H_4 & H_1 & H_2 \end{smallmatrix}\right)$, $\pi_k = \pi_{-k} = \left(\begin{smallmatrix} H_1 & H_2 & H_3 & H_4 \\ H_4 & H_3 & H_2 & H_1 \end{smallmatrix}\right)$. □

Задача 4. *Доведіть, що кожна максимальна підгрупа скінченної p–групи G є нормальною в G.*

Розв'язання. Згідно із зад. 10.6, кожна максимальна підгрупа H скінченної p–групи G має індекс p. Нехай $G = H \cup Hg_2 \cup \ldots \cup Hg_p$ — розбиття G на праві класи суміжності за підгрупою H. Розглянемо дію групи G правими зсувами $x : Hg \mapsto Hgx$ на множині цих класів. Вона є гомоморфізмом групи G у групу підстановок цих класів. Оскільки для елемента $h \in H$ маємо $Hh = H$, то підстановка π_h, що відповідає елементу h, клас суміжності H лишає на місці. Тому в розкладі π_h у добуток незалежних циклів є принаймні один цикл довжиною 1, а тому довжини інших циклів менші за p. Оскільки порядок підстановки є найменшим спільним кратним довжин її циклів, то звідси випливає, що порядок підстановки π_h на p не ділиться. З іншого боку, π_h є образом при гомоморфізмі елемента h, порядок якого є степенем числа p. Тому порядок $|\pi_h|$ як дільник степеня p також має бути степенем p. Звідси випливає, що $|\pi_h| = 1$, тобто π_h є тотожною підстановкою й лишає на місці всі класи суміжності за підгрупою H.

Таким чином, для довільних $g \in G$ і $h \in H$ маємо $Hgh = Hg$, звідки $e \cdot gh = h_1 g$ і $g^{-1}hg = h_1 \in H$. Остання рівність і означає, що підгрупа H є нормальною. □

Задача 5. *Обчисліть, скільки істотно різних разків намиста можна скласти, якщо*: a) *є намистинки двох кольорів, і кожний разок має містити* 9 *намистинок*; b) *кожний разок має містити* 3 *жовтих і* 6 *зелених намистинок.*

Розв'язання. a) Можна вважати, що разок намиста є правильним дев'ятикутником, у вершинах якого знаходяться намистинки. Оскільки намисто можна повертати й перевертати, то ця задача еквівалентна задачі знаходження кількості N істотно різних (геометрично різних) розфарбувань вершин правильного дев'ятикутника у два кольори (напр., жовтий і зелений), яким відповідатимуть орбіти природної дії групи рухів правильного дев'ятикутника D_9 на множині M із 2^9 розфарбувань жорстко закріпленого правильного дев'ятикутника. Занумеруємо вершини дев'ятикутника по колу. Тоді з кожним розфарбуванням множини M зіставляється набір вигляду $(x_1, \ldots, x_9)$, де x_r є однією з літер: *ж* чи *з*. Інтерпретуємо елементи π групи D_9 як підстановки $\left(\begin{smallmatrix} 1 & 2 & \ldots & 9 \\ i_1 & i_2 & \ldots & i_9 \end{smallmatrix}\right)$ множини $\{1, \ldots, 9\}$ вершин дев'ятикутника, де i_r є номером вершини, у яку переходить вершина з номером r при перетворенні π. Тоді група D_9 діє на множині M таким чином: нехай $\pi \in D_9$, $(x_1, \ldots, x_9) \in M$, тоді $(x_1, \ldots, x_9)^\pi = (x_{\pi(1)}, \ldots, x_{\pi(9)})$. Щоб скористатися лемою Коші — Фробеніуса — Бернсайда, потрібно підрахувати для кожного елемента групи D_9 кількість нерухомих точок. Зауважимо, що коли розкласти $\pi \in D_9$ у добуток незалежних циклів $\pi = (i_1 \ldots i_{k_1}) \ldots (j_1 \ldots j_{k_s})$, то розфарбування $(x_1, \ldots, x_9)$ буде нерухомою точкою для π тоді й лише тоді, коли $x_{i_1} = \ldots = x_{i_{k_1}}, \ldots, x_{j_1} = \ldots = x_{j_{k_s}}$. Тому кількість нерухомих розфарбувань для π дорівнюватиме 2^s, де s — кількість циклів у розкладі π у добуток незалежних циклів. Для елементів із D_9 матимемо:

цикловий тип тотожного перетворення $(\cdot)(\cdot)(\cdot)(\cdot)(\cdot)(\cdot)(\cdot)(\cdot)(\cdot)$, тому кількість нерухомих розфарбувань дорівнює 2^9;

повороти на кути 120° і 240° мають цикловий тип $(\cdot\cdot\cdot)(\cdot\cdot\cdot)(\cdot\cdot\cdot)$, тому кількість нерухомих розфарбувань дорівнює 2^3;

повороти на кути 40°, 80°, 160°, 200°, 280° і 320° мають цикловий тип $(\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot)$, тому кількість нерухомих розфарбувань дорівнює 2^1;

9 осьових симетрій мають цикловий тип $(\cdot)(\cdot\cdot)(\cdot\cdot)(\cdot\cdot)(\cdot\cdot)$, тому кількість нерухомих розфарбувань дорівнює 2^5.

Тоді за лемою Коші — Фробеніуса — Бернсайда кількість N геометрично різних розфарбувань вершин правильного дев'ятикутника у два кольори дорівнює $N = \frac{1}{18}(1 \cdot 2^9 + 2 \cdot 2^3 + 6 \cdot 2^1 + 9 \cdot 2^5) = 46$.

b) Ця задача відрізняється від попередньої лише тим, що кольори намистинок не можна вибирати незалежно. Для елементів із D_9 матимемо:

для тотожного перетворення $(\cdot)(\cdot)(\cdot)(\cdot)(\cdot)(\cdot)(\cdot)(\cdot)(\cdot)$ треба вказати, які саме три цикли містять намистинки жовтого кольору, тому кількість нерухомих розфарбувань дорівнює $\binom{9}{3} = 84$;

для поворотів на кути 120° і 240° один із трьох циклів $(\cdot\cdot\cdot)(\cdot\cdot\cdot)(\cdot\cdot\cdot)$ має містити жовті намистинки, а два інші — зелені, тому кількість нерухомих розфарбувань дорівнює $\binom{3}{1} = 3$;

для поворотів на кути 40°, 80°, 160°, 200°, 280° і 320° нерухомих розфарбувань не буде, тому що намистинок одного кольору на цикл $(\ldots\ldots\ldots)$ довжиною 9 не вистачає;

для кожної з 9 осьових симетрій циклового типу $(.)(..)(..)(..)(..)$ жовті намистинки має містити цикл довжиною 1 і один із циклів довжиною 2, тому кількість нерухомих розфарбувань дорівнює $\binom{4}{1} = 4$.

За лемою Коші — Фробеніуса — Бернсайда кількість істотно різних разків намиста дорівнює $\frac{1}{18}(84 + 2 \cdot 3 + 6 \cdot 0 + 9 \cdot 4) = \frac{126}{18} = 7$. □

Задача 6. *Скількома геометрично різними способами можна розфарбувати вершини куба, якщо є фарби k кольорів?*

Розв'язання. Якщо куб жорстко закріплений, то його вершини можна розфарбувати k^8 способами (кожну з 8 вершин можна, незалежно від кольору інших вершин, пофарбувати в один із k кольорів). Якщо куб обертати, то розфарбування починають переходити одне в одне. Геометрично різними будуть такі розфарбування, які не можна перевести одне в одне жодним поворотом куба, і їм відповідатимуть орбіти природної дії групи поворотів куба на множині з k^8 розфарбувань жорстко закріпленого куба.

Група G поворотів куба містить: a) 1 поворот на нульовий кут (тотожне перетворення); b) 6 поворотів на кути $\pm 90^\circ$ навколо осей, що проходять через центри двох протилежних граней куба; c) 3 повороти на кут 180° навколо тих самих осей; d) 6 поворотів на кут 180° навколо осей, що проходять через середини двох протилежних ребер; e) 8 поворотів на кути $\pm 120^\circ$ навколо осей, що проходять через дві діаметрально протилежні вершини. Таким чином, група G містить усього $1 + 6 + 3 + 6 + 8 = 24$ елементи.

Підрахуємо для кожного з поворотів кількість нерухомих точок при дії групи G на розфарбуваннях жорстко закріпленого куба. Очевидно, що коли два повороти належать до того ж самого з перерахованих вище типів a) – e), то вони мають однакову кількість нерухомих розфарбувань. При тотожному перетворенні всі k^8 розфарбувань лишаються нерухомими. При повороті типу b) розфарбування буде переходити в себе тоді й лише тоді, коли в кожній із граней, через центри яких проходить вісь, усі 4 вершини пофарбовані в один колір. Оскільки кольори можна вибирати незалежно, то маємо k^2 нерухомих розфарбувань. При повороті типу c) розфарбування буде переходити в себе тоді й лише тоді, коли в кожній із 4 пар протилежних вершин граней, через які проходить вісь, обидві вершини матимуть однаковий колір. Тому при такому повороті маємо k^4 нерухомих розфарбувань. При повороті типу d) вершини знову розбиваються на 4 пари, які мають бути однакового кольору. Таким чином, і в цьому випадку маємо k^4 нерухомих розфарбувань. Нарешті, при повороті типу e) вершини, через які проходить вісь, переходять самі в себе, тому їх колір можна вибирати довільно. Решта 6 вершин розбиваються на 2 трійки (кінці ребер, що виходять із вершини, через яку проходить вісь), у кожній з яких вершини мають бути однакового кольору. Тому й у цьому випадку маємо k^4 нерухомих розфарбувань.

За лемою Коші — Фробеніуса — Бернсайда кількість N орбіт природної дії групи поворотів куба на множині розфарбувань вершин жорстко закріпленого куба (тобто кількість геометрично різних розфарбувань вершин куба) дорівнює

$$N = \frac{1}{24}(1 \cdot k^8 + 6 \cdot k^2 + 3 \cdot k^4 + 6 \cdot k^4 + 8 \cdot k^4) = \frac{1}{24}(k^8 + 17k^4 + 6k^2) . \qquad \square$$

Основні задачі

7. Укажіть у групі S_6: a) дві неподібні циклічні підгрупи порядку 4; b) дві неподібні циклічні підгрупи порядку 6.

8. З'ясуйте, чи існує дія групи: a) D_6; b) A_4 на 13–елементній множині, яка не має нерухомих точок.

9. Нехай абелева група A діє на множині M. Доведіть, що коли елемент $a \in A$ лишає нерухомою якусь точку x певної орбіти, то a лишає нерухомими всі точки цієї орбіти.

10. Для кожного натурального числа k із проміжку $2 \le k \le 4$ опишіть усі орбіти природної дії групи S_n на k–му декартовому степені N^k множини $N = \{1, 2, \ldots, n\}$. Знайдіть кількість і потужності цих орбіт.

11. Нехай E_n — n–вимірний евклідів простір. Опишіть орбіти природної дії на просторі E_n кожної з груп: a) $GL(E_n)$ — група всіх невироджених лінійних перетворень простору E_n; b) $O_n(E_n)$ — група всіх ортогональних перетворень цього простору; c) $D_n(E_n)$ — група тих перетворень із $GL(E_n)$, матриця яких у даній базі $e_1, \ldots, e_n$ є діагональною.

12. Знайдіть зображення групи A_4 підстановками на множині правих класів суміжності за підгрупою K_4.

13. Доведіть, що група A_5 не містить підгруп порядків 15, 20 і 30.

14. Скількома геометрично різними способами можна розфарбувати ребра: a) правильного тетраедра; b) куба; c) правильної n–кутної піраміди, якщо є фарби k кольорів?

15. Обчисліть, скільки істотно різних разків намиста можна скласти, якщо кожний разок має містити 5 жовтих і 5 зелених намистинок.

Додаткові задачі

16. Укажіть у групі S_6 три неподібні підгрупи, кожна з яких ізоморфна групі S_3.

17. Опишіть орбіти та підрахуйте їх кількість і потужності для природної дії групи $GL_n(\mathbb{Z}_p)$: a) на впорядкованих парах векторів із n–вимірного векторного простору $\mathbb{Z}_p^n$; b)* на впорядкованих трійках векторів цього ж простору.

18.** Опишіть орбіти та підрахуйте їх кількість і потужності для дії множенням $a : x \mapsto ax$ мультиплікативної групи $\mathbb{Z}_n^*$ на множині $\mathbb{Z}_n$ класів лишків за модулем n.

19.** Доведіть, що кожна підгрупа H скінченного індексу n групи G містить нормальну підгрупу N, індекс якої $|G : N|$ ділить число $n!$ і ділиться на n.

20.** Доведіть, що коли p — найменший простий дільник порядку $|G|$ скінченної групи G і H — підгрупа групи G індексу p, то H — нормальна підгрупа групи G.

21.* Нехай $\chi(g)$ — кількість нерухомих точок підстановки g. Доведіть, що: a) для кожного натурального числа $n > 3$ виконується рівність

$$\sum_{g \in A_n} \chi^2(g) = n! \ ;$$

b) для кожної двічі транзитивної групи підстановок G виконується рівність

$$\sum_{g \in G} \chi^2(g) = 2 \cdot |G| \ .$$

22.* Доведіть, що множина $\{\pm i, \pm j, \pm k\}$ є орбітою природної дії групи $\operatorname{Aut} Q_8$ на групі Q_8 і що дія групи $\operatorname{Aut} Q_8$ на цій орбіті подібна до дії групи поворотів куба на множині його граней.

23. Доведіть, що $\operatorname{Aut} Q_8 \simeq S_4$.

24.** Доведіть, що факторгрупа групи $GL_2(\mathbb{Z}_3)$ за її центром ізоморфна групі S_4.

Домашнє завдання

25. З'ясуйте, чи буде точною і транзитивною дія групи G усіх лінійних перетворень $x \mapsto ax + b$, $a, b \in P$, $a \neq 0$, поля P на множині $P^{[2]}$ усіх 2–елементних підмножин поля P.

26. Знайдіть стабілізатор діагоналі куба при природній дії групи поворотів куба на діагоналях.

27. Для кожного натурального числа k із проміжку $2 \leq k \leq 4$ опишіть усі орбіти природної дії групи A_n на k–му декартовому степені N^k множини $N = \{1, 2, \ldots, n\}$. Знайдіть кількість і потужності цих орбіт.

28. Знайдіть зображення групи D_4 підстановками на множині правих класів суміжності групи D_4 за підгрупою H, якщо: a) H — підгрупа, породжена поворотом на $180°$; b) H — підгрупа, породжена осьовою симетрією, що проходить через протилежні вершини квадрата; c) H — підгрупа, породжена осьовою симетрією, що проходить через середини протилежних сторін квадрата.

29. Скількома геометрично різними способами можна розфарбувати грані: a) правильного тетраедра; b) куба; c) правильної n–кутної піраміди, якщо є фарби k кольорів?

30. Обчисліть, скільки істотно різних разків намиста можна скласти, якщо кожний разок має містити 4 жовтих і 8 зелених намистинок.

Література. [1, с. 78–87], [4, с. 301–309], [7, с. 259–260, 261–264, 266–267], [6, с. 23–30].

Заняття 13. Теореми Силова

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Укажіть усі силовські 2–підгрупи групи S_4, які містять підстановку* $(1\,2\,3\,4)$.

Розв'язання. $|S_4| = 24 = 2^3 \cdot 3$, тому силовська 2–підгрупа групи S_4 має порядок $2^3 = 8$. Крім того, якщо занумерувати певним чином вершини квадрата й розглянути природну дію групи D_4 на множині вершин, то одержимо занурення D_4 у групу S_4. Оскільки $|D_4| = 8$, то образ D_4 при цьому зануренні буде силовською 2–підгрупою групи S_4. Підстановка $(1\,2\,3\,4)$ відповідає повороту на 90° при послідовній нумерації вершин квадрата, тому при такій нумерації групі D_4 відповідатиме підгрупа $H = \{\varepsilon, (1\,2\,3\,4), (13)(24), (1\,4\,3\,2), (12)(34), (13), (14)(23), (24)\}$ групи S_4.

Кількість силовських 2–підгруп у S_4 має бути непарною і ділити 24 за теоремою Силова про кількість. Оскільки H містить не всі елементи порядку 2 із S_4, то силовських 2–підгруп більше ніж 1. Отже, їх 3. Кожна з них є спряженою з H, а тому містить рівно 2 цикли довжиною 4. З іншого боку, S_4 містить 6 циклів довжиною 4. Тому жоден цикл довжиною 4 не може входити одночасно у дві силовські 2–підгрупи. Таким чином, єдиною силовською 2–підгрупою із S_4, яка містить цикл $(1\,2\,3\,4)$, є H. $\square$

Задача 2. *Знайдіть порядок силовської p–підгрупи в групі S_{p^k}.*

Розв'язання. Порядок S_n дорівнює $n!$, тому порядок силовської p–підгрупи групи S_n дорівнює p^l, де l — показник, з яким просте число p входить до канонічного розкладу числа $n!$. Доведемо, що l дорівнює $\left[\dfrac{n}{p}\right] + \left[\dfrac{n}{p^2}\right] + \left[\dfrac{n}{p^3}\right] + \cdots$. Справді, $\left[\dfrac{n}{p}\right]$ дорівнює кількості тих чисел ряду 1, 2, …, n, які діляться на p, $\left[\dfrac{n}{p^2}\right]$ – кількості тих, які діляться на p^2, і т. д. Тому

$$l = \sum_{m=1}^{n} \sum_{\substack{j=1 \\ p^j | m}}^{\infty} 1 = \sum_{j=1}^{\infty} \sum_{\substack{m=1 \\ p^j | m}}^{n} 1 = \sum_{j=1}^{\infty} \left[\frac{n}{p^j}\right].$$

При $n = p^k$ порядок силовської p–підгрупи в S_{p^k} дорівнює

$$p^{\left[\frac{p^k}{p}\right] + \left[\frac{p^k}{p^2}\right] + \left[\frac{p^k}{p^3}\right] + \cdots} = p^{p^{k-1} + p^{k-2} + \cdots + p + 1} = p^{\frac{p^k - 1}{p-1}}. \quad \square$$

Задача 3. *Доведіть, що нормальна p–підгрупа H скінченної групи G міститься в кожній силовській p–підгрупі групи G.*

Розв'язання. За теоремою Силова про існування p–підгрупа H міститься принаймні в одній силовській p–підгрупі P групи G. Нехай тепер

P_1 — інша силовська p–підгрупа. За теоремою Силова про спряженість існує такий елемент $g \in G$, що $g^{-1}Pg = P_1$. З іншого боку, з нормальності H випливає, що $g^{-1}Hg = H$. Тому $H \leq P_1$. $\square$

Задача 4. *Доведіть, що кожна група G порядку 185 є комутативною.*

Розв'язання. Дільниками числа 185 є 1, 5, 37 і 185. Оскільки жодне з чисел 5, 37 і 185 не конгруентне 1 ні за модулем числа 5, ні за модулем числа 37, то група G має єдину силовську 5–підгрупу P_1 порядку 5 і єдину силовську 37–підгрупу P_2 порядку 37. З теореми Силова про спряженість випливає, що P_1 і P_2 є нормальними підгрупами. Крім того, $P_1 \cap P_2 = E$ і $|P_1P_2| = 5 \cdot 37 = 185$. Тому $G = P_1 \times P_2$. Оскільки P_1 і P_2 як групи простих порядків є циклічними, а тому комутативними, то й група G є комутативною. $\square$

Задача 5. *Доведіть, що кожна група G порядку 12 містить нетривіальну нормальну підгрупу.*

Розв'язання. За теоремою Силова про існування група G містить силовську 2–підгрупу P порядку 4. $|G : P| = 12/4 = 3$, тому є 3 правих класи суміжності P, Pg_2, Pg_3 групи G за підгрупою P. Розглянемо зображення $\varphi : g \mapsto \left(\begin{smallmatrix} P & Pg_2 & Pg_3 \\ Pg & Pg_2g & Pg_3g \end{smallmatrix}\right)$ групи G правими зсувами на класах суміжності за підгрупою P. Ядро $\operatorname{Ker}\varphi$ цього зображення є нормальною підгрупою групи G. Елементу g_2 відповідає неодинична підстановка $\left(\begin{smallmatrix} P & Pg_2 & Pg_3 \\ Pg_2 & Pg_2^2 & Pg_3g_2 \end{smallmatrix}\right)$, тому $\operatorname{Ker}\varphi \neq G$. З іншого боку, відображення φ не може бути ін'єктивним, тому що $|G| = 12$, а $|\operatorname{Im}\varphi| \leq 3! = 6$. Тому $\operatorname{Ker}\varphi \neq E$. Отже, $\operatorname{Ker}\varphi$ є нетривіальною нормальною підгрупою групи G. $\square$

Задача 6. *Доведіть, що кожна група G порядку 200 містить нормальну силовську підгрупу.*

Розв'язання. Оскільки $200 = 2^3 5^2$, то G містить силовську 5–підгрупу P порядку $5^2 = 25$. За теоремою Силова про кількість кількість силовських 5–підгруп має ділити порядок групи й бути конгруентною 1 за модулем числа 5. Серед дільників числа 200 лише один конгруентний 1 за модулем числа 5 — це 1. Отже, група G містить лише одну силовську 5–підгрупу. За теоремою Силова про спряженість ця підгрупа є нормальною. $\square$

Задача 7. *Знайдіть кількість силовських 2–підгруп і силовських 5– підгруп у некомутативній групі G порядку 20.*

Розв'язання. У групі G силовські підгрупи мають порядок 4 або 5, а тому є комутативними. Якби група G містила тільки по одній 2– і 5–підгрупі, то з теореми Силова про спряженість випливала б нормальність цих підгруп. Далі аналогічно зад. 13.4 можна було б довести комутативність групи G. Тому кількість або 2–підгруп, або 5–підгруп має бути більше одиниці.

Оскільки серед дільників числа 20 тільки число 1 має вигляд $5k+1$, то G містить лише одну силовську 5–підгрупу. Тому силовських 2–підгруп більше ніж одна. Однак серед неодиничних дільників числа 20 лише один є непарним — це 5. Отже, група G має 5 силовських 2–підгруп і 1 силовську 5–підгрупу. □

Основні задачі

8. Доведіть, що множина всіх p–елементів, де p — просте число, скінченної групи G підгрупу не утворює.

9. Доведіть, що група унітрикутних матриць $UT_n(\mathbb{Z}_p)$ буде силовською p–підгрупою в групах: a) $GL_n(\mathbb{Z}_p)$; b) $T_n(\mathbb{Z}_p)$; c) $SL_n(\mathbb{Z}_p)$.

10. Знайдіть усі силовські 2–підгрупи і 3–підгрупи в групі A_4. Для кожної пари силовських 3–підгруп укажіть такий елемент групи A_4, спряження за допомогою якого переводить одну з них в іншу.

11. Нехай $p > 2$ — просте число. Опишіть усі силовські 2–підгрупи й p–підгрупи груп: a) D_p; b) D_{2p} та підрахуйте їх кількість.

12. Доведіть, що силовська 2–підгрупа групи A_5 ізоморфна групі K_4.

13. Укажіть усі силовські 2–підгрупи групи S_4, які містять транспозицію $(1\,3)$.

14. Скільки елементів порядку 7 містить проста група порядку 168?

15. Доведіть, що коли нормальна підгрупа H групи G містить хоча б одну силовську p–підгрупу групи G, то вона містить усі силовські p–підгрупи групи G.

16. Доведіть, що перетин усіх силовських p–підгруп групи G є нормальною підгрупою в G.

17. Доведіть, що кожна група порядку: a) 35; b) 665 є комутативною.

18. Доведіть, що кожна група порядку: a) 24; b) 100 містить нетривіальну нормальну підгрупу.

19. Доведіть, що кожна група G порядку: a) 196; b) 56 містить нормальну силовську підгрупу.

Додаткові задачі

20.* Доведіть, що кожна група G порядку 255 є комутативною.

21.** Знайдіть кількість силовських p–підгруп у групі S_{2p}.

22.** Доведіть, що кожна група порядку p^2q, де p і q — різні прості числа, містить нормальну силовську підгрупу.

23.** Доведіть, що кожна група порядку 36 містить нетривіальну нормальну підгрупу.

24.*** Доведіть, що, за винятком значень 24 і 48, кожна група G порядку менше 60 містить нормальну силовську підгрупу.

25.*** Доведіть, що кожна проста група порядку менше 60 є абелевою.

26. Доведіть, що для кожного простого числа p кожна група G порядку $2p$ ізоморфна або циклічній групі C_{2p}, або групі діедра D_p.

27.** Доведіть, що з точністю до ізоморфізму існує рівно 5 груп порядку: a) 8; b) 12; c) 18; d) 20.

28. Доведіть, що скінченна група G розкладається в прямий добуток своїх силовських підгруп тоді й лише тоді, коли вона для кожного простого дільника p свого порядку містить єдину силовську p–підгрупу.

29.* Доведіть, що якщо в скінченній групі G усі силовські підгрупи є нормальними, то й у будь–якій підгрупі H групи G усі силовські підгрупи є нормальними.

Домашнє завдання

30. Для кожного простого числа p, яке ділить порядок групи: a) $SL_2(\mathbb{Z}_3)$; b) A_5, знайдіть кількість силовських p–підгруп цієї групи.

31. Укажіть усі силовські 2–підгрупи групи S_4, які містять підстановку $(1\,4)(2\,3)$.

32. Доведіть, що всі силовські підгрупи групи порядку: a) 36; b) 100; c) 196 є абелевими.

33. Доведіть, що кожна група порядку: a) 51; b) 145 є комутативною.

34. Наведіть приклад групи порядку 24, яка не має нормальної силовської підгрупи.

35. Доведіть, що кожна група порядку 80 містить нетривіальну нормальну підгрупу.

36. Доведіть, що коли для натурального числа n і кожного елемента g скінченної групи G виконується рівність $g^n = e$, то деякий степінь числа n ділиться на порядок групи G.

Література. [1, с. 91–95], [4, с. 332–338], [6, с. 54–59].

Заняття 14. Абелеві групи I

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Розкладіть у прямий добуток примарних* (від латинського слова *prima*) *циклічних груп групу $C_{24} \times C_{72}$.*

Розв'язання. Маємо розклади $24 = 3 \cdot 8$ і $72 = 9 \cdot 8$, у кожному з яких множники взаємно прості. Тому $C_{24} \simeq C_3 \times C_8$ і $C_{72} \simeq C_9 \times C_8$, звідки $C_{24} \times C_{72} \simeq C_3 \times C_8 \times C_9 \times C_8$. В отриманому розкладі всі множники є примарними циклічними групами. □

Задача 2. *Опишіть з точністю до ізоморфізму всі абелеві групи порядку* 36.

Розв'язання. Нехай G — група порядку $36 = 4 \cdot 9$. Тоді 2–компонента групи G має порядок 4, а 3–компонента — порядок 9. Підгрупу порядку 4 можна побудувати з циклічних 2–груп двома способами: C_4 і $C_2 \times C_2$, а групу порядку 9 із циклічних 3–груп — також двома способами: C_9 і $C_3 \times C_3$. Вибираючи незалежно 2–компоненту і 3–компоненту групи G, одержимо 4 попарно неізоморфні абелеві групи порядку 36: 1) $C_4 \times C_9$; 2) $C_4 \times C_3 \times C_3$; 3) $C_2 \times C_2 \times C_9$; 4) $C_2 \times C_2 \times C_3 \times C_3$. □

Задача 3. *Скільки існує попарно неізоморфних абелевих груп порядку* 360?

Розв'язання. $360 = 2^3 \cdot 3^2 \cdot 5$, тому абелева група G порядку 360 містить 2–компоненту порядку $2^3 = 8$, 3–компоненту порядку $3^2 = 9$ і 5–компоненту порядку 5. Підгрупу порядку 8 можна побудувати з циклічних 2–груп трьома способами: C_8, $C_4 \times C_2$ і $C_2 \times C_2 \times C_2$, підгрупу порядку 9 із циклічних 3–груп — двома способами: C_9 і $C_3 \times C_3$, а підгрупу порядку 5 можна вибрати лише одним способом: це C_5. Вибираючи незалежно відповідні компоненти групи G, одержуємо $3 \cdot 2 \cdot 1 = 6$ попарно неізоморфних абелевих груп порядку 360. $\square$

Задача 4. *З'ясуйте, чи ізоморфні групи*: a) $C_8 \times C_{45}$ *і* $C_{15} \times C_{24}$; b) $C_8 \times C_{20}$ *і* $C_4 \times C_{40}$.

Розв'язання. a) Використовуючи розклади $45 = 5 \cdot 9$, $15 = 3 \cdot 5$ і $24 = 3 \cdot 8$ у добуток взаємно простих множників, отримуємо такі розклади даних груп у прямий добуток примарних циклічних груп: $C_8 \times C_{45} \simeq C_8 \times C_5 \times C_9$, $C_{15} \times C_{24} \simeq C_3 \times C_5 \times C_3 \times C_8$. Оскільки розклад скінченної абелевої групи у прямий добуток примарних циклічних груп з точністю до порядку множників однозначний, а наші розклади розрізняються навіть кількістю множників, то дані групи не є ізоморфними.

b) Як і в попередньому пункті, отримуємо розклади: $C_8 \times C_{20} \simeq C_8 \times C_4 \times C_5$, $C_4 \times C_{40} \simeq C_4 \times C_8 \times C_5$. Одержані розклади у прямий добуток примарних циклічних груп розрізняються лише порядком множників, тому групи $C_8 \times C_{20}$ і $C_4 \times C_{40}$ є ізоморфними. $\square$

Задача 5. *Скільки елементів порядку k містить група G, якщо*: a) $k = 4$, $G = C_6 \times C_{24}$; b) $k = 6$, $G = C_9 \times C_{24}$?

Розв'язання. a) Нехай $C_6 = \langle a \rangle$, $C_{24} = \langle b \rangle$. Тоді довільний елемент групи $C_6 \times C_{24}$ можна записати у вигляді $g = (a^m, b^n)$, де $0 \le m < 6$, $0 \le n < 24$. З означення порядку елемента випливає, що $|g| = 4$ тоді й лише тоді, коли g є розв'язком рівняння $x^4 = e$, але не є розв'язком рівняння $x^r = e$ для жодного $1 \le r < 4$. Однак якщо g є розв'язком рівняння $x^4 = e$ і має порядок менший ніж 4, то g має порядок 1 або 2, а тому є розв'язком рівняння $x^2 = e$. Таким чином, кількість елементів порядку 4 дорівнює різниці між кількістю розв'язків рівняння $x^4 = e$ і рівняння $x^2 = e$.

Знайдемо кількість розв'язків рівняння $x^4 = e$. Оскільки $g^4 = e \Leftrightarrow (a^m, b^n)^4 = (e, e) \Leftrightarrow (a^{4m}, b^{4n}) = (e, e) \Leftrightarrow 4m \equiv 0 \pmod 6$ і $4n \equiv 0 \pmod{24} \Leftrightarrow m \equiv 0 \pmod 3$ і $n \equiv 0 \pmod 6$, то $m \in \{0, 3\}$, $n \in \{0, 6, 12, 18\}$. Значення m і n можна вибирати незалежно, тому рівняння $x^4 = e$ має $2 \cdot 4 = 8$ розв'язків.

Аналогічно отримуємо: $g^2 = e \Leftrightarrow (a^{2m}, b^{2n}) = (e, e) \Leftrightarrow 2m \equiv 0 \pmod 6$ і $2n \equiv 0 \pmod{24} \Leftrightarrow m \equiv 0 \pmod 3$ і $n \equiv 0 \pmod{12}$, звідки $m \in \{0, 3\}$, $n \in \{0, 12\}$. Тому рівняння $x^2 = e$ має $2 \cdot 2 = 4$ розв'язки.

Отже, група $C_6 \times C_{24}$ містить $8 - 4 = 4$ елементи порядку 4.

b) Нехай, як і у п. a), $C_9 = \langle a \rangle$, $C_{24} = \langle b \rangle$ і $g = (a^m, b^n)$, де $0 \le m < 9$, $0 \le n < 24$ — довільний елемент групи $C_9 \times C_{24}$. Шукаємо розв'язки рівняння $x^6 = e$. Матимемо: $g^6 = e \Leftrightarrow (a^{6m}, b^{6n}) = (e, e) \Leftrightarrow 6m \equiv 0 \pmod 9$ і $6n \equiv 0 \pmod{24} \Leftrightarrow m \equiv 0 \pmod 3$ і $n \equiv 0 \pmod 4$, звідки $m \in \{0, 3, 6\}$, $n \in \{0, 4, 8, 12, 16, 20\}$. Тому в групі $C_9 \times C_{24}$ рівняння $x^6 = e$ має $3 \cdot 6 = 18$ розв'язків.

Розв'язками рівняння $x^6 = e$ будуть, крім елементів порядку 6, ще й елементи порядків 3, 2 і 1. Щоб виключити їх, знайдемо кількість розв'язків відповідних рівнянь.

$g^3 = e \Leftrightarrow (a^{3m}, b^{3n}) = (e, e) \Leftrightarrow 3m \equiv 0 \pmod 9$ і $3n \equiv 0 \pmod{24} \Leftrightarrow m \equiv 0 \pmod 3$ і $n \equiv 0 \pmod 8$, звідки $m \in \{0, 3, 6\}$, $n \in \{0, 8, 16\}$. Тому рівняння $x^3 = e$ має $3 \cdot 3 = 9$ розв'язків.

$g^2 = e \Leftrightarrow (a^{2m}, b^{2n}) = (e, e) \Leftrightarrow 2m \equiv 0 \pmod 9$ і $2n \equiv 0 \pmod{24} \Leftrightarrow m \equiv 0 \pmod 9$ і $n \equiv 0 \pmod{12}$, звідки $m = 0$, $n \in \{0, 12\}$. Тому рівняння $x^2 = e$ має $1 \cdot 2 = 2$ розв'язки.

Рівняння $x^1 = e$ має лише 1 розв'язок e.

Таким чином, група $C_9 \times C_{24}$ має $18 - 9 - 2 + 1 = 8$ елементів порядку 6 (кількість розв'язків рівняння $x^1 = e$ треба додавати, а не віднімати, тому що перед цим ми їх віднімали двічі — як розв'язки рівнянь $x^3 = e$ і $x^2 = e$). $\square$

Задача 6. *Розкладіть у прямий добуток примарних циклічних груп групу* $\mathbb{Z}_{35}^*$.

Розв'язання. Група $\mathbb{Z}_{35}^*$ має порядок $\varphi(35) = 24$, тому вона містить 2–компоненту порядку 8 і 3–компоненту порядку 3. Очевидно, що 3–компонента ізоморфна групі C_3. З'ясуємо, якій саме групі — C_8, $C_4 \times C_2$ чи $C_2 \times C_2 \times C_2$ — ізоморфна 2–компонента. Для цього спочатку обчислимо послідовні степені кількох елементів. Маємо: $\bar{2}^1 = \bar{2}$, $\bar{2}^2 = \bar{4}$, $\bar{2}^3 = \bar{8}$, $\bar{2}^4 = \overline{16}$, $\bar{2}^5 = \overline{32}$, $\bar{2}^6 = \overline{29}$, $\bar{2}^7 = \overline{23}$, $\bar{2}^8 = \overline{11}$, $\bar{2}^9 = \overline{22}$, $\bar{2}^{10} = \bar{9}$, $\bar{2}^{11} = \overline{18}$, $\bar{2}^{12} = \bar{1}$; $\bar{3}^1 = \bar{3}$, $\bar{3}^2 = \bar{9}$, $\bar{3}^3 = \overline{27}$, $\bar{3}^4 = \overline{11}$, $\bar{3}^5 = \overline{33}$, $\bar{3}^6 = \overline{29}$, $\bar{3}^7 = \overline{17}$, $\bar{3}^8 = \overline{16}$, $\bar{3}^9 = \overline{13}$, $\bar{3}^{10} = \bar{4}$, $\bar{3}^{11} = \overline{12}$, $\bar{3}^{12} = \bar{1}$. Таким чином, $\bar{2}$ і $\bar{3}$ мають порядок 12, а тому $\bar{2}^3 = \bar{8}$, $\bar{2}^9 = \overline{22}$, $\bar{3}^3 = \overline{27}$ і $\bar{3}^9 = \overline{13}$ мають порядок 4. Оскільки група $C_2 \times C_2 \times C_2$ узагалі не містить елементів порядку 4, а група C_8 містить лише 2 такі елементи, то 2–компонента ізоморфна групі $C_4 \times C_2$. Як C_4 можна взяти будь–яку підгрупу, породжену елементом порядку

4, наприклад, $\langle \bar{8} \rangle = \{\, \bar{1}, \bar{8}, \overline{29}, \overline{22}\, \}$. Тоді як C_2 можна брати будь–яку підгрупу порядку 2, що не міститься в $\langle \bar{8} \rangle$, наприклад, $\langle \bar{6} \rangle = \{\bar{1}, \bar{6}\}$. Множник C_3 визначається однозначно як підгрупа $\langle\, \overline{11}\, \rangle = \{\, \bar{1}, \overline{11}, \overline{16}\, \}$, породжена елементом $\bar{2}^8 = \overline{11}$ порядку 3. Таким чином, $\mathbb{Z}_{35}^* = \langle\, \bar{8}\, \rangle \times \langle\, \bar{6}\, \rangle \times \langle\, \overline{11}\, \rangle \simeq C_4 \times C_2 \times C_3$. $\square$

Основні задачі

7. Наведіть приклад неабелевої групи порядку: a) 6; b) 8; c) 12, усі власні підгрупи якої є абелевими.

8. Доведіть, що коли абелева група A містить елементи нескінченного порядку і множина елементів нескінченного порядку разом з одиничним утворює підгрупу групи A, то A є групою без скруту.

9. Доведіть, що коли порядок елемента a дорівнює $p_1^{k_1} \cdots p_m^{k_m}$, то існують такі натуральні числа $n_1, \ldots, n_m$, що $a = a^{n_1} \cdots a^{n_m}$ і $|a^{n_1}| = p_1^{k_1}$, $\ldots$, $|a^{n_m}| = p_m^{k_m}$.

10. Розкладіть у прямий добуток примарних циклічних груп групи:
a) C_{60}; b) C_{720}; c) $C_{30} \times C_{60}$.

11. Опишіть з точністю до ізоморфізму всі абелеві групи порядку:
a) 8; b) 72.

12. Нехай p, q і r — різні прості числа. Скільки існує попарно неізоморфних абелевих груп порядку: a) p^2; b) p^3; c) p^5; d) pqr; e) p^3q^4?

13. Скільки існує попарно неізоморфних абелевих груп порядку: a) 300; b) 150; c) 240; d) 1234; e) 12345?

14. Розкладіть у прямий добуток примарних циклічних груп групи:
a) $\mathbb{Z}_{15}^*$; b) $\mathbb{Z}_{16}^*$; c) $\mathbb{Z}_{24}^*$.

15. Розбийте групи на класи попарно ізоморфних: a) $\mathbb{Z}_{16} \oplus \mathbb{Z}_{225}$; b) $\mathbb{Z}_9 \oplus \mathbb{Z}_{400}$; c) $\mathbb{Z}_{25} \oplus \mathbb{Z}_{144}$; d) $\mathbb{Z}_{36} \oplus \mathbb{Z}_{100}$; e) $\mathbb{Z}_{30} \oplus \mathbb{Z}_{120}$; f) $\mathbb{Z}_{60} \oplus \mathbb{Z}_{60}$; g) $\mathbb{Z}_{16} \oplus \mathbb{Z}_9 \oplus \mathbb{Z}_{25}$; h) $\mathbb{Z}_{30} \oplus \mathbb{Z}_{10} \oplus \mathbb{Z}_{12}$; i) $\mathbb{Z}_{12} \oplus \mathbb{Z}_{15} \oplus \mathbb{Z}_{20}$.

16. Нехай p — просте число. Для кожного з можливих порядків знайдіть кількість елементів цього порядку в групах: a) $C_p \times C_{p^2}$; b) $C_{p^2} \times C_{p^3}$.

17. Скільки елементів порядку k містить група G, якщо: a) $k = 8$, $G = C_{12} \times C_{24}$; b) $k = 6$, $G = C_{12} \times C_{15}$?

Додаткові задачі

18. Розкладіть у прямий добуток примарних циклічних груп групу $\mathbb{Z}_{144}^*$.

19.* Наведіть приклад неабелевої групи порядку: a) 20; b) 24; c) 28, усі власні підгрупи якої є абелевими?

20.** Доведіть, що кожна неабелева група порядку 30 містить власну неабелеву підгрупу.

21. Нехай p і q — різні прості числа. Для кожного з можливих порядків знайдіть кількість елементів цього порядку в групах: a) $C_p \times C_{p^2} \times C_q \times C_{q^2}$; b) $C_{p^n} \times C_{p^n} \times C_{q^n} \times C_{q^n}$.

Домашнє завдання

22. Нехай H — довільна підгрупа скінченної абелевої групи A, а P — силовська p–підгрупа з A. Доведіть, що перетин $H \cap P$ є силовською p–підгрупою з H.

23. Розкладіть у прямий добуток примарних циклічних груп групи:
a) $C_{45} \times C_{105}$; b) $C_{75} \times C_{90}$.

24. Опишіть з точністю до ізоморфізму всі абелеві групи порядку:
a) 30; b) 48.

25. Скільки існує попарно неізоморфних абелевих груп порядку: a) 288; b) 123456; c) 123123?

26. Розкладіть у прямий добуток примарних циклічних груп групи:
a) $\mathbb{Z}_{21}^*$; b) $\mathbb{Z}_{45}^*$; c) $\mathbb{Z}_{90}^*$; d) $\mathbb{Z}_{105}^*$.

27. З'ясуйте, чи ізоморфні групи: a) $C_{36} \times C_{10}$ і $C_{15} \times C_{24}$; b) $C_6 \times C_{15}$ і $C_{10} \times C_9$; c) $C_9 \times C_{15}$ і $C_{45} \times C_3$.

28. Для кожного з можливих порядків знайдіть кількість елементів цього порядку в групі $C_{15} \times C_{20}$.

Література. [1, с. 104–113], [3, с. 435–447], [4, с. 339–345], [7, с. 275–276, 278–283], [6, с. 71–74].

Заняття 15. Абелеві групи II

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Опишіть з точністю до ізоморфізму всі підгрупи групи* $C_6 \times C_{12}$.

Розв'язання. Розкладемо спочатку групу $G = C_6 \times C_{12}$ у прямий добуток примарних циклічних підгруп: $G \simeq C_2 \times C_3 \times C_4 \times C_3$. Таким чином, 2–компонента G_2 групи G ізоморфна $C_2 \times C_4$, а 3–компонента G_3 ізоморфна $C_3 \times C_3$. Тому кожна підгрупа 2–компоненти ізоморфна E, C_2, C_4, $C_2 \times C_2$ або $C_2 \times C_4$, а кожна підгрупа 3–компоненти ізоморфна E, C_3 або $C_3 \times C_3$.

З іншого боку, кожна підгрупа $H \leq G$ розкладається в прямий добуток $H_2 \times H_3$ своїх 2– і 3–компонент, причому H_2 може бути довільною підгрупою 2–компоненти G_2, а H_3 — довільною підгрупою 3–компоненти G_3. Оскільки 2– і 3–компоненти H_2 і H_3 підгрупи H можна вибирати незалежно, то з точністю до ізоморфізму отримуємо 15 підгруп групи G, а саме: E; C_2; C_4; $C_2 \times C_2$; $C_2 \times C_4$; C_3; $C_2 \times C_3$; $C_4 \times C_3$; $C_2 \times C_2 \times C_3$; $C_2 \times C_4 \times C_3$; $C_3 \times C_3$; $C_2 \times C_3 \times C_3$; $C_4 \times C_3 \times C_3$; $C_2 \times C_2 \times C_3 \times C_3$; G. $\square$

Задача 2. *Скільки різних підгруп містить група* $G = \mathbb{Z}_{p^2} \oplus \mathbb{Z}_p$, *якщо* p *— просте число*?

Розв'язання. За теоремою Лагранжа порядок підгрупи $H \leq G$ може дорівнювати 1, p, p^2 або p^3. Очевидно, що порядок 1 має лише одинична підгрупа E, а порядок p^3 — лише сама група G. Оскільки кожна підгрупа порядку p є циклічною й містить $p-1$ елемент порядку p, а всього в групі G елементів такого порядку p^2-1 (див. зад. 14.16 а)), то маємо $\frac{p^2-1}{p-1} = p+1$ підгрупу порядку p. Підгрупа порядку p^2 може бути або нециклічною, або циклічною. У першому випадку вона ізоморфна $\mathbb{Z}_p \oplus \mathbb{Z}_p$ і містить p^2-1 елемент порядку p. Однак група G містить усього p^2-1 елемент порядку p. Тому в G є лише 1 нециклічна підгрупа порядку p^2. Кожна циклічна підгрупа порядку p^2 містить p^2-p елементів порядку p^2, причому різні такі підгрупи спільних елементів порядку p^2 не мають. Оскільки у групі G є всього p^3-p^2 елементів порядку p^2 (див. зад. 14.16 а)), то циклічних підгруп порядку p^2 буде $\frac{p^3-p^2}{p^2-p} = p$. Отже, загальна кількість підгруп дорівнює $1 + (p+1) + 1 + p + 1 = 2p + 4$. $\square$

Задача 3. *Підрахуйте з точністю до ізоморфізму кількість гомоморфних образів групи* $C_{18} \times C_{20}$.

Розв'язання. Розкладемо спочатку групу $G = C_{18} \times C_{20}$ у прямий добуток примарних циклічних підгруп: $G \simeq C_2 \times C_9 \times C_4 \times C_5$. Таким чином, 2–компонента G_2 групи G ізоморфна $C_2 \times C_4$, 3–компонента G_3 ізоморфна C_9, а 5–компонента G_5 ізоморфна C_5.

Оскільки при гомоморфізмі $\varphi : G \to H$ порядок елемента $\varphi(g)$ ділить порядок елемента g, то p–компонента G_p групи G переходить у p–компоненту H_p групи H. Крім того, для різних простих p і q $\varphi(G_p) \cap \varphi(G_q) = E$. Тому $\varphi(G) = \varphi(G_2) \times \varphi(G_3) \times \varphi(G_5)$. Із зад. 11.8 випливає, що гомоморфізм $\varphi : G \to H$ повністю визначається своїми значеннями на p–компонентах групи G, причому гомоморфізми p–компонент можна вибирати незалежно.

Легко бачити, що образ $\varphi(G_2)$ ізоморфний одній із груп E, C_2, C_4, $C_2 \times C_2$ або $C_2 \times C_4$; образ $\varphi(G_3)$ — E, C_3 або C_9; образ $\varphi(G_5)$ — E або C_5. Таким чином, з точністю до ізоморфізму $\varphi(G_2)$ можна вибрати п'ятьма способами, $\varphi(G_3)$ — трьома і $\varphi(G_5)$ — двома. Тому з точністю до ізоморфізму група $C_{18} \times C_{20}$ має $5 \cdot 3 \cdot 2 = 30$ гомоморфних образів. $\square$

Задача 4. *Знайдіть кількість різних ендоморфізмів групи* $C_8 \times C_{10}$. *Скільки з них є ізоморфізмами?*

Розв'язання. Розкладемо спочатку групу $G = C_8 \times C_{10}$ у прямий добуток примарних циклічних підгруп: $G = C_8 \times C_2 \times C_5$. Нехай $C_8 = \langle a \rangle$, $C_2 = \langle b \rangle$, $C_5 = \langle c \rangle$. Із зад. 11.8 випливає, що кожен ендоморфізм $\varphi : G \to G$ однозначно визначається трійкою гомоморфізмів $\varphi_1 : C_8 \to G$, $\varphi_2 : C_2 \to G$, $\varphi_3 : C_5 \to G$. Оскільки група $C_8 = \langle a \rangle$ циклічна, то гомоморфізм φ_1 повністю визначається образом $\varphi_1(a)$ елемента a. Легко бачити, що $\varphi_1(a)$ може бути довільним елементом групи G, який задовольняє рівняння $x^8 = e$. Оскільки довільний елемент $g \in G$ можна записати у вигляді $g = (a^k, b^l, c^m)$, де $0 \le k < 8$, $0 \le l < 2$, $0 \le m < 5$, то

$$g^8 = e \Leftrightarrow (a^k, b^l, c^m)^8 = e \Leftrightarrow (a^{8k}, b^{8l}, c^{8m}) = (e, e, e) \Leftrightarrow$$
$$\Leftrightarrow 8|8k,\ 2|8l,\ 5|8m\,, \tag{4}$$

звідки випливає, що k і l можуть бути довільними, а $m = 0$. Таким чином, у групі G рівняння $x^8 = e$ має $8 \cdot 2 \cdot 1 = 16$ розв'язків.

Аналогічно гомоморфізм φ_2 повністю визначається образом $\varphi_2(b)$ елемента b, і цей образ має задовольняти рівняння $x^2 = e$. Маємо:

$$g^2 = e \Leftrightarrow (a^k, b^l, c^m)^2 = e \Leftrightarrow (a^{2k}, b^{2l}, c^{2m}) = (e, e, e) \Leftrightarrow 8|2k,\ 2|2l,\ 5|2m\,.$$

Отже, k кратне 4, тобто $k = 0$ або $k = 4$, l — довільне, а $m = 0$. Тому в групі G рівняння $x^2 = e$ має $2 \cdot 2 \cdot 1 = 4$ розв'язки.

Гомоморфізм φ_3 повністю визначається елементом $\varphi_2(c)$, який є розв'язком рівняння $x^5 = e$. Маємо:

$$g^5 = e \Leftrightarrow (a^k, b^l, c^m)^5 = e \Leftrightarrow (a^{5k}, b^{5l}, c^{5m}) = (e, e, e) \Leftrightarrow 8|5k,\ 2|5l,\ 5|5m\,,$$

звідки $k = l = 0$, m — довільне. Отже, рівняння $x^5 = e$ має $1 \cdot 1 \cdot 5 = 5$ розв'язків.

Таким чином, кількість ендоморфізмів групи $C_8 \times C_{10}$ дорівнює $16 \cdot 4 \cdot 5 = 320$.

Для того, щоб ендоморфізм $\varphi : G \to G$ був ізоморфізмом, необхідно, щоб $|\varphi_1(a)| = |a| = 8$, $|\varphi_2(b)| = |b| = 2$, $|\varphi_3(c)| = |c| = 5$, $\varphi_2(b) \notin \langle \varphi_1(a) \rangle$ (остання умова випливає з того, що $b \notin \langle a \rangle$). Ці умови є достатніми, так як

$$|\varphi(G)| = |\langle \varphi_1(a), \varphi_2(b), \varphi_3(c) \rangle| = |\langle \varphi_1(a) \rangle| \cdot |\langle \varphi_2(b) \rangle| \cdot |\langle \varphi_3(c) \rangle| = 8 \cdot 2 \cdot 5 = |G|\,,$$

а тому $\varphi(G) = G$. Оскільки G — скінченна, то φ — ізоморфізм.

Очевидно, що елемент g має порядок 8 тоді й лише тоді, коли $g^8 = e$, але $g^4 \neq e$. Це означає, що до обмежень на показники елемента $g = (a^k, b^l, c^m)$ із (4) треба долучити ще $8 \nmid 4k$, тобто k має бути непарним. Це дає $4 \cdot 2 \cdot 1 = 8$ можливостей для вибору елемента $\varphi_1(a)$.

Оскільки в групі G рівняння $x^2 = e$ має 4 розв'язки, то G містить 3 елементи порядку 2. З них у циклічну підгрупу $\langle \varphi_1(a) \rangle$ потрапляє лише 1. Тому елемент $\varphi_2(b)$ можна вибрати 2 способами. У групі G рівняння $x^5 = e$ має 5 розв'язків, тому G містить 4 елементи порядку 5, і елемент $\varphi_3(c)$ можна вибрати 4 способами.

Таким чином, кількість ізоморфізмів групи $C_8 \times C_{10}$ дорівнює $8 \cdot 2 \cdot 4 = 64$. □

Задача 5. *Нехай B — циклічна підгрупа групи $A = \mathbb{Z}_4 \oplus \mathbb{Z}_8$, яка породжена елементом $(\bar{2}, \bar{4})$. Визначте тип факторгрупи A/B.*

Розв'язання. Оскільки $\langle (\bar{2}, \bar{4}) \rangle = \{(\bar{0}, \bar{0}), (\bar{2}, \bar{4})\}$, то $|B| = 2$ і $\left|A/B\right| = \frac{32}{2} = 16$. Група A елементів порядку 16 не містить, тому у факторгрупі A/B таких елементів також немає. З іншого боку, $4(\bar{0}, \bar{1}) = (\bar{0}, \bar{4}) \notin B$. Тому елемент $(\bar{0}, \bar{1})B$ факторгрупи A/B має порядок 8. Отже, у розкладі факторгрупи A/B у пряму суму примарних циклічних груп один з доданків є циклічною групою порядку 8. Оскільки порядок факторгрупи A/B дорівнює 16, то має бути ще один доданок порядку 2. Таким чином, $A/B \simeq \mathbb{Z}_8 \oplus \mathbb{Z}_2$. □

Задача 6. *Скількома способами можна розкласти в пряму суму власних підгруп групу* $\mathbb{Z}_p \oplus \mathbb{Z}_p$ *(p — просте число), якщо порядок прямих доданків не є істотним?*

Розв'язання. Усі ненульові елементи групи $G = \mathbb{Z}_p \oplus \mathbb{Z}_p$ мають порядок p, тому вона містить $\frac{p^2-1}{p-1} = p+1$ циклічних підгруп порядку p, кожні дві з яких мають тривіальний перетин і породжують усю групу (останнє випливає з того, що $|G| = p^2$). Тому кількість способів розкладу G у пряму суму дорівнює $\binom{p+1}{2} = \frac{(p+1)p}{2}$. □

Основні задачі

7. Опишіть з точністю до ізоморфізму всі підгрупи групи $C_{14} \times C_{20}$.

8. Чи існують скінченні нециклічні абелеві групи, усі власні неодиничні підгрупи яких: a) є циклічними; b) мають прості порядки; c) мають попарно різні порядки?

9. Нехай p і q — різні прості числа. Скільки різних підгруп містять групи: a) $\mathbb{Z}_p \oplus \mathbb{Z}_p$; b) $\mathbb{Z}_p \oplus \mathbb{Z}_p \oplus \mathbb{Z}_q$?

10. Доведіть, що для скінченних абелевих груп є правильною теорема, обернена до теореми Лагранжа: для кожного дільника k порядку групи G у групі G існує підгрупа порядку k.

11. Скількома способами можна розкласти в пряму суму двох власних підгруп групу $\mathbb{Z}_4 \oplus \mathbb{Z}_2$, якщо: a) порядок прямих доданків є істотним; b) порядок прямих доданків не є істотним?

12. Підрахуйте з точністю до ізоморфізму кількість гомоморфних образів групи $C_{12} \times C_{15} \times C_{20}$.

13. Знайдіть кількість різних гомоморфізмів із групи G у групу H, якщо: a) $G = \mathbb{Z}_{10} \oplus \mathbb{Z}_{14}$, $H = \mathbb{Z}_{10}$; b) $G = \mathbb{Z}_6 \oplus \mathbb{Z}_{20}$, $H = \mathbb{Z}_6$; c) $G = \mathbb{Z}_6 \oplus \mathbb{Z}_{15}$, $H = \mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_2$. Скільки з них є епіморфізмами?

14. Знайдіть групи автоморфізмів груп: a) $\mathbb{Z}$; b) $\mathbb{Q}$; c) $\mathbb{Z}^n$.

15. На множині $\mathrm{Hom}(A, B)$ усіх гомоморфізмів з абелевої групи A в адитивну абелеву групу B визначимо додавання правилом: $(\varphi + \psi)(x) = \varphi(x) + \psi(x)$. Доведіть, що відносно такого додавання $\mathrm{Hom}(A, B)$ утворює абелеву групу.

16. Доведіть, що: a) $\mathrm{Hom}(A_1 \oplus A_2, B) \simeq \mathrm{Hom}(A_1, B) \oplus \mathrm{Hom}(A_2, B)$;
b) $\mathrm{Hom}(A, B_1 \oplus B_2) \simeq \mathrm{Hom}(A, B_1) \oplus \mathrm{Hom}(A, B_2)$.

17. Знайдіть групи гомоморфізмів: a) $\mathrm{Hom}(\mathbb{Z}_{12}, \mathbb{Z}_6)$; b) $\mathrm{Hom}(\mathbb{Z}, \mathbb{Z})$.

18. З'ясуйте, чи ізоморфні факторгрупи $(\mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_4)/\langle(\bar{0}, \bar{2})\rangle$ і $(\mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_4)/\langle(\bar{1}, \bar{2})\rangle$.

Додаткові задачі

19. Доведіть, що коли факторгрупа A/B абелевої групи A є нескінченною циклічною групою, то підгрупа B виділяється прямим множником, тобто існує така підгрупа $C < A$, що $A = B \times C$.

20. Опишіть усі скінченні абелеві групи, у яких кожний ендоморфізм є або автоморфізмом, або відображає всі елементи в одиницю групи.

21.* Доведіть, що для скінченної абелевої групи A кількість різних гомоморфізмів з A в мультиплікативну групу $T = \{x \in \mathbb{C} \mid |x| = 1\}$ дорівнює порядку групи A.

22. Доведіть, що $\mathrm{Hom}(\mathbb{Z}, A) \simeq A$ для довільної абелевої групи A.

23. Доведіть, що коли групи A і B — циклічні, то група $\mathrm{Hom}(A, B)$ — також циклічна.

24. Доведіть, що підгрупа B абелевої групи A виділяється в групі A прямим доданком тоді й лише тоді, коли існує такий епіморфізм $\varphi : A \to B$, що $\varphi^2 = \varphi$.

Домашнє завдання

25. Опишіть з точністю до ізоморфізму всі підгрупи групи $C_8 \times C_{12}$.

26. Скільки різних підгруп містить група $\mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_2$?

27. Підрахуйте з точністю до ізоморфізму кількість гомоморфних образів групи $C_{24} \times C_{20} \times C_{10}$.

28. Знайдіть кількість різних ендоморфізмів групи $C_{10} \times C_{25}$. Скільки з них є ізоморфізмами?

29. Знайдіть кількість різних гомоморфізмів із групи $\mathbb{Z}_{12} \oplus \mathbb{Z}_8$ у групу $\mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_2$. Скільки з них є епіморфізмами?

30. Доведіть, що $\mathrm{Aut}\mathbb{Z}_{30} \simeq \mathrm{Aut}\mathbb{Z}_{15}$.

31. Знайдіть групи гомоморфізмів: a) $\mathrm{Hom}(\mathbb{Z}_6, \mathbb{Z}_{12})$; b) $\mathrm{Hom}(\mathbb{Z}_{12}, \mathbb{Z}_{18})$.

Література. [1, с. 104–113], [3, с. 435–447], [4, с. 339–345], [7, с. 275–276, 278–283], [6, с. 67–74].

Заняття 16. Абелеві групи III

Приклади розв'язання типових задач

Задача 1. *Доведіть, що кожна скінченна нециклічна абелева група G містить нециклічну підгрупу порядку p^2, де p — деяке просте число.*

Розв'язання. Нехай $C_{p_1^{k_1}} \times \cdots \times C_{p_m^{k_m}}$ — розклад групи G у прямий добуток примарних циклічних груп. Тоді серед простих чисел $p_1, p_2, \ldots, p_m$ мають бути однакові. Справді, якби вони були попарно різні, то для кожного $i < m$ числа $p_1^{k_1} \cdots p_i^{k_i}$ та $p_{i+1}^{k_{i+1}}$ були б взаємно простими. Однак для взаємно простих чисел r і s маємо: $C_r \times C_s \simeq C_{rs}$. Тому було б:

$$C_{p_1^{k_1}} \times C_{p_2^{k_2}} \times \cdots \times C_{p_m^{k_m}} \simeq C_{p_1^{k_1} p_2^{k_2}} \times C_{p_3^{k_3}} \times \cdots \times C_{p_m^{k_m}} \simeq$$

$$\simeq C_{p_1^{k_1} p_2^{k_2} p_3^{k_3}} \times C_{p_4^{k_4}} \times \cdots \times C_{p_m^{k_m}} \simeq \cdots \simeq C_{p_1^{k_1} p_2^{k_2} \cdots p_m^{k_m}} ,$$

тобто, усупереч умові, група G була б циклічною.

Отже, серед простих чисел $p_1, p_2, \ldots, p_m$ є однакові. Можна вважати, що $p_1 = p_2$. Нехай $C_{p_1^{k_1}} = \langle a \rangle$, $C_{p_2^{k_2}} = C_{p_1^{k_2}} = \langle b \rangle$. Тоді кожен з елементів $c = a^{p_1^{k_1-1}}$ і $d = b^{p_1^{k_2-1}}$ має порядок p_1, а породжена ними підгрупа $H = \langle c, d \rangle$ (як випливає із зад. 3.13) — порядок p_1^2. Для довільного елемента $x = c^u d^v \in H$ виконується $x^{p_1} = (c^u d^v)^{p_1} = c^{p_1 u} d^{p_1 v} = e$. Таким чином, підгрупа H має порядок p^2 і містить лише елементи порядку p_1, а тому не є циклічною. □

Задача 2. *Доведіть, що*: *a) множина $H = \{2a : a \in \mathbb{Z}^n\}$ є підгрупою групи $\mathbb{Z}^n$; b) факторгрупа $\mathbb{Z}^n/H$ має порядок 2^n і розкладається у прямий добуток n циклічних груп порядку* 2.

Розв'язання. a) Очевидно, що коли $x = 2a \in H$, $y = 2b \in H$, то $x + y = 2(a + b) \in H$ і $-x = -2a = 2(-a) \in H$. Тому H є підгрупою.

b) Оскільки для довільного елемента $\overline{a} = a + H$ з $\mathbb{Z}^n/H$ маємо $2\overline{a} = 2(a + H) = 2a + H = H = \overline{0}$, то всі неодиничні елементи факторгрупи $\mathbb{Z}^n/H$ мають порядок 2. Крім того, для довільних елементів $a = (a_1, \ldots, a_n)$, $b = (b_1, \ldots, b_n)$ із $\mathbb{Z}^n$ маємо:

$$\overline{a} = \overline{b} \Leftrightarrow a + H = b + H \Leftrightarrow a - b \in H \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow a_1 - b_1 \equiv 0 \pmod 2 \,, \ldots, \; a_n - b_n \equiv 0 \pmod 2 \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow a_1 \equiv b_1 \pmod 2 \,, \ldots, \; a_n \equiv b_n \pmod 2 \,.$$

Таким чином, елемент $\overline{a} = a + H$ факторгрупи $\mathbb{Z}^n/H$ повністю визначається остачами від ділення своїх компонент $a_1, \dots, a_n$ на 2. Тому $\mathbb{Z}^n/H = \{(a_1 \bmod 2\ , \dots,\ a_n \bmod 2) + H, a_1, \dots, a_n \in \mathbb{Z}\}$ і $|\mathbb{Z}^n/H| = 2^n$. Отже, у розкладі $\mathbb{Z}^n/H$ у прямий добуток циклічних груп усі множники повинні мати порядок 2, а кількість множників має дорівнювати n. $\square$

Задача 3. *Розкладіть у пряму суму циклічних груп факторгрупу* $\mathbb{Z}^3/H$, *якщо*: a) H *— підгрупа, породжена елементами* $a = (2, 3, 3)$, $b = (-5, -3, 12)$, $c = (24, 27, -3)$; b) H *— підгрупа, породжена елементами* $a = (3, 9, 9)$, $b = (9, -3, 9)$.

Розв'язання. Щоб розкласти у пряму суму циклічних груп факторгрупу $\mathbb{Z}^n/H$, виписуємо матрицю A_H, рядки якої утворені координатами твірних елементів підгрупи H, і зводимо цю матрицю перетвореннями рядків і стовпчиків до діагонального вигляду. Нагадаємо, що перетворення рядків матриці A_H відповідають перетворенням системи твірних підгрупи H, а перетворення стовпчиків — перетворенням системи твірних вільної абелевої групи $\mathbb{Z}^n$. Елементарне перетворення рядків (стовпчиків) буде переводити систему твірних підгрупи H у систему твірних H (відповідно для групи $\mathbb{Z}^n$) тоді й лише тоді, коли воно є перетворенням одного з таких типів: I) зміна знаку на протилежний у всіх елементів певного рядка (стовпчика); II) перестановка двох рядків (стовпчиків); III) додавання до одного рядка (стовпчика) цілого кратного іншого рядка (стовпчика). На кожному кроці у *ще не зведеній до діагонального вигляду частині матриці* намагаємося (у порядку пріоритету):
— за допомогою перетворень типу II) поставити найменший за модулем ненульовий елемент на верхнє ліве місце;
— за допомогою перетворень типу III) замінити елементи верхнього рядка й лівого стовпчика їх остачами від ділення на верхній лівий елемент;
— за допомогою перетворень типу III) одержати нулі в лівому стовпчику.

У результаті таких перетворень матриця A зведеться до діагонального вигляду. За допомогою перетворень типу I) діагональні елементи можна зробити невід'ємними. Остаточно одержимо матрицю
$\mathrm{diag}(k_1, \dots, k_n)$, де $k_1 \geq 0, \dots, k_n \geq 0$. Тоді $\mathbb{Z}^n/H \simeq \mathbb{Z}_{k_1} \oplus \dots \oplus \mathbb{Z}_{k_n}$.

Зауважимо, що $\mathbb{Z}_0 \simeq \mathbb{Z}$, $\mathbb{Z}_1 \simeq E$. Зокрема, доданки вигляду $\mathbb{Z}_1$ можна опустити.

a) $\quad A_H = \begin{pmatrix} 2 & 3 & 3 \\ -5 & -3 & 12 \\ 24 & 27 & -3 \end{pmatrix}$.

Послідовність кроків при зведенні матриці A до діагонального вигляду може бути такою:

$$\begin{pmatrix} 2 & 3 & 3 \\ -5 & -3 & 12 \\ 24 & 27 & -3 \end{pmatrix} \xrightarrow{1)} \begin{pmatrix} 2 & 1 & 1 \\ -5 & 2 & 17 \\ 24 & 3 & -27 \end{pmatrix} \xrightarrow{2)} \begin{pmatrix} 1 & 2 & 1 \\ 2 & -5 & 17 \\ 3 & 24 & -27 \end{pmatrix} \xrightarrow{3)}$$

$$\xrightarrow{3)} \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & -9 & 15 \\ 3 & 18 & -30 \end{pmatrix} \xrightarrow{4)} \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & -9 & 15 \\ 0 & 18 & -30 \end{pmatrix} \xrightarrow{5)} \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & -9 & -3 \\ 0 & 18 & 6 \end{pmatrix} \xrightarrow{6)}$$

$$\xrightarrow{6)} \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & -3 & -9 \\ 0 & 6 & 18 \end{pmatrix} \xrightarrow{7)} \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & -3 & 0 \\ 0 & 6 & 0 \end{pmatrix} \xrightarrow{8)} \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 3 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}$$

1) зменшуємо елементи першого рядка (віднімаємо від другого і третього стовпчиків перший);
2) ставимо найменший елемент на верхнє ліве місце (переставляємо перший і другий стовпчики);
3) робимо нулі в першому рядку (від другого і третього стовпчиків віднімаємо відповідні кратні першого стовпчика);
4) робимо нулі в першому стовпчику (від другого і третього рядків віднімаємо відповідні кратні першого рядка);
5) зменшуємо елементи другого рядка (до третього стовпчика додаємо подвоєний другий);
6) у не зведеній до діагонального вигляду частині матриці ставимо найменший елемент на верхнє ліве місце (переставляємо другий і третій стовпчики);
7) робимо нулі в другому рядку (від третього стовпчика віднімаємо потроєний другий);
8) робимо нулі в другому стовпчику (до третього рядка додаємо подвоєний другий) і робимо діагональні елементи невід'ємними (у другому рядку змінюємо знаки на протилежні).

Таким чином, $\mathbb{Z}^3/H \simeq \mathbb{Z}_1 \oplus \mathbb{Z}_3 \oplus \mathbb{Z}_0 \simeq \mathbb{Z}_3 \oplus \mathbb{Z}$.

b) $\quad A_H = \begin{pmatrix} 3 & 9 & 9 \\ 9 & -3 & 9 \end{pmatrix}$. Послідовність кроків при зведенні матриці A до діагонального вигляду може бути такою:

$$\begin{pmatrix} 3 & 9 & 9 \\ 9 & -3 & 9 \end{pmatrix} \xrightarrow{1)} \begin{pmatrix} 3 & 0 & 0 \\ 9 & -30 & -18 \end{pmatrix} \xrightarrow{2)} \begin{pmatrix} 3 & 0 & 0 \\ 0 & -30 & -18 \end{pmatrix} \xrightarrow{3)}$$

$$\xrightarrow{3)} \begin{pmatrix} 3 & 0 & 0 \\ 0 & -18 & -30 \end{pmatrix} \xrightarrow{4)} \begin{pmatrix} 3 & 0 & 0 \\ 0 & -18 & 6 \end{pmatrix} \xrightarrow{5)}$$

$$\xrightarrow{5)} \begin{pmatrix} 3 & 0 & 0 \\ 0 & 6 & -18 \end{pmatrix} \xrightarrow{6)} \begin{pmatrix} 3 & 0 & 0 \\ 0 & 6 & 0 \end{pmatrix}$$

1) віднімаємо від другого і третього стовпчиків потроєний перший;
2) віднімаємо від другого рядка потроєний перший;
3) переставляємо другий і третій стовпчики;
4) віднімаємо від третього стовпчика подвоєний другий;
5) переставляємо другий і третій стовпчики;
6) додаємо до третього стовпчика потроєний другий.

Дописавши до матриці нульовий рядок (що відповідає долученню до твірних елементів підгрупи H нейтрального елемента $e = (0, 0, 0)$, від чого, очевидно, підгрупа H не зміниться), одержимо матрицю $\left(\begin{smallmatrix} 3 & 0 & 0 \\ 0 & 6 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{smallmatrix}\right)$. Тому $\mathbb{Z}^3/H \simeq \mathbb{Z}_3 \oplus \mathbb{Z}_6 \oplus \mathbb{Z}_0 \simeq \mathbb{Z}_3 \oplus \mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_3 \oplus \mathbb{Z}$. □

Задача 4. *Нехай H — підгрупа групи $\mathbb{Z}^n$, породжена елементами $a_1 = (a_{11}, \dots, a_{1n}), \dots, a_n = (a_{n1}, \dots, a_{nn})$. Доведіть, що факторгрупа $\mathbb{Z}^n/H$ буде скінченною тоді й лише тоді, коли визначник матриці $A_H = (a_{ij})$ відмінний від нуля.*

Розв'язання. Як і при розв'язуванні попередньої задачі, зведемо матрицю A_H до діагонального вигляду $\operatorname{diag}(k_1, \dots, k_n)$. Оскільки $\mathbb{Z}^n/H \simeq \mathbb{Z}_{k_1} \oplus \dots \oplus \mathbb{Z}_{k_n}$, то факторгрупа $\mathbb{Z}^n/H$ буде скінченною тоді й лише тоді, коли серед прямих доданків немає нескінченної циклічної групи $\mathbb{Z}$, тобто тоді й лише тоді, коли серед чисел $k_1, \dots, k_n$ немає нулів, або, що те ж саме, коли $k_1 \cdots k_n \neq 0$. Однак числа $\det(a_{ij})$ і $k_1 \cdots k_n$ відрізняються щонайбільше знаком, так як при застосуванні до матриці одного з перетворень I) — III) її визначник щонайбільше змінює знак. Тому факторгрупа $\mathbb{Z}^n/H$ буде скінченною тоді й лише тоді, коли $\det(a_{ij}) \neq 0$. □

Задача 5. *Доведіть, що кожна підгрупа скінченно–породженої абелевої групи сама є скінченно–породженою.*

Розв'язання. Нехай B — підгрупа скінченно–породженої абелевої групи A. Тоді існує епіморфізм φ деякої вільної абелевої групи $\mathbb{Z}^n$ на групу A. Розглянемо повний прообраз $C = \varphi^{-1}(B)$ підгрупи B при цьому епіморфізмі. Кожна підгрупа вільної абелевої групи $\mathbb{Z}^n$ має систему твірних, що містить не більше n елементів. Нехай $c_1, \ldots, c_k$, $k \leq n$, — така система твірних для підгрупи C. Тоді кожний елемент $c \in C$ можна записати у вигляді $c = m_1 c_1 + \cdots + m_k c_k$, звідки $\varphi(c) = \varphi(c_1)^{m_1} \cdots \varphi(c_k)^{m_k}$. Крім того, $\varphi(C) = B$, тому $\varphi(c_1), \ldots, \varphi(c_k)$ є системою твірних підгрупи B. $\square$

Задача 6.* *Доведіть, що коли найменше спільне кратне порядків елементів скінченної абелевої групи G дорівнює n, то в групі G є елемент порядку n.*

Розв'язання. Оскільки $\text{НСК}(n_1, \ldots, n_k) = \text{НСК}(n_1, \text{НСК}(n_2, \ldots, n_k))$, то достатньо довести, що для довільних елементів a і b із G існує такий елемент c, що $|c| =\text{НСК}(|a|, |b|)$.

Доведемо спочатку, що коли числа $|a| = m$ і $|b| = n$ взаємно прості, то таким елементом є ab. Справді, у цьому випадку $\text{НСК}(|a|, |b|) = |a| \cdot |b|$ і $\langle a \rangle \cap \langle b \rangle = E$. Якщо $(ab)^k = a^k b^k = e$, то $a^k = b^{-k}$. Отже, $a^k \in \langle a \rangle \cap \langle b \rangle$. Однак тоді $a^k = b^{-k} = e$ і $m|k$, $n|(-k)$. Оскільки m і n — взаємно прості, то $mn|k$ і $mn \leq k$. Тому $mn \leq |ab|$. З іншого боку, очевидно, що $(ab)^{mn} = a^{mn} b^{mn} = (a^m)^n (b^n)^m = e^n e^m = e$. Тому $mn \geq |ab|$. Разом з попередньою нерівністю це дає $mn = |ab|$.

Загальний випадок зводиться до попереднього. Справді, нехай $|a| = m = p_1^{k_1} \cdots p_r^{k_r} q_{r+1}^{k_{r+1}} \cdots q_{r+t}^{k_{r+t}}$ і $|b| = n = p_1^{l_1} \cdots p_r^{l_r} q_{r+1}^{l_{r+1}} \cdots q_{r+t}^{l_{r+t}}$, причому $k_1 \geq l_1, \ldots, k_r \geq l_r$, $k_{r+1} < l_{r+1}, \ldots, k_{r+t} < l_{r+t}$. Тоді елемент $a_1 = a^{q_{r+1}^{k_{r+1}} \cdots q_{r+t}^{k_{r+t}}}$ має порядок $p_1^{k_1} \cdots p_r^{k_r}$, а елемент $b_1 = b^{p_1^{l_1} \cdots p_r^{l_r}}$ — порядок $q_{r+1}^{l_{r+1}} \cdots q_{r+t}^{l_{r+t}}$. Оскільки $|a_1|$ і $|b_1|$ — взаємно прості, то $|a_1 b_1| = |a_1| \cdot |b_1| = p_1^{k_1} \cdots p_r^{k_r} \cdot q_{r+1}^{l_{r+1}} \cdots q_{r+t}^{l_{r+t}} =\text{НСК}(|a|, |b|)$. $\square$

Зауваження 1. *Для неабелевих груп твердження задачі не є правильним. Наприклад, у групі S_3 є елементи порядків 2 і 3, але немає елемента порядку 6.*

Основні задачі

7. Доведіть, що скінченна абелева група є циклічною тоді й лише тоді, коли кожна її силовська підгрупа є циклічною.

8. Доведіть, що кожний зростаючий ланцюг $H_1 \leq H_2 \leq \cdots \leq$ $\leq H_n \leq \cdots$ підгруп H_1, H_2, ..., H_n, ... скінченно–породженої абелевої групи обривається, тобто що $H_k = H_{k+1} = \cdots$ для деякого номера k.

9. Розкладіть у пряму суму циклічних груп факторгрупу $\mathbb{Z}^3/H$, де H — підгрупа, породжена елементами $a = (3, 6, 6)$ і $b = (6, 13, 5)$.

10. У факторгрупі $\mathbb{Z}^3/H$, де H — підгрупа, породжена елементами $a = (1, 2, 4)$ і $b = (1, -1, 1)$, знайдіть порядок елемента $(3, 1, 7) + H$.

11. Розкладіть у пряму суму циклічних груп факторгрупу $\mathbb{Z}^3/H$, де H — підгрупа, породжена елементами a, b, c, якщо: a) $a = (7, 3, 1), b = (5, 9, -1), c = (7, 1, 3)$; b) $a = (1, 2, -1), b = (4, 5, -2), c = (9, 2, 3)$; c) $a = (3, 1, 2), b = (9, 10, 8), c = (12, 11, 10)$; d) $a = (1, -2, 4), b = (2, -3, 7), c = (5, 7, 3)$.

12. Нехай H — підгрупа групи $\mathbb{Z}^n$, породжена елементами $a_1 = (a_{11}, \ldots, a_{1n})$, ..., $a_n = (a_{n1}, \ldots, a_{nn})$. Доведіть, що коли факторгрупа $\mathbb{Z}^n/H$ скінченна, то її порядок дорівнює модулю визначника матриці (a_{ij}).

13. Доведіть, що множина всіх цілочисельних розв'язків однорідної системи лінійних рівнянь зі змінними $x_1, \ldots, x_n$ із раціональними коефіцієнтами є підгрупою групи $\mathbb{Z}^n$.

14. З'ясуйте, чи кожну підгрупу групи $\mathbb{Z}^n$ можна подати у вигляді множини всіх цілочисельних розв'язків деякої однорідної системи лінійних рівнянь зі змінними $x_1, \ldots, x_n$ із раціональними коефіцієнтами.

15. Знайдіть необхідні й достатні умови для того, щоб перетворення $(m, n) \mapsto (am + bn, cm + dn)$ групи $\mathbb{Z} \oplus \mathbb{Z}$ було її автоморфізмом.

Додаткові задачі

16. Доведіть, що кожний сюр'єктивний ендоморфізм скінченно–породженої абелевої групи є автоморфізмом.

17. Нехай A — скінченна абелева група. Доведіть, що коли індекс $|A : H|$ підгрупи H не ділиться на просте число p, то кожна p–підгрупа P групи A міститься в H.

18. Доведіть, що в скінченній абелевій p–групі G кожна циклічна підгрупа H максимального порядку виділяється прямим множником (тобто знайдеться така підгрупа $F \leq G$, що $G = H \times G$).

19. Доведіть, що для довільної силовської p–підгрупи H_p скінченної абелевої групи G і довільного елемента $a \in G$ максимального порядку перетин $\langle a \rangle \cap H_p$ є максимальною циклічною підгрупою в H_p.

Домашнє завдання

20. Доведіть, що елементи $a_1 = (a_{11}, \ldots, a_{1n})$, …, $a_n = (a_{n1}, \ldots, a_{nn})$ утворюють систему твірних групи $\mathbb{Z}^n$ тоді й лише тоді, коли визначник матриці (a_{ij}) дорівнює ± 1.

21. Розкладіть у пряму суму циклічних груп факторгрупу $\mathbb{Z}^3/H$, де H — підгрупа, породжена елементами $a = (2, 3, -2)$ і $b = (6, -2, -3)$.

22. Розкладіть у пряму суму циклічних груп факторгрупу $(\mathbb{Z}^3)/H$, де H — підгрупа, породжена елементами a, b, c, якщо: a) $a = (-1, 5, 5)$, $b = (-2, 6, 1), c = (1, 9, -5)$; b) $a = (2, -2, 4), b = (-1, 7, -5), c = (5, 1, 7)$; c) $a = (8, 7, 2), b = (5, 4, -1), c = (4, 4, 3)$; d) $a = (4, 2, -1), b = (5, 3, -2)$, $c = (3, 2, -1)$.

23. У факторгрупі $\mathbb{Z}^3/H$, де H — підгрупа, породжена елементами $a = (4, 7, 3)$ і $b = (3, 4, 1)$, знайдіть порядок елемента $(5, 8, 3) + H$.

Література. [1, с. 104–113], [3, с. 435–447], [4, с. 339–345], [7, с. 275–276, 278–283], [6, с. 64–67].

Відповіді та вказівки

Заняття 1. 7. n^{n^2}; a) $n^{\frac{n^2+n}{2}}$; b) $n^{(n-1)^2+1}$. **8.** a) 24; b) $2n$. **9.** 8. **11.** Таблиця Келі: a) симетрична відносно головної діагоналі; b) містить рядок (стовпчик) однакових елементів; c) містить рядок (стовпчик), який збігається з першим рядком (стовпчиком); d) у рядку (стовпчику) елемента a містить нейтральний елемент. **12.**

	$\cup$	$\cap$	$\setminus$	$\triangle$
асоціативність	$+$	$+$	$-$	$+$
комутативність	$+$	$+$	$-$	$+$
існування нейтрального елемента	$+$	$+$	$-$	$+$
існування обернених елементів	$-$	$-$	$-$	$+$

13. Так. **14.** Так. **15.** Так. **16.** При $|M| = 1$ — ізоморфні, при $|M| > 1$ — попарно неізоморфні. Напівгрупою є $(M^2, \circ_2)$. **17.** $a) \simeq e)$, $b) \simeq f)$, $g) \simeq h)$. Інших ізоморфізмів немає. **18.** *Вказ.* Розв'язок e_a рівняння $ax = a$ є лівою одиницею, так як для всіх $b \in M$ буде $ab = (ae_a)b = a(e_a b)$, а рівняння $ax = ab$ має єдиний розв'язок $x = b$. **19.** a) Правою оберненою є дія $(a, b) \mapsto \log_a b$, лівою оберненою є дія $(a, b) \mapsto \sqrt[a]{b}$. c) Правою оберненою до правої оберненої є дія $*$, а лівою оберненою до неї є дія $(a, b) \mapsto y$, де $y * b = a$; правою оберненою до лівої оберненої є дія $(a, b) \mapsto b * a$, а лівою оберненою до неї є дія $(a, b) \mapsto y$, де $b * y = a$. Ці 4 дії можуть збігатися, наприклад, у випадку, коли $(M, *)$ є групою, кожен елемент якої у квадраті дорівнює 1 (такою є $(\{1, -1\}, \cdot)$). **20.** 86. *Вказ.* Якщо $\tau(1) = \tau(2) = 1$, то кожне зі значень $\tau(3), \cdots, \tau(7)$ можна вибирати незалежно двома способами. Якщо $\tau(1) = 1, \tau(2) = 2$, то $\tau(3) = 3$, $\tau(4)$ можна вибирати довільно з $\{3, 4\}$, а $\tau(5), \tau(6)$, $\tau(7)$ — довільно з $\{5, 6, 7\}$. Інших значень $\tau(1)$ і $\tau(2)$ набувати не можуть. **21.** $a) \simeq c) \simeq e)$, $b) \simeq d)$. Інших ізоморфізмів немає. *Вказ.* Напівгрупи $a), c), e)$ є вільними зліченно–породженими комутативними моноїдами; у напівгрупах $b)$ і $d)$ розклад елемента в добуток нерозкладних не є однозначним, але всі розклади даного елемента мають однакову довжину; у напівгрупі $f)$ розклад елемента в добуток нерозкладних може мати різну довжину, наприклад, $64 = 4 \cdot 4 \cdot 4 = 8 \cdot 8$. **22.** Ні. *Вказ.* Обчисліть $|N_k \setminus \{a + b : a, b \in N_k\}|$. **23.** 8. **24.** 5. *Вказ.* Такими напівгрупами є: добуток дорівнює правому співмножнику; добуток дорівнює лівому співмножнику; $\{0, a\}$, $a^2 = 0$; $\{0, 1\}$; $\{1, a\}$, $a^2 = 1$. **25.** 24. **26.** *Вказ.* Множина рухів різностороннього прямокутного паралелепіпеда складається з тотожного перетворення, трьох поворотів на $180°$ відносно осей, що проходять через середини протилежних граней, трьох дзеркальних симетрій відносно площин, що проходять через середини паралельних ребер та центральної симетрії відносно центра симетрії паралелепіпеда. **27.** a) Ні; b) так; c) так; d) ні. **28.** a) Так; b) ні; c) так. **29.** При $a = b = 1$ та довільному c дія має нейтральний елемент $e = -c$. Усі елементи будуть оборотними за цих умов. **30.** a) Є, якщо в рядку (стовпчику) елемента a таблиці Келі не має однакових елементів; b) елемент a в таблиці Келі має бути на перетині свого рядка і свого стовпчика. **31.** Довільний елемент нейтральний справа; відносно довільного нейтрального x кожний елемент оборотний зліва й лише сам x оборотний справа при $|M| = 1$. **32.** Так; не існує, якщо $|M| > 1$. **33.** *Вказ.* Відображення $A \to \bar{A}$ є ізоморфізмом.

Заняття 2. **5.** Правими нулями є такі τ, що для всіх $a \in M$ $\tau(a) = i$ для фіксованого $i \in M$. Лівих нулів немає. **6.** Для a) елемент a має бути оборотним; b) $Im\ b \subseteq Im\ a$; c) $Im\ b \subseteq Im\ a$ і для довільного $x \in Im\ b$ виконується $|a^{-1}(x)| = 1$. **7.** $\tau(a) = a$ для кожного $a \in \tau(M)$. **8.**

	a	b	c	d	e	f	g
додавання	г	г	–	–	г	г	г
множення	м	м	–	–	м	м	м
суперпозиція	м	н	–	н	м	м	н

9. a), b), f) — група, c), d), e) — не замкнені відносно композиції. **10.** a), b), d), e) при $d = 1$, f), j), k), l), m) — так, c), g), h), i) — ні. **11.** a) так; b), c) ні; d) ні для $0 < k < n(n-1)/2$. **12.** n — непарне. **14.**

$\circ$	x	$1-x$	$\frac{1}{x}$	$\frac{1}{1-x}$	$\frac{x-1}{x}$	$\frac{x}{x-1}$
x	x	$1-x$	$\frac{1}{x}$	$\frac{1}{1-x}$	$\frac{x-1}{x}$	$\frac{x}{x-1}$
$1-x$	$1-x$	x	$\frac{x-1}{x}$	$\frac{x}{x-1}$	$\frac{1}{x}$	$\frac{1}{1-x}$
$\frac{1}{x}$	$\frac{1}{x}$	$\frac{1}{1-x}$	x	$1-x$	$\frac{x}{x-1}$	$\frac{x-1}{x}$
$\frac{1}{1-x}$	$\frac{1}{1-x}$	$\frac{1}{x}$	$\frac{x}{x-1}$	$\frac{x-1}{x}$	x	$1-x$
$\frac{x-1}{x}$	$\frac{x-1}{x}$	$\frac{x}{x-1}$	$1-x$	x	$\frac{1}{1-x}$	$\frac{1}{x}$
$\frac{x}{x-1}$	$\frac{x}{x-1}$	$\frac{x-1}{x}$	$\frac{1}{1-x}$	$\frac{1}{x}$	$1-x$	x

15. *Вказ.* a) Нейтральним елементом є 2, оберненим до a є $\frac{a}{a-1}$; b) нейтральним елементом є 0, оберненим до a, де $a \neq 0$, є $1 - a$; c) нейтральним елементом є $(1, 0)$, оберненим до (x, y) є $(x, -y)$. **16.** *Вказ.* Задане ребро правильного багатогранника можна перевести в будь–яке інше ребро рівно двома способами. **17.** *Вказ.* Використайте попередню задачу й теорему Ойлера про кількість вершин, ребер і граней опуклого багатогранника. **18.** $\sum_{k=1}^{n}\binom{n}{k}k^{n-k}$. *Вказ.* Перетворення $\varphi \in T_n$ буде ідемпотентом тоді й лише тоді, коли $\varphi(x) = x$ для кожного x з області значень φ. **19.** *Вказ.* Виходячи з припущення, що M не містить ідемпотента, показати, що для $a \in M$ елементи з $\{a, a^2, a^4, \ldots, a^{2^n}\}$ – попарно різні, де $n = |M|$. **20.** b) буде моноїдом тоді й лише тоді, коли a — оборотний елемент. **21.** $\varnothing, \{a\}, \{b\}, \{c\}, \{d\}, \{a, c\}, \{a, d\}, \{b, c\}, \{b, d\}, \{a, b, c, d\}$. **22.** a) 41; b) 196. **23.** $n!$. **24.** a) Ні для $1 < k < n$; b) ні.

Заняття 3. **5.** a) 9; b) $3 \cdot 6 = 18$. **6.** *Вказ.* Скористайтеся тим, що H – підгрупа $(G, *)$ $\Leftrightarrow$ для довільних $g, h \in H$ $g * h^{-1} \in H$. **7.** a) 2, так; b) 1, ні; c) 1, ні; d) 20, так; e) 4, так. **8.** Ні. **9.** a) $\{\varepsilon\}$, $\langle(12)\rangle$, $\langle(13)\rangle$, $\langle(23)\rangle$, $\langle(123)\rangle$, S_3. b) $\{1\}$, $\{\pm 1\}$, $\langle i\rangle$, $\langle j\rangle$, $\langle k\rangle$, Q_8. **10.** *Вказ.* Кожен ненульовий елемент групи $\mathbb{Z}$ має нескінченний порядок. **11.** a) $G_f = \{\varepsilon, (23), (24), (34), (234), (243)\}$; b) $G_f = \{\varepsilon, (1234), (13)(24), (1432), (13), (14)(23), (24), (12)(34)\}$. **12.** $A \cup B$ є підгрупою тоді й лише тоді, коли одна з підгруп міститься в іншій. *Вказ.* Якщо $A \cup B$ – підгрупа, то розгляньте xy, де $x \in A \setminus B$, $y \in B \setminus A$. **13.** *Вказ.* Скористайтеся тим, що $|A| \cdot |B|$ дорівнює кількості наборів (a, b), де $a \in A$, $b \in B$, а $|AB|$ дорівнює кількості різних елементів групи G вигляду ab. Крім того, $ab = a_1 b_1$ тоді й лише тоді, коли $a_1^{-1}a = b_1 b^{-1}$, тобто коли $a_1^{-1}a,\ b_1 b^{-1} \in A \cap B$. **14.** Так. **15.** *Вказ.* Скористайтеся тим, що елемент $a \cdot b \in A \cdot B$ належить A_1 (відповідно B_1) тоді й лише тоді, коли $b \in A_1$ (відповідно $a \in B_1$). **16.** *Вказ.* Для доведення рівності $C = A \cdot (B \cap C)$ скористайтеся тим, що ab з $A \cdot B$ належить C тоді й лише тоді, коли $b \in B \cap C$. **17.** a) $3!3^3 = 162$; b) $2!4^2 = 32$. **18.** Так. *Вказ.* Умову задовольняє тільки тотожна підстановка. **19.** $\{0°\}$, $\langle 180°\rangle$, $\langle s_1\rangle$, $\langle s_2\rangle$, $\langle s_3\rangle$, $\langle s_4\rangle$, $\langle 90°\rangle$, $\{0°, 180°, s_1, s_3\}$, $\{0°, 180°, s_2, s_4\}$, D_4, де s_1, s_3 та s_2, s_4 — пари симетрій із взаємно перпендикулярними осями. **20.** $2^n n!$. **21.** b) *Вказ.* Розгляньте елементи з добутку $(C \setminus A) \cdot (C \setminus B)$. **22.** *Вказ.* Для довільного елемента a піднапівгрупи знайдуться такі різні k і l, що $a^k = a^l$, звідки $a \cdot a^{k-l-1} = a^{k-l} = e$, тобто елемент a є оборотним у піднапівгрупі; твердження невірне для $\mathbb{N} \subset \mathbb{Z}$. **23.** $D_2(\mathbb{R})$ при $a \neq b$, $SL_2(\mathbb{R})$ при $a = b$. **24.** a) $G_f = \{\varepsilon, (12), (34), (12)(34), (1423), (14)(23), (1324), (13)(24)\}$; b) $G_f = S_4$.

Заняття 4. **7.** a), c) Так. b) Ні. *Вказ.* c) Виразіть через цикли довжини 4 транспозиції. **8.** *Вказ.* Покажіть, що поворот і паралельний перенос є суперпозицією двох осьових симетрій. **9.** *Вказ.* Через скінченну систему $\{\frac{n_1}{m_1}, \ldots, \frac{n_k}{m_k}\}$ не можна зобразити $\frac{1}{m_1 \ldots m_k + 1}$. **10.** Циклічними будуть a),b),d). **11.** a) $\varphi(6120) = \varphi(2^3 \cdot 3^2 \cdot 5 \cdot 17) = 1536$; b) $\varphi(8700) =$

$= \varphi(2^2 \cdot 3 \cdot 5^2 \cdot 29) = 2240$; c) $\varphi(2820) = \varphi(2^2 \cdot 3 \cdot 5 \cdot 47) = 736$. **12.** a) 48; b) 36; c) 24. **13.** $\{a, b\}$, де a, b – взаємно прості цілі числа, не рівні ± 1. **14.** a) 8; b) 18; c) 0. **15.**

$$\text{a)}\ \begin{tikzcd}[arrows=dash] C_4 \arrow[d] \\ C_2 \arrow[d] \\ \{e\} \end{tikzcd};\quad \text{b)}\ \begin{tikzcd}[arrows=dash] & C_6 \arrow[dl] \arrow[dr] & \\ C_3 \arrow[dr] & & C_2 \arrow[dl] \\ & \{e\} & \end{tikzcd};\quad \text{c)}\ \begin{tikzcd}[arrows=dash] & C_{12} \arrow[dl] \arrow[dr] & & \\ C_4 \arrow[dr] & & C_6 \arrow[dl] \arrow[dr] & \\ & C_2 \arrow[dr] & & C_3 \arrow[dl] \\ & & \{e\} & \end{tikzcd};$$

d) $\{e\} < C_2 < C_4 < C_8 < C_{16}$. **16.** C_{p^k} (p – просте число). *Вказ.* Розгляньте елемент, який не належить найбільшій власній підгрупі, і породіть ним циклічну підгрупу. **17.** a) C_{p^2}; b) C_{p^3}, C_{pq} (p, q – прості числа). *Вказ.* a) Скористайтеся зад. 4.16; b) Скористайтеся зад. 3.13. **18.** a) 9: дві довільні транспозиції або транспозиція і цикл довжиною 3; b) 30: дві довільні осьові симетрії або поворот і осьова симетрія; c) 12: $\{\pm i, \pm j\}$, $\{\pm i, \pm k\}$, $\{\pm j, \pm k\}$. **19.** a) *Вказ.* Доведіть, що кожна з множин $\{(12), (12345)\}$, $\{(12)(34), (123)(24)\}$, $\{(123), (1245)\}$ є системою твірних групи S_5. **20.** $(a_1 a_2 \ldots a_n)$ та (ij) породжують S_n тоді й лише тоді, коли $i - j$ взаємно просте з n. **21.** *Вказ.* Доведіть, що добутки $\{(12)(34) \cdots (2k{-}1, 2k) \cdot (23)(45) \cdots (2k{-}2, 2k{-}1)$ і $\{(12)(34) \cdots (2k{-}1, 2k) \cdot (23)(45) \cdots (2k, 2k+1)$ будуть циклами довжиною $2k$ і $2k+1$ відповідно, і скористайтеся зад. 4.19. **22.** *Вказ.* Із зад. 4.9 випливає, що в $\mathbb{Q}$ існують лише нескінченні системи твірних. Нехай S — незвідна система твірних групи $\mathbb{Q}$ і нехай $1 = k_1 \frac{m_1}{n_1} + \cdots + k_r \frac{m_r}{n_r}$ — зображення числа 1 через S. Тоді для довільного $\frac{m}{n} \in S \diagdown \{\frac{m_1}{n_1}, \ldots, \frac{m_r}{n_r}\}$ множина $S' = S \diagdown \{\frac{m}{n}\}$ також буде системою твірних $\mathbb{Q}$. Справді, нехай $\frac{1}{n^2} = k \cdot \frac{m}{n} + a$, де $a \in \langle S' \rangle$. Звідси $\frac{1}{n} = km + na \in \langle S' \rangle$, так як $1 \in \langle S' \rangle$. Однак тоді $\frac{m}{n} = m \cdot \frac{1}{n}$ також належить $\langle S' \rangle$. **23.** 48: довільні цикл довжиною 3 і інволюція або два цикли довжиною 3 такі, що жоден з них не є квадратом іншого. **24.** b) $\mathbb{C}_{p^n}$, де p — просте число; c) групи з п. b) та $\mathbb{C}_{p^\infty}$. *Вказ.* b) Скористайтесь зад. 4.16. c) Доведіть, що кожна циклічна підгрупа є скінченною і використайте п. b). **25.** a), b) Так. **26.** *Вказ.* Кожен елемент множини $\{\frac{n_1}{m_1}, \ldots, \frac{n_k}{m_k}\}$ є кратним елемента $\frac{1}{m_1 \ldots m_k}$. **27.** a) 12: поворот на кут $\pm 90°$ і довільна осьова симетрія або дві симетрії, сума індексів яких є непарним числом: $\{s_1, s_2\}$, $\{s_1, s_4\}$, $\{s_2, s_3\}$, $\{s_3, s_4\}$. **28.** *Вказ.* Скористайтеся тим, що підгрупи групи $\mathbb{C}_{p^\infty}$ утворюють ланцюг. **29.** a) 11, 22; b) 13, 21, 26, 28, 36, 42. **30.**

a) $\begin{tikzcd}[column sep=small] & C_{pq} \arrow[dl, dash] \arrow[dr, dash] & \\ C_p \arrow[dr, dash] & & C_q \arrow[dl, dash] \\ & \{e\} & \end{tikzcd}$; b) $\begin{tikzcd}[column sep=small] & C_{pqr} \arrow[dl, dash] \arrow[d, dash] \arrow[dr, dash] & \\ C_{pq} \arrow[d, dash] \arrow[dr, dash] & C_{pr} \arrow[dl, dash] \arrow[dr, dash] & C_{qr} \arrow[dl, dash] \arrow[d, dash] \\ C_p \arrow[dr, dash] & C_q \arrow[d, dash] & C_r \arrow[dl, dash] \\ & \{e\} & \end{tikzcd}$; c) $\begin{tikzcd}[column sep=small] & C_{p^2q} \arrow[dl, dash] \arrow[dr, dash] & & \\ C_{p^2} \arrow[dr, dash] & & C_{pq} \arrow[dl, dash] \arrow[dr, dash] & \\ & C_p \arrow[dr, dash] & & C_q \arrow[dl, dash] \\ & & \{e\} & \end{tikzcd}$.

31. 17. **32.** a) 16; b) 0. **33.** $\cup_{n\in\mathbb{N}}\langle\frac{1}{n!}\rangle$. **34.** *Вказ.* Якщо $|H| = n$, то $x^n = e$ для довільного $x \in H$, звідки $H \subseteq \mathbb{C}_n$.

Заняття 5. **6**. $n/\text{НСД}(n, k)$. **7**. Твірними будуть: a) повороти на $30°, 150°, 210°, 330°$; b) усі непарні класи лишків; c) класи лишків $\bar{2}$, $\bar{6}$, $\bar{7}$, $\overline{11}$. **8**. a) 4; b) 8; c) ∞; d) 6. **9**. Ні. **10**. $\varphi(k)$, якщо $k|n$, і 0, якщо $k \nmid n$. **11**. a) 1, 5 і 2 елементів порядків 1, 2 і 4 відповідно; b) 1, 1 і 6 елементів порядків 1, 2 і 4 відповідно; c) 1, 9, 8 і 6 елементів порядків 1, 2, 3 і 4 відповідно. **12**. 1, 2, 3, 4, 5, 6. **13**. a) Так; b) так; c) так. **14**. *Вказ.* Розбийте G на підмножини вигляду $\{a, a^{-1}\}$. **15**. a), b), d) Так; c) ні. **16**. a) Розв'язки $e, a^{24}, a^{48}, a^{72}, a^{96}$, елементи порядку 5: $a^{24}, a^{48}, a^{72}, a^{96}$; b) розв'язки $e, a^{15}, a^{30}, a^{45}, a^{60}, a^{75}, a^{90}, a^{105}$, елементи порядку 8: $a^{15}, a^{45}, a^{75}, a^{105}$. **17**. *Вказ.* Підстановка непарного порядку містить лише цикли непарної довжини, а такі цикли є парними підстановками. **18**. Ні. *Вказ.* Розгляньте добуток $(12) \cdot (234)$. **19**. b) *Вказ.* Візьміть $b = a^2$, де a — елемент порядку 6. c) *Вказ.* Нехай $n = p_1^{\alpha_1} \cdots p_r^{\alpha_r}$, $m = p_1^{\beta_1} \cdots p_r^{\beta_r}$. Для $i = 1, \ldots, r$ покладемо $\gamma_i = \alpha_i$, якщо $\alpha_i \geq \beta_i$, і $\gamma_i = 0$ у протилежному випадку. Нехай $t = p_1^{\gamma_1} \cdots p_r^{\gamma_r}$, $k = n/t$, $l = mt/\text{НСК}(m, n)$. Тоді числа t і $\text{НСК}(m, n)/t$ — взаємно прості і $|a^k| = t$, $|b^l| = \text{НСК}(m, n)/t$. Далі використайте п. a). **20**. *Вказ.* Порядок підстановки дорівнює НСК довжин її циклів. **21**. $\left(\begin{smallmatrix} a & 0 \\ 0 & b \end{smallmatrix}\right)$, де $a, b \in \{1, -1\}$. *Вказ.* Якщо $a \neq b$, то $\left(\begin{smallmatrix} a & c \\ 0 & b \end{smallmatrix}\right)^n = \left(\begin{smallmatrix} a^n & c\frac{a^n - b^n}{a-b} \\ 0 & a^n \end{smallmatrix}\right)$. Крім того, $\left(\begin{smallmatrix} a & c \\ 0 & a \end{smallmatrix}\right)^n = \left(\begin{smallmatrix} a^n & na^{n-1}c \\ 0 & b^n \end{smallmatrix}\right)$. **22**. *Вказ.* Використайте зад. 5.5. **23**. a) 8; b) 6. **24**. *Вказ.* I *спосіб.* Нехай $z = 3/5 + (4/5)i = \cos\alpha + i\sin\alpha$. Якщо z має скінченний порядок, то α є раціональним кратним числа π і серед чисел $\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}2\alpha, \operatorname{tg}3\alpha, \ldots$ є лише скінченна кількість різних. Однак коли $\operatorname{tg}\psi = (2^k m)/n$, де $k > 0$ і m, n — непарні, то $\operatorname{tg}2\psi = (2^{k+1}mn)/(n^2 + 2^k m^2)$, де числа mn і $n^2 + 2^k m^2$ — теж непарні. Тому числа $\operatorname{tg}\alpha, \operatorname{tg}2\alpha, \ldots, \operatorname{tg}2^l\alpha, \ldots$ — усі різні. II *спосіб.* Доведіть за допомогою індукції, що $(3+4i)^n = (3+5m) + (4+5k)i$, де m і k — цілі числа. **25.** a) порядку 1 — 1 елемент, порядку 2 — 7 елементів, порядку 3 — 2 елементи, порядку 6 — 2 елементи; b) порядку 1 — 1 елемент, порядку 2 — 15 елементів, порядку 3 — 20 елементів, порядку 5 — 24 елементи. **26.** Максимальний порядок елемента групи A_8 — це

15, S_8 — 15, A_9 — 15, S_9 — 20, A_{10} — 21, S_{10} — 30, A_{11} — 21, S_{11} — 30, A_{12} — 35, S_{12} — 60. **27.** $p^m - p^{m-1}$. **28.** Ні.

Заняття 6. **7**. *Вказ.* Якщо для деякого $g \in G$ існує такий $x \in G$, що $x \circ x = g$, то для $h = \varphi(g) \in H$ матимемо $h = \varphi(x \circ x) = \varphi(x) * \varphi(x)$, де $\varphi : G \to H$ — ізоморфізм. **8**. Ні — для скінченної циклічної групи, так — для нескінченної. **9**. *Вказ.* Розгляньте відображення $\mathbb{R}^* \to G, x \mapsto x - 1$. **10**. *Вказ.* Використайте зад. 6.7. **11**. *Вказ.* a) Розгляньте дію групи поворотів тетраедра на його вершинах. b), c) Центри граней куба є вершинами правильного октаедра і, навпаки, центри граней правильного октаедра є вершинами куба. d) Розгляньте дію групи поворотів куба на його діагоналях. e), f) Центри граней додекаедра є вершинами ікосаедра і, навпаки, центри граней ікосаедра є вершинами додекаедра. **12**. a) Дві трикутні піраміди з попарно різними ребрами, склеєні основами; b) правильна трикутна піраміда; c) трикутна піраміда, у якої рівно 5 однакових ребер; d) правильна чотирикутна піраміда. **13**. a) Так; b) ні. *Вказ.* Підрахуйте кількість елементів порядку 2. **14**. *Вказ.* a) Група $(\mathbb{Q}, +)$ — не циклічна; b) у групі $(\mathbb{Q} \setminus \{0\}, \cdot)$ є елемент порядку 2. **15**. Ізоморфні тільки S_3 і $SL_2(\mathbb{Z}_2)$. *Вказ.* У всіх інших випадках групи розрізняються або порядком, або кількістю елементів порядку 2. **16**. $a) \simeq b) \simeq j) \simeq p)$, $c) \simeq e) \simeq i) \simeq l) \simeq m) \simeq n) \simeq r)$, $d) \simeq k) \simeq q)$, $h) \simeq o)$, f), g). **17**. a) Якщо $C_4 = \langle a \rangle$ і $a_1 = e, a_2 = a, a_3 = a^2, a_4 = a^3$, то $a_1 \mapsto \left(\begin{smallmatrix} 1&2&3&4 \\ 1&2&3&4 \end{smallmatrix}\right)$, $a_2 \mapsto \left(\begin{smallmatrix} 1&2&3&4 \\ 2&3&4&1 \end{smallmatrix}\right)$ $a_3 \mapsto \left(\begin{smallmatrix} 1&2&3&4 \\ 3&4&1&2 \end{smallmatrix}\right)$ $a_4 \mapsto \left(\begin{smallmatrix} 1&2&3&4 \\ 4&1&2&3 \end{smallmatrix}\right)$; b) якщо $a_1 = e$, $a_2 = (12)$, $a_3 = (13)$, $a_4 = (23)$, $a_5 = (123)$, $a_6 = (132)$, то $a_1 \mapsto \left(\begin{smallmatrix} 1&2&3&4&5&6 \\ 1&2&3&4&5&6 \end{smallmatrix}\right)$, $a_2 \mapsto \left(\begin{smallmatrix} 1&2&3&4&5&6 \\ 2&1&6&5&4&3 \end{smallmatrix}\right)$, $a_3 \mapsto \left(\begin{smallmatrix} 1&2&3&4&5&6 \\ 3&5&1&6&2&4 \end{smallmatrix}\right)$, $a_4 \mapsto \left(\begin{smallmatrix} 1&2&3&4&5&6 \\ 4&6&5&1&3&2 \end{smallmatrix}\right)$, $a_5 \mapsto \left(\begin{smallmatrix} 1&2&3&4&5&6 \\ 5&3&4&2&6&1 \end{smallmatrix}\right)$, $a_6 \mapsto \left(\begin{smallmatrix} 1&2&3&4&5&6 \\ 6&4&2&3&1&5 \end{smallmatrix}\right)$. **18**. a), b), c) 2. **19**. *Вказ.* Відображення $x \mapsto x^{-1}$ і $x \mapsto xa^{-1}$ є ізоморфізмами $(G, \cdot)$ на $(G, *)$ і $(G, \circ)$ відповідно. **20**. *Вказ.* Впишіть у додекаедр 5 правильних тетраедрів так, щоб були використані всі вершини додекаедра, і розгляньте дію групи поворотів додекаедра на цих тетраедрах. **21**. *Вказ.* Група $SL_2(\mathbb{Z}_3)$ містить єдиний елемент $\left(\begin{smallmatrix} 2&0 \\ 0&2 \end{smallmatrix}\right)$ порядку 2. **22**. *Вказ.* Використайте теорему Келі і рівність $S_n = \langle (12), (123\ldots n) \rangle$. **23**. *Вказ.* Нехай $SA_1A_2\ldots A_n$ — правильна n–кутна піраміда, $B_1, B_2, \ldots, B_n$ — середини ребер A_1A_2, A_2A_3, $\ldots$, A_nA_1, $C_1, C_2, \ldots, C_n$ ділять ребра A_1A_2, A_2A_3, $\ldots$, A_nA_1 у відношенні $1 : 3$, $D_1, D_2, \ldots, D_n$ — середини ребер A_1S, A_2S, $\ldots$, A_nS. Відріжте від $SA_1A_2\ldots A_n$ маленькі піраміди $A_1B_nC_1D_1$, $A_2B_1C_2D_2$, $\ldots$, $A_nB_{n-1}C_nD_n$. **24**. $\mathbb{Z}_p$ (p — просте число) і $\mathbb{Z}$. *Вказ.* Група має бути циклічною. **25.** K_4, C_4. **28.** Ні. **30.** Два класи попарно ізоморфних груп: $\{a), b), d), h), i), k), m)\}$ та $\{c), e), f), g), j), l)\}$. **31.** Два класи попарно ізоморфних груп: $\{a), c), d), e), f)\}$ та $\{b), g)\}$.

Заняття 7. **7**. a) Числа з однаковою дробовою частиною; b) горизонтальні прямі на комплексній площині; c) прямі, що проходять через початок координат, з виколотим початком координат; d) матриці з однаковим визначником. **8**. a) $\{e, a^4, a^8, a^{12}, a^{16}, a^{20}\}$, $\{a, a^5, a^9, a^{13}, a^{17}, a^{21}\}$, $\{a^2, a^6, a^{10}, a^{14}, a^{18}, a^{22}\}$, $\{a^3, a^7, a^{11}, a^{15}, a^{19}, a^{23}\}$; b) $\{\pm 1\}$, $\{\pm i\}$, $\{\pm j\}$, $\{\pm k\}$. **9**. *Вказ.* Скористайтесь теоремою Лагранжа. **10**. $|\{\varepsilon\}| = 1$, $|\langle(12)\rangle| = 2$, $|\langle(123)\rangle| = 3$, $|\langle(1234)\rangle| = 4$, $|\{\pi \in S_4 | \pi(1) = 1\}| = 6$, $|\{\varepsilon, (1234), (13)(24), (1432), (12)(34), (13), (14)(23), (24)\}| = 8$ (ця група з'являється, якщо групу рухів квадрата примусити діяти на множині його вершин, занумерованих проти годинникової стрілки), $|A_4| = 12$, $|S_4| = 24$. **11**. a) C_6; b) K_4. **12**. a) $\mathbb{Z}$; b) $\mathbb{C}_{p^\infty}$. **13**. a) $G = \mathbb{Z}$, $H = n\mathbb{Z}$, $n > 1$; b) $G = \mathbb{Q}^*$, $H = \{1, -1\}$; c) $G = \mathbb{R}$, $H = \mathbb{Z}$. **14**. b), e) Так; a), c), d), f) ні. **15**. a) $\{0^\circ, \}$ $\{0^\circ, 180^\circ\}$, $\{0^\circ, 90^\circ, 180^\circ, 270^\circ\}$, $\{0^\circ, 180^\circ, s_1, s_3\}$, $\{0^\circ, 180^\circ, s_2, s_4\}$, D_4, де s_1, s_3 та s_2, s_4 — дві пари взаємно перпендикулярних осьових симетрій квадрата; b) $A = \{0^\circ, s_1\}$, $B = \{0^\circ, 180^\circ, s_1, s_2\}$, $C = D_4$, де s_1, s_2 — пара взаємно перпендикулярних осьових симетрій квадрата. **16**. *Вказ.* Скористайтеся рівностями $a_1b_1 \cdot a_2b_2 = a_1b_1a_2b_1^{-1} \cdot b_1b_2$ і $(ab)^{-1} = b^{-1}a^{-1}b \cdot b^{-1}$. **17**. 1,2,3,4,5,6,10,12,60. **18**. Тільки $\mathbb{C}_n$. *Вказ.* Порядок елемента підгрупи має ділити число n, тому він є коренем степеня n з 1. **19**. *Вказ.* У протилежному випадку всі елементи мають порядок q. Оскільки дві різні підгрупи порядку q перетинаються по одиничній підгрупі, то число $pq - 1 = p(q-1) + (p-1)$ має ділитися на $q - 1$. **20**. *Вказ.* Зауважте, що для довільних підгрупи $\{0\} \subsetneqq H \subsetneqq \mathbb{Q}$ і елемента $a \in \mathbb{Q}$ існує таке натуральне число n, що $an \in H$. Далі виберіть $b \notin H$ так, щоб найменше $p \in \mathbb{N}$, для якого $pb \in H$, було простим. Тоді всі класи суміжності вигляду $b(k/p^r) + H$, де $p \nmid k$ і $0 < k < p^r$, будуть різними. **21**. *Вказ.* Нехай $G = \bigcup\limits_{b \in K} bB$ — розклад групи G на класи суміжності за підгрупою B. Тоді $A = A \cap G = \bigcup\limits_{b \in K} (A \cap bB)$. Якщо $A \cap bB \neq \varnothing$, то для $a \in A \cap bB$ маємо: $aA = A, aB = bB$ і $A \cap bB = aA \cap aB = a(A \cap B)$, тобто $A \cap bB$ — клас суміжності групи A за підгрупою $A \cap B$. **22**. *Вказ.* Зведіть задачу до перетину тільки двох груп. Далі використайте зад. 7.21 і той факт, що коли $G > A > B$ і обидва індекси $|G : A|$, $|A : B|$ скінченні, то $|G : B| = |G : A| \cdot |A : B|$. **23**. *Вказ.* a) Згідно із зад. 7.16 NH є підгрупою групи H, а із зад. 3.13 випливає, що її порядок $|NH|$ є взаємно простим із числом $|G : N|$. b) Випливає з п. a). **24**. *Вказ.* Множина $H = \{ab^{-1} : a, b \in M\}$ є підгрупою, так як $(ab^{-1})^{-1} = ba^{-1}$, $ab^{-1} \cdot cd^{-1} = ab^{-1}x \cdot (dc^{-1}x)^{-1}$, де x — довільний з M. Тоді з рівності $x = xa^{-1} \cdot a$ випливає, що $M \subseteq Ha$. Включення $M \supseteq Ha$ очевидне. *За-*

уважс. Аналогічно можна розглянути ліві класи суміжності. **25**. *Вказ.* З вказівки до зад. 7.21 випливає, що коли $|A : A \cap B| = |G : B|$ і $G = \bigcup\limits_{b \in K} bB$, то для кожного $b \in K$ множина $A \cap bB$ є класом суміжності A за $A \cap B$. Однак тоді представника b класу bB можна вибирати з підгрупи A і $G = AB$. Навпаки, якщо $G = AB$, то в розкладі $G = \bigcup\limits_{b \in K} bB$ представники класів суміжності можна вибирати з A, і тому $A \cap bB \neq \varnothing$ для кожного $b \in K$. **26.** Нехай s_1, s_3 — осьові симетрії, що проходять через вершини квадрата, s_2, s_4 — осьові симетрії, що проходять через середини протилежних сторін. a) Для $H =< 180° >$ ліві класи $\{0°, 180°\}$, $\{90°, 270°\}$, $\{s_1, s_3\}$, $\{s_2, s_4\}$, праві класи такі самі. b) Для $H =< s_1 >$ ліві класи $\{0°, s_1\}$, $\{90°, s_4\}$, $\{180°, s_3\}$, $\{270°, s_2\}$, праві класи $\{0°, s_1\}$, $\{90°, s_2\}$, $\{180°, s_3\}$, $\{270°, s_4\}$. c) Для $H =< s_2 >$ ліві класи $\{0°, s_2\}$, $\{90°, s_1\}$, $\{180°, s_4\}$, $\{270°, s_3\}$, праві класи $\{0°, s_2\}$, $\{90°, s_3\}$, $\{180°, s_4\}$, $\{270°, s_1\}$. **27.** *Вказ.* Підгрупа порядку 2 групи D_{12} ізоморфна C_2, порядку 3 — C_3, порядку 4 — C_4, порядку 6 — C_6, порядку 8 — D_4, порядку 12 — C_{12}. **28.** a) Одна, b) три. **29.** a) Ні, b) так, c) так, d) ні. **30.** Власна нормальна лише одна $< 72° > \simeq C_5$. **31.** $< i >$, $< j >$, $< k >$ — як підгрупи індексу 2; підгрупа $\{\pm 1\}$ містить елементи, які комутують з усіма елементами із Q_8.

Заняття 8. **8**. a) Так; b), c), d) ні. Гомоморфізмами будуть $\varphi_k(n) = kn$. Ізоморфізмами будуть $\varphi_1(n)$ і $\varphi_{-1}(n)$. **9**. a) $\mathrm{Ker}\ \varphi = \{0\}$, $\mathrm{Im}\ \varphi = \mathbb{R}^+$; b) $\mathrm{Ker}\ \varphi = \{2\pi n | n \in \mathbb{Z}\}$, $\mathrm{Im}\ \varphi = T$. **10**. 6 гомоморфізмів: $\varphi_1(\overline{k}) = \overline{0}$, $\varphi_2(\overline{k}) = \overline{3k}$, $\varphi_3(\overline{k}) = \overline{6k}$, $\varphi_4(\overline{k}) = \overline{9k}$, $\varphi_5(\overline{k}) = \overline{12k}$, $\varphi_6(\overline{k}) = \overline{15k}$. $\mathrm{Ker}\ \varphi_1 = \mathbb{Z}_6$, $\mathrm{Im}\ \varphi_1 = \{\overline{0}\}$; $\mathrm{Ker}\ \varphi_2 = \mathrm{Ker}\ \varphi_6 = \{\overline{0}\}$, $\mathrm{Im}\ \varphi_2 = \mathrm{Im}\ \varphi_6 = \{\overline{0}, \overline{3}, \overline{6}, \overline{9}, \overline{12}, \overline{15}\}$; $\mathrm{Ker}\ \varphi_3 = \mathrm{Ker}\ \varphi_5 = \{\overline{0}, \overline{3}\}$, $\mathrm{Im}\ \varphi_3 = \mathrm{Im}\ \varphi_5 = \{\overline{0}, \overline{6}, \overline{12}\}$; $\mathrm{Ker}\ \varphi_4 = \{\overline{0}, \overline{2}, \overline{4}\}$, $\mathrm{Im}\ \varphi_4 = \{\overline{0}, \overline{9}, \}$. **11**. *Вказ.* Якщо $C_n = \langle a \rangle$, то $|a^k| = n/d$ (див. зад. 5.6), тому $\varphi_k(C_n) = \langle a^k \rangle \simeq C_{n/d}$. $\mathrm{Ker}\ \varphi_k = \{a^m | n | mk\} = \{a^m | (n/d) | m\} = \langle a^{n/d} \rangle \simeq C_d$. **12**. Бути абелевою. **13**. a), c), d) так; b) ні. **14**. a), c) існує; b) не існує. **15**. a) Класи суміжності $H_1 = 12\mathbb{Z}$, $H_2 = 3 + 12\mathbb{Z}$, $H_2 = 6 + 12\mathbb{Z}$, $H_4 = 9 + 12\mathbb{Z}$. b) Класи суміжності $H_1 = \{0°, 180°\}$, $H_2 = \{90°, 270°\}$, $H_3 = \{s_1, s_3\}$, $H_4 = \{s_2, s_4\}$, де s_1, s_3 та s_2, s_4 — пари взаємно перпендикулярних осьових симетрій квадрата.

a)

	H_1	H_2	H_3	H_4
H_1	H_1	H_2	H_3	H_4
H_2	H_2	H_3	H_4	H_1
H_3	H_3	H_4	H_1	H_2
H_4	H_4	H_1	H_2	H_3

b)

	H_1	H_2	H_3	H_4
H_1	H_1	H_2	H_3	H_4
H_2	H_2	H_1	H_4	H_3
H_3	H_3	H_4	H_1	H_2
H_4	H_4	H_3	H_2	H_1

16. *Вказ.* Розгляньте такі приклади: 1) $G_1 = G_2 = \mathbb{Z}$, $H_1 = 2\mathbb{Z}$, $H_2 = 3\mathbb{Z}$; 2) $G_1 = G_2 = D_4$, $H_1 = \{0°, 90°, 180°, 270°\}$, $H_2 = \{0°, 180°, s_1, s_2\}$, де s_1, s_2 — пара взаємно перпендикулярних осьових симетрій квадрата; 3) $G_1 = \mathbb{Z}_4$, $G_2 = K_4$, $H_1 = \{\overline{0}, \overline{2}\}$, $H_2 = \{\varepsilon, (12)(34)\}$. **17**. Ні. *Вказ.* Розгляньте в K_4 підгрупу H порядку 2. **18**. Ні. *Вказ.* Розгляньте в Q_8 підгрупу $H = \{1, -1\}$. **19**. *Вказ.* Розгляньте такі відображення: a) $\varphi(z) = z^n$; b) $\varphi(z) = z^n$; c) $\varphi(A) = \det A$; d) $\varphi(a) = \cos 2\pi a + i \sin 2\pi a$. **20**. Містити ідемпотент. **21**. a), b), c) ні; d) так. *Вказ.* a) $\mathbb{Q}$ — не циклічна; b), c) усі нетривіальні гомоморфні образи групи $\mathbb{Q}$ — періодичні; d) побудуйте гомоморфізм $\mathbb{Q}^* \to \mathbb{Q}$, при якому n–те просте число переходить у дріб $1/n$. **22**. *Вказ.* Нехай P — множина всіх простих чисел. Користуючись основною теоремою арифметики, покажіть, що кожне ненульове відображення $P \mapsto \{0, 1\}$ можна продовжити до епіморфізму $\mathbb{Q}^*$ на $\mathbb{Z}$. **23**. Тільки C_1. *Вказ.* Нескінченна циклічна група $\mathbb{C}_\infty$ гомоморфним образом бути не може, тому що вона — періодична. Якщо серед гомоморфних образів є C_n, $n > 1$, то є і C_p, де p — якесь просте число. Тоді ядро H гомоморфізму — максимальна підгрупа в $\mathbb{C}_\infty$. Нехай $a \in \mathbb{C}_\infty \setminus H$, b — довільний корінь степеня p з a. Тоді $\mathbb{C}_\infty = \langle H, a\rangle$ і $b = h \cdot a^k$, де $h \in H$. Звідси $a = b^p = h^p \cdot a^{pk} \in H$, усупереч припущенню. **24**. *Вказ.* Покажіть, що образом гомоморфізму $\mathbb{Q} \to \mathbb{C}^*$, $a \mapsto \cos 2\pi a + i \sin 2\pi a$, є група $\mathbb{C}_\infty$. **25**. *Вказ.* Для кожної підгрупи H індексу 2 множина $\{x^2 | x \in G\}$ лежить в ядрі канонічного епіморфізму $G \to G/H$. **26**. *Вказ.* Для довільних точок A і B площини нехай $\nu_{A,B}$ — паралельний перенос на вектор $\overrightarrow{AB}$. Зафіксуйте точку M площини і розгляньте ядро та образ гомоморфізму $G \to G$, $\varphi \mapsto \varphi \circ \nu_{\varphi(M),M}$. **27**. *Вказ.* Нехай H — власна підгрупа скінченного індексу. Тоді у факторгрупі $A = \mathbb{C}^*/H$ можна вибрати елемент aH порядку p^k, де p — деяке просте число. Якщо тепер $z \neq 1$ — комплексний корінь степеня p з a, то $(zH)^p = aH$, тобто zH — елемент з A порядку p^{k+1}. **28**. *Вказ.* Якщо H — підгрупа скінченного індексу з $\mathbb{R}^*$, то $H \cap \mathbb{R}^+$ — підгрупа скінченного індексу з $(\mathbb{R}^+, \cdot)$. Далі аналогічно зад. 8.27. **29**. a) *Вказ.* Порядок елемента gH факторгрупи G/H має бути спільним дільником порядків елемента g і факторгрупи G/H. b) Ні. *Вказ.* Розгляньте в S_3 підгрупу порядку 2. **30.** a), b), c) так. **31.** a) $\operatorname{Ker} \varphi = \{\cos \frac{2\pi k}{n} + i \sin \frac{2\pi k}{n}, k = 0, \ldots, n-1\}$, $\operatorname{Im} \varphi = \mathbb{C}^*$; b), c) $\operatorname{Ker} \varphi = \mathbb{R}^+$, $\operatorname{Im} \varphi = \{z : |z| = 1\}$; d) $\operatorname{Ker} \varphi = \mathbb{R}^+$, $\operatorname{Im} \varphi = \{z : |z| = 1\}$; e) $\operatorname{Ker} \varphi = \{z : |z| = 1\}$, $\operatorname{Im} \varphi = \mathbb{R}^+$. **32.** $\varphi_1(\overline{1}) = \overline{0}$, $\operatorname{Ker} \varphi_1 = \mathbb{Z}_{18}$, $\operatorname{Im} \varphi_1 = \{\overline{0}\}$; $\varphi_2(\overline{1}) = \overline{2}$, $\operatorname{Ker} \varphi_2 = \langle\overline{6}\rangle$, $\operatorname{Im} \varphi_2 = \langle\overline{2}\rangle$; $\varphi_3(\overline{1}) = \overline{4}$, $\operatorname{Ker} \varphi_3 = \langle\overline{3}\rangle$, $\operatorname{Im} \varphi_3 = \langle\overline{4}\rangle$; $\varphi_4(\overline{1}) = \overline{6}$, $\operatorname{Ker} \varphi_4 = \langle\overline{2}\rangle$, $\operatorname{Im} \varphi_4 = \langle\overline{6}\rangle$; $\varphi_5(\overline{1}) = \overline{8}$, $\operatorname{Ker} \varphi_5 = \langle\overline{3}\rangle$, $\operatorname{Im} \varphi_5 = \langle\overline{4}\rangle$; $\varphi_6(\overline{1}) = \overline{10}$, $\operatorname{Ker} \varphi_6 = \langle\overline{6}\rangle$,

$\mathrm{Im}\,\varphi_6 = \langle \overline{2} \rangle$. **33.** a), c) — існує, b) — не існує. **34.** a) Класи суміжності: $\{\pm 1\}$, $\{\pm i\}$, $\{\pm j\}$, $\{\pm k\}$. b) Нехай $\mathbb{C}_{16} = \langle \xi_1 \rangle$, тоді $H = \langle \xi_1^4 \rangle$ і класи суміжності: $\mathbb{C}_4$, $\xi_1 \mathbb{C}_4$, $\xi_1^2 \mathbb{C}_4$, $\xi_1^3 \mathbb{C}_4$. **35.** Елементами факторгрупи є класи $\{z \in \mathbb{C}^* \,:\, |z| = r\}$ для всіх додатних дійсних r. **36.** *Вказ.* Припустимо, що такий епіморфізм φ існує, і нехай $\varphi(\frac{m}{n}) = 1$. Чому тоді дорівнює $\varphi(\frac{m}{2n})$? **37.** *Вказ.* Розгляньте гомоморфізми: a) $\varphi(x) = \cos 2\pi x + i \sin 2\pi x$; b) $\varphi(z) = \frac{z}{|z|}$; c) $\varphi(z) = |z|$.

Заняття 9. **8**. a) $\{1\}$, $\{-1\}$, $\{\pm i\}$, $\{\pm j\}$, $\{\pm k\}$; b) $\{E\}$, $\{\left(\begin{smallmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 1 \end{smallmatrix}\right), \left(\begin{smallmatrix} 1 & 1 \\ 1 & 0 \end{smallmatrix}\right)\}$, $\{\left(\begin{smallmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{smallmatrix}\right), \left(\begin{smallmatrix} 1 & 1 \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}\right), \left(\begin{smallmatrix} 1 & 0 \\ 1 & 1 \end{smallmatrix}\right)\}$; c) клас спряженості визначається цикловим типом підстановки; d) $\{\varepsilon\}$, $\{(12)(34), (13)(24), (14)(23)\}$, $\{(123), (142), (134), (243)\}$, $\{(132), (124), (143), (234)\}$. **9**. 11. **10**. a) 120; b) 40. **11**. $\{e\}$, C_2, C_3, S_3. **12**. *Вказ.* При спряженні довільним елементом групи підгрупи з множини $\{g^{-1}Hg | g \in G\}$ переставляються. **13**. *Вказ.* $Hg = g \cdot g^{-1}Hg$. **14**. *Вказ.* Автоморфізм групи S_3 однозначно визначається своєю дією на транспозиції. **15**. Поворот на 90° і фіксована осьова симетрія s утворюють систему твірних групи D_4. Тому вказуємо лише дію внутрішніх автоморфізмів на твірні елементи: φ_1 — тотожний; $\varphi_2 : 90^\circ \mapsto 90^\circ$, $s \mapsto s'$; $\varphi_3 : 90^\circ \mapsto 270^\circ$, $s \mapsto s$; $\varphi_4 : 90^\circ \mapsto 270^\circ$, $s \mapsto s'$, де s' — симетрія відносно осі, перпендикулярної до осі симетрії s. **16**. a) 6, b) 1. *Вказ.* a) Використайте зад. 9.14; b) $\mathrm{Aut}\,\mathbb{Z}_9 \simeq C_6$, $\mathrm{Aut}\,C_6 \simeq C_2$. **17**. *Вказ.* a) Автоморфізм групи $\mathbb{Z}_n$ повністю визначається образом елемента $\overline{1}$. b) При автоморфізмі групи D_4 поворот на 90° може переходити лише в поворот на 90° або 270°, а осьова симетрія — лише в осьову симетрію. Тому $\mathrm{Aut}\,D_4 \leq 8$. Відображення, при якому повороти лишаються на місці, а дана осьова симетрія s переходить у симетрію відносно осі, повернутої на 45°, продовжується до автоморфізму $\varphi \in \mathrm{Aut}\,D_4$. Щоб побудувати ізоморфізм $\mathrm{Aut}\,D_4 \to D_4$, зіставте автоморфізму φ поворот на 90°, а спряженню за допомогою даної осьової симетрії s — цю осьову симетрію. **18**. *Вказ.* Скористайтесь зад. 9.5 і тим, що нормальна підгрупа є об'єднанням класів спряжених елементів. **19**. *Вказ.* K_4 є об'єднанням двох класів спряжених елементів. Факторгрупа S_4/K_4 має порядок 6 і некомутативна. **20**. *Вказ.* Скористайтеся рівністю $g^{-1}abg = g^{-1}ag \cdot g^{-1}bg$. **21**. a) Повороти на кут α навколо довільної точки площини; b) повороти на кут α навколо довільної осі. **22**. *Вказ.* Відображення $x \mapsto \varphi(x)x^{-1}$ — ін'єктивне, так як з рівності $\varphi(x)x^{-1} = \varphi(y)y^{-1}$ матимемо: $(\varphi(y))^{-1}\varphi(x) = y^{-1}x$, $\varphi(y^{-1}x) = y^{-1}x$, $y^{-1}x = e$, $y = x$. Отже, відображення $x \mapsto \varphi(x)x^{-1}$ є підстановкою на G. Тому для кожного $a \in G$ знайдеться такий елемент b, що $a = \varphi(b)b^{-1}$.

Однак тоді $\varphi(a) = b\varphi(b^{-1}) = b\varphi(b)^{-1} = b \cdot (ab)^{-1} = a^{-1}$ і із зад. 8.12 випливає, що група G — абелева. Якби група G мала парний порядок, то вона б містила елемент c порядку 2 (див. зад. 5.14), який залишався б нерухомим під дією φ, тому що $c^{-1} = c$. **23**. *Вказ.* Некомутативна група G має нетривіальні внутрішні автоморфізми. Якщо G — комутативна, то або відображення $x \mapsto x^{-1}$ є нетривіальним автоморфізмом, або всі елементи групи G мають порядок 2. В останньому випадку G ізоморфна адитивній групі векторного простору над полем $\mathbb{Z}_2$ і кожне невироджене лінійне перетворення цього простору є автоморфізмом. **24**. *Вказ.* Зауважте, що $\operatorname{Inn} Q_8 \simeq Q_8/Z(Q_8)$ і $|\operatorname{Aut} Q_8| = 24$. Потім доведіть, що факторгрупа $\operatorname{Aut} Q_8/\operatorname{Inn} Q_8$ — некомутативна. **25**. *Вказ.* $Z(H)$ буде нормальною підгрупою G (див. зад. 9.18), і різні класи суміжності групи G за підгрупою $Z(H)$ індукуватимуть різні автоморфізми H. **26**. *Вказ.* Спряження є автоморфізмом, а тому переводить підгрупу в підгрупу такого самого порядку. **27**. a) $H = \{\left(\begin{smallmatrix} 1 & n \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}\right) | n \in \mathbb{Z}\}$; b) H — підгрупа, що лишає нерухомими всі парні числа. *Вказ.* a) Розгляньте спряження за допомогою $\left(\begin{smallmatrix} 1/2 & 0 \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}\right)$. **28**. *Вказ.* Якщо $|G : H| = n$, то в G існує не більше ніж n підгруп, спряжених з H. Їх перетин $N = \bigcap_{g \in G} g^{-1}Hg$ є нормальною підгрупою і, згідно із зад. 7.22, має скінченний індекс. **29**. C_1, C_2, C_3, K_4. **30.** a) $\{0°\}$, $\{90°, 270°\}$, $\{180°\}$, $\{s_1, s_3\}$, $\{s_2, s_4\}$; b) $\{e\}$, $\{(12)(34), (13)(24), (14)(23)\}$, $\{(123), (134), (142), (243)\}$, $\{(132), (143), (124), (234)\}$. **31.** 15. **32**. *Вказ.* Довільна перестановка простих чисел продовжується до автоморфізму всієї групи. **33.** *Вказ.* Скористайтеся тим, що $\operatorname{Aut} \mathbb{Z}_8 \simeq \mathbb{Z}_8^* \simeq K_4 \simeq \mathbb{Z}_{12}^* \simeq \operatorname{Aut} \mathbb{Z}_{12}$. **34.** 6. **35**. $\left\{\left(\begin{smallmatrix} a & 2b \\ 3b & a+3b \end{smallmatrix}\right) \in GL_2(\mathbb{R}) \,|\, a, b \in \mathbb{R}\right\}$. **36.** $N(< (12)(34) >) = \{e, (12), (34), (1423), (1324), (13)(24), (12)(34), (14)(23)\}$.

Заняття 10. **9.** a) $\{\varepsilon\}$; b) $\{0°, 180°\}$; c) $\{0°\}$; d) $\{e\}$; e) $\left\{\left(\begin{smallmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}\right), \left(\begin{smallmatrix} 1 & 0 & 1 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}\right)\right\}$. *Вказ.* e) $T_3(\mathbb{Z}_2) \cong D_4$. **10.** a) Так; b), c) ні. *Вказ.* b) Розгляньте канонічний епіморфізм $Q_8 \to Q_8/Z(Q_8)$; c) розгляньте мономорфізм $C_3 \to S_3$. **12.** 1) у кожній із груп, 2) в b) і c). **13.** a) $\{0°, 180°\}$; b) K_4; c) $\left\{\left(\begin{smallmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}\right), \left(\begin{smallmatrix} 1 & 1 \\ 1 & 0 \end{smallmatrix}\right), \left(\begin{smallmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 1 \end{smallmatrix}\right)\right\}$; d) $\{\varepsilon\}$; e) $\left\{\left(\begin{smallmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}\right), \left(\begin{smallmatrix} 1 & 0 & 1 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{smallmatrix}\right)\right\}$. *Вказ.*: b) скористайтеся співвідношеннями $[(ijk), (ijl)] = (ij)(kl)$, $[(ijk), (ilj)] = (il)(jk)$, де i, j, k, l – попарно різні; c) $GL_2(\mathbb{Z}_2) \cong S_3$; e) $T_3(\mathbb{Z}_2) \cong D_4$. **14.** *Вказ.* Центр скінченної p–групи G нетривіальний, і згідно з лемою Коші в $Z(G)$ існує підгрупа P порядку p. Тоді P нормальна в G. Далі перейдіть до факторгрупи G/P і застосуйте індукцію за n. **15.** *Вказ.* Якщо $G/Z(G)$ комутативна, то вона нециклічна, інакше перейдіть до факторгрупи $G/Z(G)$ і застосуйте індукцію. **16.** Так, наприклад, у групі Q_8. **17.** *Вказ.* Випливає із зад. 10.6. **18.** *Вказ.* Якщо G — некомутативна, то $\operatorname{Inn} G$ — неодинична підгрупа $\operatorname{Aut} G$. Однак $\operatorname{Inn} G \simeq G/Z(G)$. **19.** a) S_2 при $n=2$ і $\{\varepsilon\}$ при $n \neq 2$; b) A_3 при $n=3$ і $\{\varepsilon\}$ при $n \neq 3$; c) $\{0^\circ\}$ при n – непарних і $\{0^\circ, 180^\circ\}$ при n – парних. *Вказ.* a), b) довільна нетотожна підстановка $(ij\ldots)(k\ldots)\ldots$, яка розкладена в добуток незалежних циклів, не комутує з транспозицією (jk) і циклом $(ijk\ldots)$; c) скористайтеся тим, що елемент належить центру тоді й тільки тоді, коли він спряжений лише із собою. **20.** Підгрупа всіх поворотів, якщо n непарне, і поворотів на кути $\frac{2\pi m}{k}$, якщо $n=2k$. **21.** *Вказ.* Аналогічно зад. 10.7 покажіть, що H містить відмінні від $\{e\}$ одноелементні класи спряженості. **22.** *Вказ.* Некомутативна група G порядку 8 не може містити елементів порядку 8, і всі її неодиничні елементи не можуть мати порядок 2. Тому вона має містити елементи порядку 4. Крім того, факторгрупа за центром не може бути циклічною. Тому $Z(G) = \langle a \rangle$, де a — елемент порядку 2, і $G/Z(G) \simeq K_4$. Візьміть тепер елементи b порядку 4 і $c \notin \langle b \rangle$ і розгляньте підгрупу, породжену цими елементами. **23.** Групи порядку p або p^2. *Вказ.* Група має бути p–групою. **24.** *Вказ.* Для абелевих груп це випливає із зад. 10.6. Нехай G неабелева. Зауважимо, що для довільного $a \in G \setminus Z(G)$ нормалізатор $N(a)$ строго менший за G і строго більший за $Z(G)$. Якщо існує такий $a \in G \setminus Z(G)$, що $|N(a)| = p^3$, то цей нормалізатор є комутативною групою. Справді, у цьому випадку $Z(N(a))$ містить a і всі елементи із $Z(G)$, тому $|Z(N(a))| > p$. Далі скористайтесь тим, що факторгрупа некомутативної групи за центром не може бути циклічною. Тоді $|G/Z(G)| \geq p^2$, а тому $|Z(G)| \leq p^2$. Якщо $|Z(G)| = p^2$, то для довільного $a \in G \setminus Z(G)$ буде $|N(a)| = p^3$. Отже, лишився лише випадок, коли $|Z(G)| = p$ і для довільного $a \in G \setminus Z(G)$ виконуватиметься $|N(a)| = p^2$. Однак тоді з розбиття G на класи спряжених елементів випливало б $p^4 = |Z(G)| + \sum_i |G : N(a_i)| = p + kp^2$, що неможливо. **25.** a) $Z(Q_8) = [Q_8, Q_8] = \{\pm 1\}$; b) $Z(T_2(\mathbb{Z}_3)) = \{\left(\begin{smallmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}\right), \left(\begin{smallmatrix} 2 & 0 \\ 0 & 2 \end{smallmatrix}\right)\}$, $[T_2(\mathbb{Z}_3), T_2(\mathbb{Z}_3)] = \langle \left(\begin{smallmatrix} 1 & 1 \\ 0 & 1 \end{smallmatrix}\right) \rangle$. **26.** *Вказ.* Покажіть, що $[a,b]\big[[a,b],a\big][a,b] = [a^2, b]$. **27.** Обидві рівності є тотожностями в b) і c). *Вказ.* Для рівності 1) це випливає з того, що квадрат довільного елемента кожної з груп належить центру групи. Для 2) це випливає з $[D_4, D_4] = \{0^\circ, 180^\circ\}$, а $[Q_8, Q_8] = \{\pm 1\}$. **29.** *Вказ.* Скористайтеся тим, що факторгрупа G/H є абелевою тоді й тільки тоді, коли H містить комутант $[G,G]$. **30.** *Вказ.* Доведіть, що кожний елемент групи $UT_3(\mathbb{Z}_p)$ спряжений з елементом вигляду $\begin{pmatrix} 1 & a & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}$, $\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & b \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}$ або $\begin{pmatrix} 1 & 0 & c \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}$. **31.** *Вказ.* Розгляньте циклічну факторгрупу $H = G/G_{n-1}$ із зад. 10.14 і скористайтеся вказівкою до зад. 10.29.

Заняття 11. **9**. Необхідно й достатньо, щоб усі множники були: a) абелевими групами; b) p–групами; c) періодичними групами. **10**. a) $G = D_4$, A — підгрупа всіх поворотів з D_4, B — підгрупа порядку 2, породжена осьовою симетрією; b) $G = \mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_2$, $A = \{(0,0,0),(1,0,0)\}$, $B = \{(0,0,0),(0,1,0)\}$; c) $G = Q_8$, $A = \langle i\rangle$, $B = \langle j\rangle$. **11**. a), b), c) Ні. *Вказ.* a), b) Якщо група порядку ≤ 10 розкладається в прямий добуток, то вона комутативна; c) серед неодиничних нормальних підгруп в S_4 є найменша K_4 (див. зад. 7.15). **12**. *Вказ.* a) Якщо $A, B \leq \mathbb{Z}$ — ненульові підгрупи і $0 \neq m \in A$, $0 \neq n \in B$, то $0 \neq mn \in A \cap B$. b) Якщо $A \leq \mathbb{Q}$ — ненульова підгрупа, то $A \cap \mathbb{Z} \neq 0$. Далі використайте вказ. до п. a). **13**. *Вказ.* Власні неодиничні підгрупи мають порядок p або q, а тому є абелевими. **14**. *Вказ.* G — абелева, тому коли G не є циклічною, то вона містить принаймні 2 нормальні підгрупи порядку p. **15**. a) 1; $G = \langle a^4\rangle \times \langle a^3\rangle$; b) 4; $G = \langle a^4\rangle \times \langle a^{15}\rangle = \langle a^3\rangle \times \langle a^{20}\rangle = \langle a^5\rangle \times \langle a^{12}\rangle = \langle a^3\rangle \times \langle a^4\rangle \times \langle a^5\rangle$. **16**. Кожен клас спряженості групи $G \times H$ є добутком класу спряженості з G на клас спряженості з H. $G \times H$ має mn класів спряженості. **18**. *Вказ.* $g_1h_1g_2h_2 = g_1g_2 \cdot h_1h_2 \Leftrightarrow h_1g_2 = g_2h_1$. **19**. *Вказ.* a) Будь–яка перестановка ненульових елементів є автоморфізмом; b) $\mathbb{Z}_6 \simeq \mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_3$, тому $\mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_6 \simeq \mathbb{Z}_2 \oplus (\mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_3) \simeq (\mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_2) \oplus \mathbb{Z}_3$. Далі використайте п. a). **20**. Ні. *Вказ.* Розгляньте $A = \mathbb{Z}_2[x]$, $B = E$, $C = \mathbb{Z}_2$. **21**. a), c) Так; b), d) ні. *Вказ.* Якщо $p < q$ — прості числа, то некомутативна група порядку pq існує тоді й лише тоді, коли $p|(q-1)$. **22**. 54. **23**. *Вказ.* Є континуум багато розбиттів множини простих чисел на 2 підмножини. **24**. *Вказ.* Якщо $\varphi : G \to S_n$ — зображення Келі, то відображення $\psi : g \mapsto (\varphi(g), \varphi(g))$ є зануренням G у пряму суму груп підстановок $S_n \oplus S_n$. Далі ототожніть $S_n \oplus S_n$ із підгрупою групи S_{2n}. **25**. *Вказ.* Мономорфізмом буде відображення $z \mapsto (z\mathbb{C}_{p^\infty}, z\mathbb{C}_{q^\infty})$. **26**. *Вказ.* Доведіть, що множина $N_k = \{E + A \in GL_n(\mathbb{Z})$: усі коефіцієнти матриці A діляться на $k\}$ є нормальною підгрупою $GL_n(\mathbb{Z})$, і що $GL_n(\mathbb{Z})/N_k \simeq GL_n(\mathbb{Z}_k)$. Далі доведіть, що відображення $A \mapsto (A \cdot N_k)_{k\in\mathbb{N}}$ є мономорфізмом. **28**. Ні. *Вказ.* Серед неодиничних нормальних підгруп із C_8 є найменша, а Q_8 і D_4 — некомутативні. **29**. a) 4; b) 14. **31**. 19.

Заняття 12. **7**. a) $\langle(1234)\rangle$ і $\langle(1234)(56)\rangle$; b) $\langle(123456)\rangle$ і $\langle(123)(45)\rangle$. **8**. a), b) Існує. *Вказ.* Доведіть існування підгруп індексів 3, 4 і 6 і розгляньте дію на правих класах суміжності за цими підгрупами. **9**. *Вказ.* Якщо $y = x^b$ і $x^a = x$, то $y^a = (x^b)^a = (x^a)^b = x^b = y$. **10**. Для $k = 2$ є 2 орбіти: $\{(a,a)|a \in N\}$ потужністю n і $\{(a,b)|a \neq b\}$ потужністю $n(n-1)$; для $k = 3$ є 5 орбіт: $\{(a,a,a)|a \in N\}$ потужністю n, 3 орбіти типу $\{(a,a,b)|a \neq b\}$ потужністю $n(n-1)$ і $\{(a,b,c)|a,b,c$ — попарно різні$\}$ потужністю $n(n-1)(n-2)$; для $k = 4$ є 15 орбіт: $\{(a,a,a,a)|a \in N\}$ потужністю n, 4 орбіти типу $\{(a,a,a,b)|a \neq b\}$ потужністю $n(n-1)$, 3 орбіти типу $\{(a,a,b,b)|a \neq b\}$ потужністю $n(n-1)$, 6 орбіт типу $\{(a,a,b,c)|a,b,c$— попарно різні$\}$ потужністю $n(n-1)(n-2)$ і $\{(a,b,c,d)|a,b,c,d$ — попарно різні$\}$ потужністю $n(n-1)(n-2)(n-3)$. **11**. a) 2 орбіти: нульовий вектор і множина всіх ненульових векторів; b) орбіти — множини всіх векторів фіксованої довжини; c) 2^n орбіт: кожна орбіта визначається деякою підмножиною $M \subseteq \{1,2,\ldots,n\}$ і має вигляд $O_M = \{(x_1,x_2,\ldots,x_n) \in E_n | x_i = 0 \Leftrightarrow i \in M\}$. **12**. Якщо $H_1 = K_4$, $H_2 = K_4(123)$, $H_3 = K_4(132)$, то елементам із H_1 відповідає підстановка $\left(\begin{smallmatrix} H_1 & H_2 & H_3 \\ H_1 & H_2 & H_3 \end{smallmatrix}\right)$, елементам із H_2 — підстановка $\left(\begin{smallmatrix} H_1 & H_2 & H_3 \\ H_2 & H_3 & H_1 \end{smallmatrix}\right)$, а елементам із H_3 — підстановка $\left(\begin{smallmatrix} H_1 & H_2 & H_3 \\ H_3 & H_1 & H_2 \end{smallmatrix}\right)$. **13**. *Вказ.* Група A_5 — проста, а зображення A_5 підстановками на класах суміжності за такими підгрупами мали б нетривіальні ядра дій. **14**. a) $\frac{1}{12}(k^6 + 3k^4 + 8k^2)$; b) $\frac{1}{24}(k^{12} + 6k^7 + 3k^6 + 8k^4 + 6k^3)$; c) $\left(\frac{1}{n}\sum_{d|n}\varphi(n/d)k^d\right)^2$. **15**. 16. **16**. $G_1 = \langle(123),(12)\rangle$ — стабілізатор множини $\{4,5,6\}$, $G_2 = \langle(123)(456),(12)(45)\rangle$ — діагональне занурення групи S_3 у групу S_6, $G_3 = \langle(123)(456),(14)(26)(35)\rangle$ — зображення Келі групи S_3. **17**. a) 1 орбіта $\{(u,v)|u,v$ — лінійно незалежні$\}$ потужністю $(p^n - 1)(p^n - p)$, $p+1$ орбіта $\{(u,\alpha u)|u \neq 0, \alpha \in \mathbb{Z}_p$ — фіксований$\}$ і $\{(0,v)|v \neq 0\}$ потужністю $p^n - 1$ та 1 орбіта $\{(0,0)\}$ потужністю 1. b) 1 орбіта $\{(u,v,w)|u,v,w$ — лінійно незалежні$\}$ потужністю $(p^n-1)(p^n-p)(p^n-p^2)$, $(p-1)^2$ орбіт вигляду $\{(u,v,\alpha u+\beta v)|u,v$ — лінійно незалежні, $\alpha,\beta \neq 0, \alpha,\beta \in \mathbb{Z}_p$ — фіксовані$\}$ потужністю $(p^n-1)(p^n-p)$, $3(p-1)$ орбіт вигляду $\{(u,v,\alpha u)|u,v$ — лінійно незалежні, $0 \neq \alpha \in \mathbb{Z}_p$ — фіксоване$\}$ потужністю $(p^n-1)(p^n-p)$, 3 орбіти вигляду $\{(u,v,0)|u,v$ — лінійно незалежні$\}$ потужністю $(p^n-1)(p^n-p)$, $(p-1)^2$ орбіт вигляду $\{(u,\alpha u,\beta u)|u \neq 0, \alpha,\beta \neq 0, \alpha,\beta \in \mathbb{Z}_p$ — фіксовані$\}$ потужністю $p^n - 1$, $3(p-1)$ орбіти вигляду $\{(u,\alpha u,0)|u \neq 0, 0 \neq \alpha \in \mathbb{Z}_p$ — фіксоване$\}$ потужністю $p^n - 1$, 3 орбіти вигляду $\{(u,0,0)|u \neq 0,\}$ потужністю p^n-1 і 1 орбіта $\{(0,0,0)\}$ потужністю 1. **18**. Орбіти знаходяться у взаємно однозначній відповідності з дільниками числа n, причому орбіта, що відповідає дільнику d, складається з усіх таких класів лишків x, що НСД$(n,x) = d$, і містить $\varphi(n/d)$ елементів. **19**. *Вказ.* Розгляньте ядро N дії групи G зсувами на правих класах суміжності групи G за підгрупою H. **20**. *Вказ.* Використайте зад. 12.19. **21**. *Вказ.* a) Випливає з п. b), тому що при $n > 3$ група A_n двічі транзитивна; b) якщо група підстановок (G, M) двічі транзитивна, то G діє транзитивно на множині $M^{[2]} = \{(m,n)|m,n \in M, m \neq n\}$. Кількість $\nu(g)$ нерухомих точок при дії елемента g на множині $M^{[2]}$ дорівнює $\nu(g) = \chi(g)(\chi(g)-1)$. Із транзитивності дії G на M і $M^{[2]}$ за лемою Коші — Фробеніуса — Бернсайда $\sum_{g\in G}\nu(g) = \sum_{g\in G}\chi(g)(\chi(g)-1) = |G|$ та $\sum_{g\in G}\chi(g) = |G|$. **22**. *Вказ.* Занумеруйте грані куба елементами множини $\{\pm i, \pm j, \pm k\}$ таким чином, щоб протилежні грані нумерувалися елементами, що розрізняються знаком. **23**. *Вказ.* Використайте зад. 12.22. **24**. *Вказ.* Доведіть, що двовимірний простір $\mathbb{Z}_3^2$ містить 4 одновимірні підпростори і що ядром природної дії групи $GL_2(\mathbb{Z}_3)$ на множині цих підпросторів є центр групи $GL_2(\mathbb{Z}_3)$. **25**. Дія є транзитивною для всіх P і точною для $|P| > 2$. **26**. Повороти на $0°$, $120°$, $240°$ навколо цієї діагоналі і 3 повороти на $180°$ навколо прямих, що проходять через середини тих протилежних ребер, які не мають спільних кінців з даною діагоналлю. **29**. a) $(k^4 + 11k^2)/12$; b) $(k^6 + 3k^4 + 12k^3 + 8k^2)/24$; c) $(k/n)\sum_{d|n}\varphi(n/d)k^d$. **30**. 29.

Заняття 13. **8**. *Вказ.* Розгляньте множину p–елементів групи S_p. **9**. *Вказ.* a) Доведіть, що порядок $UT_n(\mathbb{Z}_p)$ дорівнює $p^{\frac{n(n-1)}{2}}$ і порядку силовської p–підгрупи; b) скористайтесь п. a) і тим, що $UT_n(\mathbb{Z}_p) \leq T_n(\mathbb{Z}_p) \leq GL_n(\mathbb{Z}_p)$; c) аналогічно п. a). **10**. Одна силовська 2–підгрупа K_4 і чотири силовські 3–підгрупи $P_1 = \langle(1\,2\;3)\rangle$, $P_2 = \langle(1\,2\;4)\rangle$, $P_3 = \langle(1\,3\,4)\rangle$, $P_4 = \langle(2\;3\;4)\rangle$. P_1 спряжена з P_2, P_3, P_4 за допомогою $(1\,2)(3\,4)$, $(1\,3)(2\,4)$, $(1\,4)(2\,3)$ відповідно, P_2 спряжена з P_3, P_4 за допомогою $(1\,4)(2\,3)$, $(1\,3)(2\,4)$ відповідно, P_3 спряжена з P_4 за допомогою $(1\,2)(3\,4)$. **11**. a) p силовських 2–підгруп порядку 2, кожна з яких породжується осьовою симетрією, і 1 силовська p–підгрупа порядку p, яка складається з усіх поворотів; b) p силовських 2–підгруп порядку 4, кожна з яких породжується двома осьовими симетріями із взаємно перпендикулярними осями, і 1 силовська p–підгрупа порядку p, яка складається з поворотів. **12**. *Вказ.* Силовська 2–підгрупа групи A_5 має порядок 4. **13**. $\{\varepsilon$, (1234), $(13)(24)$, (1432), $(12)(34)$, (13), $(14)(23)$, $(24)\}$. **14**. 48. *Вказ.* Число вигляду $7k+1$ ділить 168 лише для $k=0$ і $k=1$. Однак при $k=0$ силовська 7–підгрупа була б нормальною. Тому група містить 8 силовських 7–підгруп порядку 7. **15**. *Вказ.* Усі силовські p–підгрупи спряжені, а нормальна підгрупа при спряженні переходить у себе. **16**. *Вказ.* При спряженні силовські p–підгрупи переставляються, а тому їх перетин переходить у себе. **17**. *Вказ.* Доведіть, що всі силовські підгрупи є комутативними, нормальними й поелементно переставними. **18**. *Вказ.* Розгляньте зображення групи правими зсувами на правих класах суміжності за тією із силовських підгруп, яка має менший індекс. **19**. *Вказ.* a) G містить лише 1 силовську 7–підгрупу. b) Якщо силовська 7–підгрупа не є нормальною, то G містить 8 силовських 7–підгруп і 48 елементів порядку 7. Елементів, що лишаються, вистачає лише на одну 2–підгрупу порядку 8, тому 2–підгрупа є нормальною. **20**. *Вказ.* G містить тільки 1 силовську 17–підгрупу P, тому P є нормальною. При канонічному епіморфізмі $G \to G/P$ елемент порядку 5 має переходити в елемент порядку 5. Оскільки G/P має порядок 15 і містить лише одну 5–підгрупу, то G/P має 4 елементи порядку 5, а тому G може містити не більше $4 \cdot 17 = 68$ елементів порядку 5. Якби силовська 5–підгрупа не була нормальною, то G містила б 51 силовську 5–підгрупу і $4 \cdot 51 = 204$ елементи порядку 5. Аналогічно доводиться нормальність силовської 3–підгрупи. Далі доведіть, що силовські підгрупи є поелементно переставними й комутативними. **21**. $\frac{(2p)!}{2p^2(p-1)^2}$. **22**. *Вказ.* Якщо $p > q$, то силовська p–підгрупа P буде нормальною як ядро зображення групи G правими зсувами на правих класах суміжності за підгрупою P. Якщо ж $p < q$ і q–підгрупа не є нормальною, то існує таке $k > 0$, що $kq + 1$ є дільником числа p^2q. Однак тоді $kq + 1 = p^2$ і G містить $(q - 1)p^2$ елементів порядку q. Елементів, що лишились, вистачає рівно на одну p–підгрупу. **23**. *Вказ.* Якщо силовська 3–підгрупа P не є нормальною в G, то розгляньте дію G правими зсувами на правих класах суміжності за підгрупою P і факторгрупу групи G за ядром цієї дії. **25**. *Вказ.* Треба показати, що кожна група G непростого порядку $k < 60$ містить неодиничну власну нормальну підгрупу. Розгляньте спочатку групи порядків p^n, pq і p^2q. Існування неодиничних власних нормальних підгруп у групах порядків 24, 36, 48 і 54 доводиться, якщо розглянути зображення G правими зсувами на правих класах суміжності за тією силовською підгрупою, яка має менший індекс. Оскільки $5k + 1$ не ділить 40 для $k > 0$, то силовська 5–підгрупа буде нормальною в групі порядку 40. Аналогічно силовська 7–підгрупа буде нормальною в групі порядку 42. Якщо в групі порядку 30 силовські 3–підгрупи і 5–підгрупи не є нормальними, то G має містити 10 силовських 3–підгруп і 6 силовських 5–підгруп, для чого не вистачає елементів. Групи порядку 56 розглянуто в зад. 13.19. **26**. *Вказ.* Якщо $p > 2$, то G містить одну циклічну p–підгрупу порядку p і 1 або p підгруп порядку 2. В обох випадках G містить елемент a порядку 2 і елемент b порядку p. У першому випадку елемент ab має порядок $2p$, тому $G \simeq C_{2p}$. У другому випадку $ab \neq ba$. Однак підгрупа $\langle b \rangle$ — нормальна, тому $a^{-1}ba = aba = b^k$, де $k \neq 1$. Звідси одержуємо: $b = a^2ba^2 = ab^kab^{k^2}$, $k^2 \equiv 1 \pmod p$ і $k = -1$. Якщо тепер зіставити елементу a деяку осьову симетрію, а b — поворот на $360°/p$, то це відображення продовжується до ізоморфізму G на D_p. **27**. *Вказ.* b) Якщо група порядку 12 не містить нормальної підгрупи порядку 3, то вона містить нормальну підгрупу порядку 4, причому в останньому випадку в групі має бути 8 елементів порядку 3. c) Група порядку 18 містить нормальну підгрупу порядку 9. d) У групі порядку 20 силовські підгрупи є комутативними. Якби і 2–, і 5–підгрупа були нормальними, то група була б комутативною. Далі розгляньте дільники числа 20 вигляду $2k+1$ і $5k+1$. **28**. *Вказ.* Для доведення достатності покажіть, що елемент g порядку $p_1^{k_1} \cdots p_n^{k_n}$ розкладається в добуток $g_1 \cdots g_n$ елементів порядків $p_1^{k_1}, \ldots, p_n^{k_n}$ відповідно, і скористайтеся тим, що силовська p–підгрупа єдина тоді й лише тоді, коли вона нормальна. **30**. a) 1 силовська 2–підгрупа і 4 силовських 3–підгрупи; b) 5 силовських 2–підгруп, 10 силовських 3–підгруп, 6 силовських 5–підгруп. **31**. Усі три силовські 2–підгрупи. **32**. *Вказ.* Якщо p — просте, то група порядку p^2 є абелевою. **33**. *Вказ.* Доведіть, що всі силовські підгрупи є нормальними й комутативними. **34**. S_4. **36**. *Вказ.* Якщо $p\big||G|$, то в G є елемент порядку p, а тому $p|n$.

Заняття 14. **7**. a) S_3; b) Q_8 або D_4; c) A_4. **8**. *Вказ.* Якщо в A існує елемент $a \neq e$ скінченного порядку, то для довільного елемента b нескінченного порядку $|ab| = |b^{-1}| = \infty$ і $|ab \cdot b^{-1}| = |a| < \infty$. **9**. *Вказ.* Нехай $\langle a \rangle = C_{p_1^{k_1}} \times \cdots \times C_{p_m^{k_m}}$ — розклад групи $\langle a \rangle$ в прямий добуток примарних циклічних підгруп. Кожний множник $C_{p_i^{k_i}}$ породжується деяким степенем елемента a, тому $a = a^{n_1} \cdots a^{n_m}$, де $a^{n_i} \in C_{p_i^{k_i}}$. Далі порівняйте $|a|$ з числом $|a^{n_1} \cdots a^{n_m}| = |a^{n_1}| \cdots |a^{n_m}|$. **10**. a) $C_3 \times C_4 \times C_5$; b) $C_5 \times C_9 \times C_{16}$; c) $C_2 \times C_4 \times C_3 \times C_3 \times C_5 \times C_5$. **11**. a) C_8, $C_4 \times C_2$, $C_2 \times C_2 \times C_2$; b) $C_8 \times C_9$, $C_8 \times C_3 \times C_3$, $C_4 \times C_2 \times C_9$, $C_4 \times C_2 \times C_3 \times C_3$, $C_2 \times C_2 \times C_2 \times C_9$, $C_2 \times C_2 \times C_2 \times C_3 \times C_3$. **12**. a) 2; b) 3; c) 7; d) 1; e) 15. **13**. a) 4; b) 2; c) 5; d) 1; e) 1. **14**. a) $\langle \bar{2} \rangle \times \langle \overline{11} \rangle \simeq C_4 \times C_2$; b) $\langle \bar{3} \rangle \times \langle \bar{7} \rangle \simeq C_4 \times C_2$; c) $\langle \bar{5} \rangle \times \langle \bar{7} \rangle \times \langle \overline{13} \rangle \simeq C_2 \times C_2 \times C_2$. **15**. {a,b,c,g}, {f,i}, {d}, {e}, {h}. **16**. a) 1 елемент порядку 1, p^2-1 елементів порядку p і p^3-p^2 елементів порядку p^2; b) 1 елемент порядку 1, p^2-1 елементів порядку p, p^4-p^2 елементів порядку p^2 і p^5-p^4 елементів порядку p^3. **17**. a) 16; b) 8. **18**. $\langle \overline{17} \rangle \times \langle \overline{55} \rangle \times \langle \overline{53} \rangle \times \langle \overline{49} \rangle \simeq C_2 \times C_2 \times C_4 \times C_3$. **19**. *Вказ.* Розгляньте групу: a) $G = \langle a, b \mid a^5 = b^4 = e, b^{-1}ab = a^{-1} \rangle$; b) $G = \langle a, b \mid a^3 = b^8 = e, b^{-1}ab = a^{-1} \rangle$; c) $G = \langle a, b \mid a^7 = b^4 = e, b^{-1}ab = a^{-1} \rangle$. **21**. a) Кількість елементів порядків 1, p, p^2, q, pq, p^2q, q^2, pq^2, p^2q^2, дорівнює відповідно 1, p^2-1, p^3-p^2, q^2-1, $(p^2-1)(q^2-1)$, $(p^3-p^2)(q^2-1)$, q^3-q^2, $(p^2-1)(q^3-q^2)$, $(p^3-p^2)(q^3-q^2)$. b) Кількість елементів порядку p^kq^l, p^k, q^l, де $1\le k\le n$, $1\le l\le n$, дорівнює відповідно $(p^{2k}-p^{2k-2})(q^{2l}-q^{2l-2})$, $p^{2k}-p^{2k-2}$, $q^{2l}-q^{2l-2}$. **22**. *Вказ.* Якщо Q — силовська p–підгрупа з A, то $H\cap P\le Q$. Обчисліть $|PQ|$. **23**. a) $C_3\times C_9\times C_5\times C_5\times C_7$; b) $C_2\times C_3\times C_9\times C_5\times C_{25}$. **24**. a) $C_2\times C_3\times C_5$; b) $C_3\times C_{16}$, $C_3\times C_2\times C_8$, $C_3\times C_4\times C_4$, $C_3\times C_4\times C_2\times C_2$, $C_3\times C_2\times C_2\times C_2\times C_2$. **25**. a) 14; b) 11; c) 1. **26**. a) $C_2\times C_2\times C_3$, b) $C_2\times C_3\times C_4$, c) $C_2\times C_3\times C_4$, d) $C_2\times C_2\times C_3\times C_4$. **28.** a) Ні, b) ні, c) так.

Заняття 15. **7**. E, C_2, C_4, C_5, C_7, $C_2\times C_2$, $C_2\times C_4$, $C_2\times C_5$, $C_2\times C_7$, $C_4\times C_5$, $C_4\times C_7$, $C_5\times C_7$, $C_2\times C_2\times C_5$, $C_2\times C_2\times C_7$, $C_2\times C_4\times C_5$, $C_2\times C_4\times C_7$, $C_2\times C_5\times C_7$, $C_4\times C_5\times C_7$, $C_2\times C_2\times C_5\times C_7$, $C_2\times C_4\times C_5\times C_7$. **8**. a), b) Так; c) ні. *Вказ.* a), b) Розгляньте групу $C_p\times C_p$. c) Якщо A — нециклічна, то її розклад у прямий добуток примарних циклічних груп має містити принаймні два множники, що відповідають одному й тому простому числу p. Однак тоді A містить 2 різні циклічні підгрупи порядку p. **9**. a) $p+3$, b) $2p+6$. **10**. *Вказ.* Зведіть до випадку p–груп і скористайтесь основною теоремою про будову скінченних абелевих груп. **11**. a) 8, b) 4. **12**. 54. **13**. a) 20 (12), b) 12 (6), c) 4 (0) (у дужках указано кількість епіморфізмів). **14**. a) $\mathbb{Z}_2$, b) $\mathbb{Q}^*$, c) група цілочисельних матриць порядку n з визначником ±1. *Вказ.* b) Автоморфізм $\varphi:\mathbb{Q}\to\mathbb{Q}$ повністю визначається числом $\varphi(1)$. **16**. *Вказ.* a) Використайте зад. 11.8. b) Для довільних гомоморфізмів $\varphi:A\to B_1$, $\psi:A\to B_2$ відображення $x\mapsto(\varphi(x),\psi(x))$ є гомоморфізмом A у $B_1\oplus B_2$. **17**. a) $\mathbb{Z}_6$, b) $\mathbb{Z}$. **18**. Ні. *Вказ.* У першій факторгрупі немає елементів порядку 4, а в другій — є. **19**. *Вказ.* Нехай $A/B=\langle aB\rangle$. Тоді $\langle a\rangle\cap B=E$ і можна взяти $C=\langle a\rangle$. **20**. Циклічні групи простих порядків і тільки вони. **21**. *Вказ.* Доведіть спочатку для скінченної циклічної групи, а потім використайте зад. 15.16 a). **22**. *Вказ.* Доведіть, що для довільного $a\in A$ існує єдиний гомоморфізм $\varphi_a:\mathbb{Z}\to A$, для якого $\varphi_a(1)=a$, і що відображення $a\mapsto\varphi_a$ є ізоморфізмом A на $\mathrm{Hom}(\mathbb{Z},A)$. **23**. *Вказ.* Доведіть, що $\mathrm{Hom}(\mathbb{Z}_n,\mathbb{Z}_m)\simeq\mathbb{Z}_{\text{НСД}(n,m)}$, $\mathrm{Hom}(\mathbb{Z}_n,\mathbb{Z})\simeq E$ і використайте зад. 15.22. **24**. *Вказ.* $A=B\oplus\operatorname{Ker}\varphi$. **25**. E, C_2, C_4, C_8, C_3, $C_2\times C_2$, $C_2\times C_4$, $C_2\times C_8$, $C_4\times C_4$, $C_4\times C_8$, $C_2\times C_3$, $C_4\times C_3$, $C_8\times C_3$, $C_2\times C_2\times C_3$, $C_2\times C_4\times C_3$, $C_2\times C_8\times C_3$, $C_4\times C_4\times C_3$, $C_4\times C_8\times C_3$. **26**. 16. **27**. 84. **28**. Ендоморфізмів 6250, ізоморфізмів 2000. **29**. Гомоморфізмів 16, епіморфізмів 6. **30**. *Вказ.* $\mathbb{Z}_{30}$ містить єдиний елемент порядку 2 (тому при всіх автоморфізмах він лишається нерухомим) і єдину підгрупу порядку 15 (тому кожний автоморфізм групи $\mathbb{Z}_{30}$ індукує автоморфізм цієї підгрупи). Крім того, $\mathbb{Z}_{30} \simeq \mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_{15}$. **31**. a), b) $\mathbb{Z}_6$.

Заняття 16. **7.** *Вказ.* Усі підгрупи циклічної групи є циклічними. Достатність випливає з того, що коли r і s взаємно прості, то $C_r \times C_s \simeq C_{rs}$. **8.** *Вказ.* Згідно із зад. 16.5 підгрупа $H = \bigcup_i H_i$ має скінченну систему твірних $a_1, \dots, a_m$. Якщо $a_1 \in H_{i_1}, \dots, a_m \in H_{i_m}$ і $k = \max(i_1, \dots, i_m)$, то $H = H_k$ і $H_k = H_{k+1} = H_{k+2} = \cdots$. **9.** $\mathbb{Z} \oplus \mathbb{Z}_3$. **10.** 3. **11.** a) $\mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_4 \oplus \mathbb{Z}_9$; b) $\mathbb{Z}_4$; c) $\mathbb{Z} \oplus \mathbb{Z}_3$; d) $\mathbb{Z}$. **12.** *Вказ.* Скористайтеся розв'язанням зад. 16.4. **13.** *Вказ.* Множина всіх розв'язків такої системи є підпростором простору $\mathbb{Q}^n$, а тому замкнена відносно додавання і взяття протилежного елемента. **14.** *Вказ.* Множина всіх розв'язків такої системи замкнена відносно множення на раціональні числа, тому підгрупа $(k\mathbb{Z})^n$ для $k > 1$ у такому вигляді не зображується. **15.** $|ad - bc| = 1$. **16.** *Вказ.* Якщо φ — сюр'єктивний ендоморфізм і $\operatorname{Ker} \varphi \neq E$, то ланцюг $E < H_1 < H_2 < \cdots$, де $H_{i+1} = \varphi^{-1}(H_i)$, нескінченно зростає, що суперечить зад. 16.8. **17.** *Вказ.* Порівняйте порядки силовських p–підгруп в A і H і врахуйте, що в абелевій групі силовська p–підгрупа — єдина. **18.** *Вказ.* Нехай $G = C_{p^{k_1}} \times \cdots \times C_{p^{k_m}}$, де $k_1 \geq \cdots \geq k_m$. Твірний елемент $a = a_1 \cdots a_m$ підгрупи H є в G елементом максимального порядку, тому $|a| = p^{k_1} = \max(|a_1|, \dots, |a_m|)$. Можна вважати, що $|a_1| = p^{k_1}$. Тоді $C_{p^{k_1}} = \langle a_1 \rangle$ і кожний елемент $g \in G$ можна записати у вигляді $g = a_1^r b_2 \cdots b_m$, де $b_2 \in C_{p^{k_2}}$, …, $b_m \in C_{p^{k_m}}$. Однак $a_1 = a a_2^{-1} \cdots a_m^{-1}$, тому $g = a^r \cdot b$, де $b \in C_{p^{k_2}} \times \cdots \times C_{p^{k_m}}$. Отже, $G = H \cdot (C_{p^{k_2}} \times \cdots \times C_{p^{k_m}})$. З порівняння чисел $|G|$, $|H|$ і $|C_{p^{k_2}} \times \cdots \times C_{p^{k_m}}|$ випливає, що $G = H \times C_{p^{k_2}} \times \cdots \times C_{p^{k_m}}$. **19.** *Вказ.* Розгляньте розклад $G = H_{p_1} \times \cdots \times H_{p_k 1}$ у прямий добуток силовських p–підгруп і елементи $b_1 \in H_{p_1}, \dots, b_k \in H_{p_k}$ максимально можливих порядків. Тоді $b = b_1 \cdots b_k$ має порядок $|b_1| \cdots |b_k|$. З іншого боку, згідно із зад. 14.9 існує розклад $b = a^{n_1} \cdots a^{n_k}$, де $a^{n_i} \in H_{p_i}$. Тоді $|a^{n_i}| \leq |b_i|$ і $|a| = |a^{n_1}| \cdots |a^{n_k}| \leq |b_1| \cdots |b_k| = |b|$. Оскільки a — елемент максимального порядку, то $|a| = |b|$ і $|a^{n_i}| = |b_i|$ для всіх i. Тому $\langle a \rangle \cap H_{p_i} = \langle a^{n_i} \rangle$ — максимальна циклічна підгрупа в H_{p_i}. **21.** $\mathbb{Z}$. **22.** a) $\mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_9 \oplus \mathbb{Z}_7$; b) $\mathbb{Z} \oplus \mathbb{Z}_2 \oplus \mathbb{Z}_3$; c) $\mathbb{Z}_3$; d) E. **23.** 5.

Література

1. *Ганюшкін О.Г.*, *Безущак О.О.* Теорія груп. — К.: ВПЦ Київський університет, 2005.

2. *Головина Л.И.* Линейная алгебра и некоторые ее приложения. 3-е изд. — М.: Наука, 1979.

3. *Завало С.Т.* Курс алгебри. — К.: Вища щкола, 1985.

4. *Кострикин А.И.* Введение в алгебру. — М.: Наука, 1977.

5. *Кострикин А.И.* Введение в алгебру. Ч. I: Основы алгебры. — М.: Физматлит, 2001.

6. *Кострикин А.И.* Введение в алгебру. Ч. III: Основные структуры. — М.: Физматлит, 2001.

7. *Фаддеев Д.К.* Лекции по алгебре. — М.: Наука, 1984.